

Razem i osobno

Program nauczania z uwzględnieniem pracy
w grupach mieszanych wiekowo

Publikacja współfinansowana przez Unię Europejską w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

RAZEM I OSOBNO

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Razem i osobno

Program nauczania
z uwzględnieniem pracy w grupach
mieszanych wiekowo

Autorzy: *Maria Lorek*
Lidia Wollman
Emilia Wazner
Maria Twardowska

Korekta: *Witold Ostrowski*

Skład i łamanie: *Łukasz Gorzelańczyk*
Piotr Gorzelańczyk

Druk: **Pit-ART** (*poligrafia@pitart.pl*)

Wydawca: *Stowarzyszenie Nauczycieli Edukacji Początkowej*
Wydanie 1, Katowice 2015

Razem i osobno
<http://snep.edu.pl>

Publikacja współfinansowana przez Unię Europejską w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Praca powstała w ramach projektu „Razem i osobno” realizowanego przez Stowarzyszenie Nauczycieli Edukacji Początkowej pod nazwą „**Razem i osobno**” w Programie Operacyjnym Kapitał Ludzki Europejskiego Funduszu Społecznego w wyniku konkursu 1/POKL/3.3.4/2013 pod nazwą „Opracowanie i pilotażowe wdrożenie innowacyjnych (nr umowy o dofinansowanie UDA-POKL.03.03.04-00-049/13-00)

SPIS TREŚCI

Wstęp	7
Rozdział I. Drogi i ścieżki edukacyjne	11
I.1. Wprowadzenie	15
I.2. Teoretyczne podstawy programu	17
I.3. Koncepcja Rozwijania Potencjału Ucznia się (Building Learning Power) Guy Claxtona	20
I.3.1. Potencjał ucznia się i warunki jego rozwoju	20
I.3.2. Szczegółowy opis dyspozycji i zdolności ucznia się	22
I.3.3. Sposoby realizacji programu (działania nauczyciela)	26
I.3.4. Zasady zastosowane w tworzeniu programu	29
Rozdział II. Cele i zadania	33
II.1. Szczegółowe cele kształcenia i wychowania	35
II.2. Zadania	37
Rozdział III. Treści	39
III.1. Struktura treści	41
III.2. Organizacja treści	42
III.3. Wykaz treści	44
III.3.1. Edukacja polonistyczna	44
III.3.2. Edukacja społeczna	60
III.3.3. Etyka	66
III.3.4. Edukacja plastyczna	69
III.3.5. Edukacja muzyczna	72
III.3.6. Wychowanie fizyczne i edukacja zdrowotna	76
III.3.7. Edukacja przyrodnicza	82
III.3.8. Edukacja matematyczna	87
III.3.9. Zajęcia komputerowe	98
III.3.10. Zajęcia techniczne	99
Rozdział IV. Sposoby osiągania celów kształcenia i wychowania	103
IV.1. Wskazania metodyczne	107
IV.2. Przykłady pracy z grupą mieszaną wiekowo	111
IV.3. Inne sposoby realizacji zajęć	119
IV.4. Organizacja pracy. Planowanie	125
Rozdział V. Opis założonych osiągnięć ucznia	127
Rozdział VI. Kryteria oceny i metody sprawdzania osiągnięć ucznia	135
Bibliografia	143

Wstęp

WSTĘP

Kanwą programu „Razem i osobno” jest nowa podstawa programowa. Ideą przewodnią, której podporządkowana jest konstrukcja programu, jest realizowanie nauczania skoncentrowanego na dziecku, jego indywidualnym tempie rozwoju i możliwościach uczenia się. Obejmuje treści ze wszystkich obszarów edukacji zawartych w podstawie programowej. Ma być także pomocny w określeniu predyspozycji dziecka i przygotowaniu indywidualnych programów rozwoju. Program zakłada:

- możliwość pracy na poszczególnych poziomach edukacji wczesnoszkolnej oraz w klasach łączonych;
- koncentrację na dziecku, jego możliwościach, potrzebach, indywidualnym tempie rozwoju (jedno z zadań szkoły zgodnie z wytycznymi MEN);
- indywidualizację nauczania oraz pracę zespołową.

Wzorzec programu

Program stara się sprostać zasadzie elastyczności, harmonii i równowagi¹, dlatego niektóre jego fragmenty opracowano bez podziału na poszczególne lata nauczania, co pozwala na swobodne dobieranie treści i określenie czasu realizacji, umożliwia indywidualizację nauczania, rozwój zainteresowań uczniów, ewaluację, autorską obudowę programu.

Wzorzec programu jest opisany w wymiarze poziomym i pionowym, co w założeniu ma sprostać jego wyrazistości. Wymiar poziomy dotyczy integracji wiedzy, umiejętności i doświadczeń z tych obszarów edukacyjnych, które dadzą dziecku spójny obraz tego, czego się uczy. Wymiar pionowy zaś ma na względzie uporządkowanie programu na linii czasu (kolejność i ciągłość).

Pamiętać należy jednak, że program jest konstrukcją wielowymiarową. Edward C. Wragg w swojej książce „Trzy wymiary programu” próbuje w uproszczony sposób graficzny przedstawić trzy zasadnicze wymiary programu: przedmioty nauczania, proces dydaktyczny (sposób nauczania i uczenia się) oraz tematykę międzyprzedmiotową zwaną inaczej ścieżkami, która kształci myślenie i osobowość (rozwijanie indywidualnych i społecznych kompetencji w różnych kontekstach). Zwraca też uwagę na istnienie innych jego wymiarów, jak np. nastrój, emocje, style uczenia się². Podsumowując proces nauczania i uczenia się, posiłkujący się dowolnym programem nauczania ma swój kontekst czasowy, sytuacyjny, emocjonalny, osobisty itp., z których każdy stanowi jakiś wymiar. Można w swojej pracy opierać się na trójwymiarowym modelu programu, ale można też brać pod uwagę inne jego wymiary. Ile i które? Nie ma jednoznacznej i wyczerpującej odpowiedzi na te pytania, jeśli nie chcemy złamać zasady elastyczności programu.

¹ Pomocne były tu rady Petera Olivy dotyczące zachowania równowagi pomiędzy:

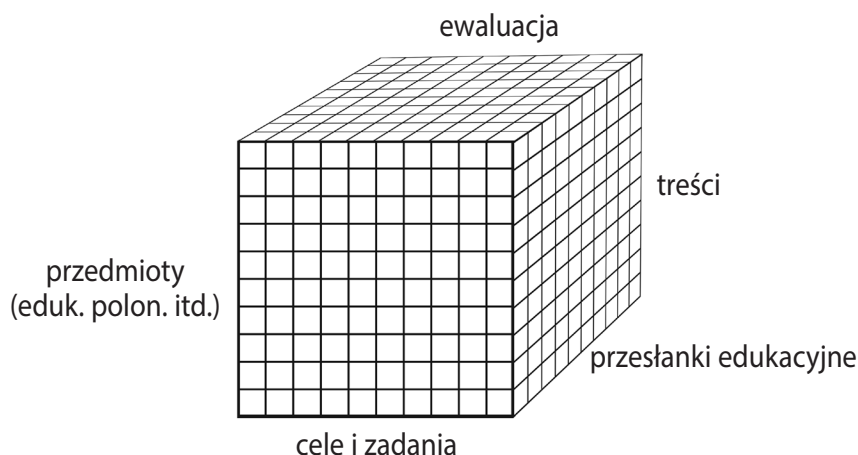
1. ześrodkowaniem programu na dziecku i na przedmiotach;
2. potrzebami jednostki i społeczeństwa;
3. zadaniami kształcenia powszechnego i przystosowanego do danych uczniów;
4. poszerzaniem i pogłębianiem treści;
5. treścią tradycyjną i nowoczesną;
6. zadaniami związanymi różnymi stylami uczenia się różnych grup uczniowskich;
7. różnymi metodami nauczania i sytuacjami dydaktycznymi;
8. pracą i zabawą;
9. wpływami edukacyjnymi społeczności i szkoły.

(w: A. C. Ornstein, F. P. Hunkins, *Program szkolny*, s. 226-227.)

² Edward C. Wragg, *Trzy wymiary programu*, WSiP, Warszawa 1999.

Przestrzenny model programu „Razem i osobno”

Sposoby osiągnięcia celów (metody, formy, strategie, style uczenia się)

Budowa programu

Fundamentem programu jest podstawa programowa (tekst podstawy napisany jest kursywą). Program zakłada konstrukcję opartą na sześciu głównych, wzajemnie powiązanych, elementach, z których każdy ma do spełnienia sobie właściwą rolę.

I. Drogi i ścieżki edukacyjne:

- definiują misję edukacji wczesnoszkolnej, która warunkuje pozostałe elementy;
- pokazują drogi prowadzące do wszechstronnego i harmonijnego rozwoju uczniów;
- opisują przesłanki edukacyjne, będące warunkiem skuteczności oddziaływań pedagogicznych;

II. Cele i zadania:

- wskazują działania pomocne w realizacji misji (cel nadrzędny);
- ukierunkowują pracę;
- pomagają w planowaniu i rozumieniu istoty zabiegów edukacyjnych;
- wskazują na kolejny element, czyli zakres treści i dziedzin, w ramach których organizowana jest aktywność uczniów.

III. Treści:

- „baza danych” wynikająca z zadań i celów kształcenia i wychowania służąca do budowy cykli tematycznych,
- propozycja tego, co stanowi zaspokojenie potrzeb ucznia i społeczeństwa, w którym dziecko funkcjonuje.

IV. Sposoby osiągnięcia celów kształcenia i wychowania:

- są odpowiedzią na pytania, jak osiągać cele, jak organizować i planować zajęcia,
- określają zasady dobrego cyklu tematycznego lekcji,
- są rozwinięciem i uszczegółowieniem zasad edukacyjnych i zadań nauczyciela,
- prezentują metody rozwoju możliwości psychofizycznych dzieci oraz formy zajęć.

V. Opis założonych osiągnięć ucznia – zbiór kompetencji możliwych do osiągnięcia przez uczniów po trzyletnim cyklu kształcenia.

VI. Kryteria oceny i metody sprawdzania osiągnięć ucznia.

Rozdział I.
DROGI I ŚCIEŻKI EDUKACYJNE

Edukacja wczesnoszkolna to proces rozłożony na 3 lata, w czasie którego dziecko ma być stopniowo i możliwie łagodnie przeprowadzone z kształcenia zintegrowanego do nauczania przedmiotowego w klasach IV-VI szkoły podstawowej. W klasach I-III szkoły podstawowej konieczne jest uwzględnienie przez nauczycieli i specjalistów pracujących z dziećmi w młodszym wieku szkolnym ich indywidualnych możliwości intelektualnych, emocjonalnych, społecznych i psychofizycznych. Edukacja wczesnoszkolna opisana jest poprzez:

1. zestaw celów kształcenia i wynikających z nich ogólnych zadań szkoły;
2. wykaz wiadomości i umiejętności ucznia kończącego klasę III szkoły podstawowej.

Zakres wiadomości i umiejętności, jakimi ma dysponować uczeń kończący klasę III szkoły podstawowej, ustalono tak, aby nauczyciel mógł je zrealizować w przeciętnych warunkach edukacyjnych. Jest to ważne założenie, gdyż wiadomości i umiejętności ukształtowane w klasach I-III szkoły podstawowej stanowią bazę i punkt wyjścia do nauki w klasach IV-VI szkoły podstawowej. W sprzyjających warunkach edukacyjnych można kształcenie zorganizować tak, aby uczniowie w ciągu I etapu edukacyjnego nauczyli się znacznie więcej. Należy jednak mieć na uwadze, że niektórym uczniom trzeba udzielić adekwatnej do ich potrzeb pomocy, żeby mogli sprostać wymaganiom określonym w podstawie programowej kształcenia ogólnego dla szkół podstawowych w zakresie I etapu edukacyjnego.

Ludowe przysłowia „Czym skorupka za młodu nasiąknie, tym na starość trąci” oraz „Czego Jaś się nie nauczy, tego Jan nie będzie umiał” podkreślają wpływ dzieciństwa na funkcjonowania i postawy dorosłego człowieka. Mądrości ludowe znajdują odzwierciedlenie w badaniach naukowych, m.in. w pracy G. Dryden i J. Vos „Rewolucja w uczeniu się”. Jak mądrze i efektywnie wykorzystać pierwsze dziewięć lat życia dziecka, podpowiada nam wstęp do rozdziału „Najważniejsze lata”. Autorzy uświadamiają nam, że:

- Pięćdziesiąt procent zdolności człowieka do uczenia się rozwija się w pierwszych czterech latach życia.
- Kolejne trzydzieści procent wykształca się do ósmego roku życia.
- Podczas tych decydujących lat tworzą się drogi nerwowe, na których opiera się cała przyszła zdolność uczenia się.
- Po ukończeniu przez dziecko 10 lat dendryty, które nie wytworzyły połączeń, obumierają.
- Dzieci są najlepszymi pedagogami, a rodzice ich najlepszymi, pierwszymi nauczycielami.
- Dzieci najlepiej się uczą tego, czego doświadczają wszystkimi zmysłami, należy więc je odpowiednio stymulować.
- Nasze domy, plaże, lasy, place zabaw, ogrody zoologiczne, muzea są najlepszymi szkołami.
- Proste ćwiczenia fizyczne mogą ogromnie wspomóc umiejętność uczenia się małego dziecka.
- Dzieci rozwijają się według określonego schematu, należy więc nauczyć się go wykorzystywać.
- Nauka, w tym także nauka czytania, pisanie i liczenia, może i powinna być zabawą³.

Program „Razem i osobno” w swojej konstrukcji uwzględnia powyższe aspekty:

- podkreśla znaczenie polisensorycznej percepcji świata i wynikającą stąd potrzebę kształcenia wszystkich zmysłów,
- bierze pod uwagę znaczenie własnej aktywności dziecka i edukacji przez ruch,
- mocno akcentuje uczenie się we współpracy i współdziałanie nie tylko w grupie rówieśniczej, ale i zróżnicowanej wiekowo⁴,
- rozbudza ciekawość i chęć uczenia się świata w bezpośrednim z nim kontakcie poprzez obserwację, doświadczenia, badanie, dociekanie; uczy nie tylko patrzeć i słuchać, ale widzieć i słyszeć,
- jest zgodny z rytmem pór roku i blisko codziennych i niecodziennych zdarzeń i zjawisk,
- za ważne w procesie edukacyjnym uznaje też pielęgnowanie marzeń i zabawę wyobraźnią.

Mnogość źródeł i bodźców informacyjnych, do jakich dziś ma dostęp dziecko, sprawiła, że współczesne systemy edukacyjne odchodzą od pracy frontalnej i idą w kierunku uczenia się we współpracy (praca zespołowa) i pracy indywidualnej. W szkołach zachodniej i północnej Europy proces edukacji opiera się na

³ G. Dryden, J. Vos, *Rewolucja w uczeniu*, Wyd. Moderski i S-ka, Poznań 2000.

⁴ Maria Montessori pisze:

„Najważniejsze, by grupy obejmowały różne przedziały wiekowe, ponieważ ma to ogromny wpływ na rozwój wiedzy dziecka. Osiągnięte zostaje to dzięki więzom między samymi dziećmi. Nie potrafię sobie państwo wyobrazić, jak dobrze małe dziecko uczy się od starszego dziecka; jak cierpliwie jest starsze dziecko, jeśli młodszemu coś jeszcze sprawia trudności. Wygląda to prawie tak, jakby młodsze dziecko stanowiło dla starszego materiał do pracy. Często przestawiałam je oberwać i zastanawiałam się: Czy dla starszego dziecka nie jest to strata czasu? Ale potem uświadamiałam sobie, że jeśli czegoś uczymy sami, lepiej zaczynamy to rozumieć. Nic nie pomaga nauczyć się więcej niż nauczanie innych, szczególnie jeśli niezbyt dobrze opanowaliśmy przedmiot nauki, ponieważ wysiłki drugiej osoby oddziałują na nas jak kontrola błędów, zachęcają do zdobywania większej wiedzy, aby przekazać innym to, czego potrzebują.” (M. Montessori, *Domy dziecięce*, Warszawa 2005)

pracy w grupach różnowiekowych, co pozwala na indywidualizację, wielopoziomowość, zróżnicowanie wymagań, stosowanie różnorodnych metod, wzajemne uczenie się (dzieci uczą się od dzieci), współpracę i naturalność. Jest to model zbliżony do realnego świata, w którym dziecko funkcjonuje i będzie funkcjonować w przyszłości (rodzina, praca zawodowa, znajomi).

Zalety pracy w grupie różnowiekowej, które program „Razem i osobno” akcentuje:

- praca w obrębie tego samego problemu/tematyki,
- możliwość różnicowania poziomu wymagań oraz indywidualnych zadań,
- wzmacnianie więzi między dziećmi dzięki współpracy, współdziałaniu i wzajemnej pomocy,
- danie szansy współpracy między młodszymi i zdolniejszymi a starszymi, którzy wolniej się rozwijają,
- podążanie za indywidualnym programem rozwoju dziecka, a nie programem przewidzianym dla danego rocznika,
- zbliżenie szkoły do realnego świata.

Mimo że polski system edukacyjny dla wygody organizacyjnej bazuje na edukacji grup jednorodnych wiekowo, to w praktyce spotykamy nadal klasy łączone. Poza tym w klasie, z założenia jednorodnej wiekowo, spotykamy dzieci młodsze lub starsze, a ponadto z doświadczenia wiadomo, że dzieci w klasie to nie klony – w różnym tempie dojrzewają, pracują, różna jest ich odporność, wrażliwość, zainteresowania, potrzeby, możliwości, sposób postrzegania świata i uczenia się. Program „Razem i osobno” przedstawia treści, założenia, metody i organizację, które można wykorzystać zarówno w grupie jednorodnej wiekowo, jak i mieszanej. Istotą jest tu indywidualne podejście na tle idei współdziałania z innymi. Rolą nauczyciela jest dobór treści i metod zależnie od zespołu, z którym pracuje.

I.1. Wprowadzenie

Na całym świecie dokonuje się w ostatnich latach wielu reform systemów oświatowych. Niemalże wszystkie kraje dostrzegają potrzebę lepszego przygotowania młodych ludzi do życia w świecie nieustannych zmian w każdej dziedzinie życia. Dotychczasowe programy nauczania zawiodły, okazało się bowiem, że wciąż bardziej przygotowują do rzeczywistości zastanej, wyposażając uczniów w odpowiednią (naszym zdaniem, dorosłych, żyjących tu i teraz) wiedzę, umiejętności i kompetencje, stawiając bardziej na wynik uczenia się (świadectwa, testy itp.), niż na proces uczenia się, w trakcie którego nauczyciele mogą pomóc uczniom kształtować i rozwijać ich myślenie, zwłaszcza twórcze postawy wobec życia, a także zdolności uczenia się. Dzięki takiemu podejściu możemy przygotowywać niezależne, twórcze, samodzielne i kierujące się wartościami jednostki, które będą odważnie wchodziły w dorosłe życie w świecie, którego kształtu nie jesteśmy w stanie przewidzieć. Wiele dokonywanych prognoz mówi, że dzisiejsi uczniowie będą w przyszłości wielokrotnie zmieniać pracę, będą musieli sobie tworzyć własne warsztaty pracy, odpowiadać na potrzeby ludzi przyszłości, a więc będą pracować w zawodach, które dzisiaj nie istnieją. Będą zmuszeni niemalże codziennie do działania w sytuacjach nowych, niestandardowych, a więc do uruchamiania swojej kreatywności, przedsiębiorczości i różnorodnych umiejętności we współpracy z innymi. Ponadto nasz świat przenikają wciąż pojawiające się konflikty i wojny, zatem musimy wychowywać w duchu pokoju i zgodnego współistnienia. W takim duchu żyją osoby świadome siebie, swych mocnych i słabych stron, swego potencjału, osoby tolerancyjne dla różnic wszelkiego rodzaju i posiadające wysoko rozwinięte kompetencje społeczne, w tym zdolność empatii, współdziałania z innymi i efektywnego porozumiewania się. Pokój na świecie zaczyna się od pokoju w każdym człowieku, jak pisał Bogdan Suchodolski⁵.

„Faktem jest, że przy wyzwaniach, przed jakimi stoimy, edukacja nie musi przechodzić reformy – musimy do tej transformacji nie jest standaryzacja edukacji, ale jej personalizacja, budowanie osiągnięć na odkrywaniu indywidualnych talentów każdego dziecka, umieszczenie uczniów w środowisku, w którym chcą się uczyć i w którym mogą naturalnie odkryć swoje prawdziwe pasje”⁶.

Dawniej istniało przekonanie, że wyniki osiągane przez uczniów uwarunkowane są ich poziomem inteligencji mierzonej testem IQ. Klasyfikowano zatem uczniów na bardzo, średnio i mało inteligentnych odbierając tym ostatnim szansę na rozwój, gdyż nie stawiano przez nimi wystarczających wyzwań. Późniejsza badania nad inteligencją wykazały jednak, że nie jest ona czymś ustalonym raz na zawsze, że można ją rozwijać w trakcie uczenia się. Różne też jest rozumienie inteligencji, ale większość badaczy zgadza się, że „inteligencja to zdolność czy zdolności, dzięki którym ludzie mogą uczyć się rozwiązywać problemy i skutecznie funkcjonować w społeczeństwie”⁷. Co do natury tych zdolności istnieje już dyskusja, bowiem badacze wymieniają ich od 2 do 180, jak np. Paul Guilford⁸. Słynna i coraz powszechniej wykorzystywana w praktyce jest teoria inteligencji wielorakich, której autor wyróżnia 8 typów inteligencji: matematyczno-logiczną, językową, ruchową, muzyczną, wizualno-przestrzenną, intrapersonalną, interpersonalną, przyrodniczą. W swoich najnowszych pracach Howard Gardner twierdzi, że istnieje także inteligencja zwana duchową, egzystencjalną czy filozoficzną⁹. Natomiast Daniel Goleman opisuje inteligencję emocjonalną¹⁰, społeczną¹¹ i ekologiczną¹². Robert J. Sternberg¹³ pisze natomiast o trzech rodzajach inteligencji: analitycznej, praktycznej i kreatywnej.

Współczesne badania pokazują, że jakość uczenia się i uzyskiwane efekty uczenia się nie zawsze zależą od poziomu zdolności czy inteligencji, które wydają nam się być w jakiś sposób zdeterminowane. Zdaniem wielu psychologów inteligencję można rozwijać także w trakcie nauki szkolnej¹⁴. **Nie ma zatem uczniów zdolnych i słabych, są uczniowie, którzy potrzebują różnych dróg i sposobów uczenia się.** Inteligencję i poziom zdolności można rozwijać przez całe życie, poprzez odpowiednie ćwiczenia i wytrwałą pracę. Każdy uczeń jest niepowtarzalną indywidualnością, zatem nie można stosować tych samych metod i treści kształcenia dla wszystkich.

⁵ B. Suchodolski, *Wychowanie mimo wszystko*, PWN, Warszawa 1990.

⁶ K. Robinson, *Uchwycić Żywiół. O tym, jak znalezienie pasji zmienia wszystko*, tłum. Aleksander Baj, Wyd. Element, Kraków 2012, s. 198.

⁷ M. Ledzińska, E. Czerniawska, *Psychologia nauczania. Ujęcie poznawcze*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011, s. 139.

⁸ Tamże, s. 139

⁹ H. Gardner, *Inteligencje wielorakie. Nowe horyzonty w teorii i praktyce*, Wyd. MT Biznes, Warszawa 2009.

¹⁰ D. Goleman, *Inteligencja emocjonalna*, tłum. Andrzej Jankowski, Wyd. Media Rodzina, Poznań 2007.

¹¹ D. Goleman, *Inteligencja społeczna*, tłum. Andrzej Jankowski, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2007.

¹² D. Goleman, *Inteligencja ekologiczna*, tłum. Andrzej Jankowski, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2009.

¹³ R. Sternberg, L. Spear-Swerling, *Jak nauczyć dzieci myślenia. Praktyczny poradnik dla nauczycieli i rodziców*, GWP, Gdańsk 2003.

¹⁴ M. Ledzińska, E. Czerniawska, *Psychologia nauczania...* dz. cyt., s. 143; tak również uważają D. Perkins, G. Claxton i wielu innych.

Niektórzy badacze jak Artur Costa i Bena Kallick wyróżniają 16 nawyków umysłu, które pomagają zachować się inteligentnie wobec problemów, na które odpowiedzi nie są znane bezpośrednio, jak dychotomie, dylematy, zagadki, niepewności. To skupienie się na wydajności (efektywności w trudnych warunkach, które wymagają strategicznego rozumowania, przenikliwości, wytrwałości, kreatywności i sprawności rzemiosła). Nawyki umysłu zdefiniowane przez Artura Costę i Bena Kallicka obejmują: wytrwałość, komunikowanie się w sposób jasny i precyzyjny, zarządzanie impulsywnością, gromadzenie danych za pomocą wszystkich zmysłów, słuchanie innych ze zrozumieniem i empatią, twórczość, wyobraźnia i innowacyjność, myślenie elastyczne, odpowiadania z zachwytem i podziwem, metapoznanie, podejmowanie odpowiedzialnego ryzyka, dążenie do większej dokładności i precyzji, poczucie humoru, kwestionowanie i sytuowanie problemu, myślenie współzależne, zastosowanie dotychczasowej wiedzy do nowych sytuacji, bycie otwartym wobec kształcenia ustawicznego¹⁵. Stanowią one umiejętności niezbędne do funkcjonowania w świecie gwałtownych zmian, gdyż pomagają się do niego dostosować i w nim skutecznie działać. Dobrze więc byłoby, aby stanowiły właśnie „nawykowe” działanie umysłu, które kształtować możemy już od najmłodszych lat.

Szkoła powinna być zatem miejscem rozwijania myślenia uczniów, gdyż uczenie się jest konsekwencją myślenia¹⁶. Jednak wciąż w naszych szkołach „istnieje rozziw pomiędzy sposobami myślenia wymaganymi w życiu dorosłym, a tym, czego uczą szkolne programy, z założenia mające rozwijać myślenie. Problemy stawiane przed uczniami w trakcie nauki odbiegają znacznie od problemów związanych z myśleniem w świecie rzeczywistym. Przygotowujemy uczniów do rozwiązywania zadań pod wieloma względami odmiennych od tych, z którymi mierzą się w życiu dorosłym”¹⁷, zamiast stawiać im zadania bliskie ich zainteresowaniom i doświadczeniom, z jakimi stykają się także poza szkołą. Rozwijanie myślenia uczniów wymaga ich własnej aktywności wyzwalanej ciekawością poznawczą i motywacją wewnętrzną, a więc od nauczyciela zależy, jakie sytuacje edukacyjne stworzy dzieciom, jakie zaoferuje im zadania. Jeśli nauczycielom brakuje pomysłów na tworzenie intrygujących, ambitnych zadań, można powierzyć ich tworzenie uczniom.

W szkole zazwyczaj dzieci uczą się myślenia analitycznego, rozwiązywania zadań i problemów jasno określonych, w sztucznym środowisku. Natomiast w przyszłej pracy i życiu oczekiwać się od nich będzie większej samodzielności myślenia, własnych pomysłów i propozycji rozwiązań znacznie bardziej złożonych problemów i zadań o niepełnych danych. Brak transferu wiedzy i umiejętności typowo szkolnych na szersze doświadczenia uczniów poza szkołą powoduje, że uczą się oni tylko na potrzeby testów i egzaminów oraz promocji i świadectw, a nie na potrzeby własnego rozwoju. Czas to zmienić.

Zgodnie z triararchiczną koncepcją inteligencji Roberta J. Sternberga powinniśmy stosować takie nauczanie, które uwzględniałoby i rozwijało wszystkie typy myślenia uczniów (analityczne, kreatywne i praktyczne), pozwoli to bowiem na pełne i wszechstronne przygotowanie uczniów do przyszłego życia, by radzili sobie z wszelkiego typu problemami. W tym celu szkoła powinna pomóc uczniom rozpoznać swoje mocne i słabe strony, poprzez stwarzanie okazji do wypróbowywania wszystkich rodzajów myślenia, dzięki odpowiednio zaprojektowanym zadaniom, a także poprzez rozwinięcie ich dyspozycji uczenia się przez całe życie.

¹⁵ A.L. Costa, B. Kallick, *Learning and Leading with Habits of Mind: 16 Essential Characteristics for Success*, ASCD 2008.

¹⁶ D. Perkins, *Smart schools. Better Thinking and Learning for Every Child*, The Free Press, New York 1992.

¹⁷ R. Sternberg, *Jak nauczyć dzieci myślenia...* dz. cyt., s. 89.

I.2. Teoretyczne podstawy programu

Myślenie o dziecku i jego edukacji lokujemy w humanistycznych teoriach człowieka, zwłaszcza w socjokulturowej, a także w teorii konstrukttywizmu.

Teoretyczne podstawy niniejszego programu stanowi zatem teoria socjokulturowa Lwa Wygotskiego i Jerome'a Brunera, triararchiczna teoria inteligencji R. J. Sternberga, poznawcza teoria uczenia się społecznego, koncepcja Rozwijania Potencjału Uczenia się Guy Claxtona, a także konstruktivistyczna teoria uczenia się i rozwijający się coraz bardziej konektywizm. Opieramy się także na najnowszych badaniach neuropsychologów, takich jak Manfred Spitzer¹⁸ czy Marzena Żylińska¹⁹.

Początki konstrukttywizmu poznawczego znajdujemy w koncepcjach Jean'a Piageta, potem rozwijanych, a także krytykowanych przez Lwa Wygotskiego, uznawanego za ojca konstrukttywizmu społecznego. Psychologia poznawcza Piageta wyznaczyła najważniejsze postulaty dla edukacji:

- „Wiedza jest nabywana poprzez eksplorację i samodzielne jej konstruowanie w umyśle.
- Dotyczy to wiedzy z wszystkich dziedzin, czyli wiedzy na temat świata fizycznego, wiedzy matematycznej czy logicznej, a także społecznej.
- Najważniejsza jest wewnętrzna motywacja, której potężnym źródłem jest naturalna u małych dzieci ciekawość, a u wszystkich ludzi – zaburzenie równowagi poznawczej czy konflikt poznawczy.
- W nauczaniu trzeba uwzględnić, rozwijać i rozbudzać zainteresowania, będące siłą napędową autentycznego uczenia się.
- W uczeniu się bardzo ważną rolę pełnią interakcje społeczne i współpraca²⁰.

Konstruktivistyczna teoria J. Piageta wyraźnie wskazuje na aktywny udział dziecka w dochodzeniu do wiedzy poprzez samodzielne doświadczanie świata oparte o ciekawość wzbudzającą motywację wewnętrzną, której źródłem są zainteresowania.

Prace Lwa Wygotskiego poszerzyły poglądy Piageta o kulturową podstawę rozwoju. Dziecko wzrasta i rozwija się w pewnej kulturze, która tworzy kontekst dla jego rozwoju. Dziecko poznaje i opanowuje narzędzia kulturowe służące mu do rozumienia tego świata i skutecznego w nim funkcjonowania. Korzysta z nich w procesie interakcji z dorosłymi, nauczycielami lub bardziej doświadczonymi kolegami, rozwijając swoje wyższe funkcje psychiczne (język, mowę, myślenie) najpierw we współpracy, potem coraz bardziej samodzielnie.

Jerome Bruner wyróżnił trzy stadia rozwoju poznawczego: stadium reprezentacji enaktywnej, które odnosi się głównie do działania manipulacyjnego; stadium reprezentacji ikonicznej, czyli przedstawiania świata, rzeczy i zdarzeń za pomocą odtwórczych wyobrażeń; oraz stadium reprezentacji symbolicznej, w którym człowiek opanowuje umiejętność operowania symbolami reprezentującymi idee, rzeczy, zjawiska²¹. Zanim więc będziemy używali jakichkolwiek symboli w edukacji dziecka, powinniśmy dać mu najpierw okazję do manipulowania przedmiotami realnymi do czasu, aż samo zastąpi manipulację uewnętrznym wyobrażeniem owego działania, a potem symbolem tego działania.

Dziecko w koncepcji psychospołecznej jest aktywnym, uczącym się podmiotem, zaangażowanym w społeczną interakcję uczenia się, w swojej strefie najbliższego rozwoju, z dorosłym bądź rówieśnikiem bardziej zaawansowanym w jakiejś umiejętności. „Aktywność towarzysząca uczeniu się dziecka [...] to aktywność własna jednostki, której towarzyszą autentyczne konstruowanie wiedzy i stopniowe opanowywanie metody naukowego poznania”²². Dorosły lub zaawansowany rówieśnik (ekspert) pomaga dziecku (nowicjuszowi) stworzyć rusztowanie, przy pomocy którego zdobywa ono umiejętność rozwiązania jakiegoś problemu, wykonania zadania czy osiągnięcia celu, co nie byłoby możliwe bez tego wsparcia²³. Kierunek tych pomocowych działań, zgodnie z teorią L. Wygotskiego, J. Brunera, D. Wooda, przebiega od działania ze wsparciem, do działania samodzielnego. A więc najpierw prezentowanie wybranej umiejętności: ja pokazuję – ty patrzysz, następnie wspólne działanie z włączeniem się dziecka: ja robię – ty pomagasz, potem przejście inicjatywy przez dziecko i jego działanie ze wsparciem nauczyciela: ty robisz – ja poma-

¹⁸ M. Spitzer, *Jak uczy się mózg?*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.

¹⁹ M. Żylińska, *Neurodydaktyka. Nauczanie i uczenie się przyjazne mózgowi*, Wydawnictwo UMK, Toruń 2013.

²⁰ M. Ledzińska, E. Czerniawska, *Psychologia nauczania...* dz. cyt., s. 123.

²¹ R. Michalak, *Konstruktivistyczna teoria uczenia się*, w: H. Sowińska, R. Michalak (red.): *Edukacja elementarna jako strategia zmian rozwojowych dziecka*, Impuls, Kraków 2004, s. 177.

²² E. Filipiak, *Rozwijanie zdolności uczenia się z Wygotskim i Brunerem w tle*, GWP, Sopot 2012, s. 27.

²³ G. Mietzel, *Psychologia kształcenia. Praktyczny podręcznik dla pedagogów i nauczycieli*, GWP, Gdańsk 2003, s. 129.

gam, a wreszcie samodzielne działanie dziecka: ty robisz – ja patrzę²⁴. Celem wspólnej aktywności dziecka i nauczyciela w strefie najbliższego rozwoju jest to, by uczeń stawał się osobą coraz bardziej samodzielną, samosterowną oraz by doskonalił i poszerzał repertuar własnych narzędzi uczenia się²⁵.

Wymaga to zatem innego podejścia nauczyciela do organizacji procesu uczenia się swoim uczniom. Pomocne jest uczenie się z innymi i od innych, a więc praca w parach czy grupach. Ważne są pytania stawiane przez dzieci i samodzielność w poszukiwaniu na nie odpowiedzi.

Zasady nauczania w ujęciu kognitywistycznym (konstruktywistycznym) są następujące:

- koncentracja na uczeniu się i myśleniu,
- stopniowe przekazywanie kontroli,
- umiejscowione nauczanie umiejętności myślenia,
- rozwijanie umysłowych koncepcji uczenia się,
- uwzględnianie rodzaju motywacji występującego u uczących się,
- promowanie transferu,
- odpowiedni dobór sposobu prezentacji treści²⁶.

Prowadzi to do tworzenia nowej kultury pracy klasy i szkoły, zwanej kulturą uczenia się. Zgodnie z teorią Brunera składają się na nią cztery czynniki. „Pierwszym z nich jest idea sprawstwa: zwiększanie stopnia zarządzania własną aktywnością umysłową. Drugim jest refleksja: nie mechaniczne *wkuwanie na pamięć*, ale pojmowanie sensu przyswajanego przedmiotu, uczenie się ze zrozumieniem. Trzecim jest współpraca: dzielenie się wiedzą przez osoby zaangażowane w nauczanie i uczenie się. Umysł znajduje się w głowie, ale także w interakcji z innymi. Czwarte to kultura, sposób życia i myślenia, który konstruujemy, negocjujemy, poddajemy instytucjonalizacji, by wreszcie (ustaliwszy wszystkie te sprawy) – dla własnego pokrzepienia nazwać go rzeczywistością”²⁷.

Chcemy zatem poprzez nasz program pomóc nauczycielom tworzyć własne kultury uczenia się, a więc organizować bogate i efektywne środowisko uczenia się dla swoich uczniów. Jak więc powinno ono wyglądać?

„Wyniki badań naukowych nad procesami uczenia się sugerują, że efektywne środowisko uczenia się to takie, w którym:

- uczenie się zajmuje centralną pozycję, uczniów zachęca się do zaangażowania, a oni sami zaczynają rozumieć swoją rolę jako uczących się;
- uczenie się to działanie społeczne i często oparte na współpracy;
- wiele uwagi poświęca się motywacji uczniów i emocjom;
- szczególnie uwzględnia się różnice indywidualne, także w zakresie posiadanej już wiedzy;
- każdemu uczniowi stawia się wymagania, nie są one jednak wygórowane;
- wykorzystuje się metody oceny spójne z celami, które chce się osiągnąć, a dużą wagę przywiązuje się do kształtującej informacji zwrotnej;
- promuje się poziome połączenia między działaniami i pomiędzy przedmiotami nauczania zarówno w szkole, jak i poza nią”²⁸.

Styllem pracy nauczyciela korzystnym dla budowania efektywnego środowiska uczenia się jest „orientacja na dziecko”, a nie „orientacja na program”, co w efekcie prowadzi do tego, że nauczyciel organizuje różnorodne sytuacje, w których uczeń autentycznie uczestniczy, eksperymentuje, bada, samodzielnie podejmuje próby rozwiązywania problemów. W sytuacji komunikowania się z uczniem nauczyciel przyjmuje postawę dialogową, starając się zrozumieć, w jaki sposób postrzega on świat, jak go rozumie, co myśli, jakie ma przekonania, jak interpretuje swoje doświadczenia, jak postrzega innych i ich rolę w świecie²⁹.

Współczesne badania neuropsychologów, neurodydaktyków potwierdzają, że uczenie się jest procesem społecznym, a także procesem wymagającym aktywności uczącego się podmiotu. Zanim rozpoczniemy pracę z dzieckiem warto wiedzieć, jak uczy się jego mózg³⁰, by móc go odpowiednio stymulować. Efektywność nauczania zależy (...) m.in. od głębokości przetwarzania informacji, a zatem od rodzaju

²⁴ E. Filipiak, *Rozwijanie zdolności uczenia się...* dz. cyt., s. 46.

²⁵ Tamże, s. 72.

²⁶ M. Ledzińska, E. Czerniawska: *Psychologia nauczania...* dz. cyt., s. 104.

²⁷ J. Bruner, *Kultura edukacji*, Wydawnictwo Universitas, Kraków 2006, s. 126.

²⁸ H. Dumont, D. Instance, F. Benavides (red.), *Istota uczenia się. Wykorzystanie wyników badań w praktyce*. Tłumaczenie Zofia Janowska, Wyd. OECD, ABC a Wolters Kluwer business, Warszawa 2013, s. 479-480.

²⁹ E. Filipiak, *Rozwijanie zdolności uczenia się...* dz. cyt., s. 109-110.

³⁰ M. Spitzer, *Jak uczy się mózg*, przekład Małgorzata Guzowska-Dąbrowska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.

materiałów edukacyjnych przygotowanych przez nauczyciela dla uczniów i rodzaju podejmowanej przez uczniów aktywności. „Nasze mózgi nie są przystosowane do zapisywania pochodzących z zewnątrz informacji, zostały stworzone do ich przetwarzania i tworzenia reguł na podstawie obserwowanych zjawisk z otaczającego nas świata”³¹. Warto zatem organizować dzieciom takie aktywności, które będą sprzyjały tworzeniu wciąż nowych połączeń neuronalnych, oraz rozwijały ich potencjał uczenia się.

Stosunkowo nowym podejściem do uczenia się i rozwijania u uczniów ich dyspozycji uczenia się jest koncepcja angielskiego psychologa kształcenia Guy Claxtona, którą poznałyśmy w praktyce w trakcie wizyt studyjnych w angielskich szkołach oraz poprzez spotkania z Autorem i którą chcemy promować wśród nauczycieli klas młodszych. G. Claxton w swej koncepcji w dużym stopniu odwołuje się do dorobku J. Piageta, J. Brunera i L. Wygotskiego, ale korzysta także z prac Davida Perkinsa, Carol Dweck, Margaret Carr, Artura Costy i Bena Kallicka, Mihaly’ego Csikszentmihalyi’ego, Ann Brown i wielu, wielu innych. Poniżej jej ogólny zarys.

³¹ M. Żylińska, *Neurodydaktyka. Nauczanie i uczenie się przyjazne mózgowi*, Toruń 2013, Wydawnictwo Naukowe UMK, s. 24.

I.3. Koncepcja Rozwijania Potencjału Uczenia się (Building Learning Power) Guy Claxtona

I.3.1. Potencjał uczenia się i warunki jego rozwoju

Jedną z ośmiu kluczowych kompetencji (definiowanych w dokumencie Rady Europy³² jako połączenie wiedzy, umiejętności i postaw odpowiednich do sytuacji), których wszystkie osoby potrzebują do samorealizacji i rozwoju osobistego, bycia aktywnym obywatelem, integracji społecznej i zatrudnienia jest umiejętność uczenia się, rozumiana jako „zdolność konsekwentnego i wytrwałego uczenia się, organizowania własnego procesu uczenia się, w tym poprzez efektywne zarządzanie czasem i informacjami zarówno indywidualnie, jak i w grupach. Kompetencja ta obejmuje świadomość własnego procesu uczenia się i potrzeb w tym zakresie, identyfikowanie dostępnych możliwości oraz zdolność pokonywania przeszkód w celu osiągnięcia powodzenia w uczeniu się. Kompetencja ta oznacza nabywanie, przetwarzanie i przyswajanie nowej wiedzy i umiejętności, a także poszukiwanie i korzystanie ze wskazówek. Umiejętność uczenia się pozwala osobom nabyć umiejętność korzystania z wcześniejszych doświadczeń w uczeniu się i ogólnych doświadczeń życiowych w celu wykorzystywania i stosowania wiedzy i umiejętności w różnorodnych kontekstach – w domu, w pracy, a także w edukacji i szkoleniu. Kluczowymi czynnikami w rozwinięciu tej kompetencji u danej osoby są motywacja i wiara we własne możliwości”³³.

W definicji tej dostrzec można szereg różnych umiejętności, które składają się na kompetencję uczenia się i które mogą stanowić wskazówki dla nauczycieli, ku jakim celom dążyć, by pomóc uczniom rozwijać tę kompetencję. Mamy tu zarówno umiejętności organizacyjne, w zakresie planowania i monitorowania swego uczenia się czy zarządzania czasem i informacjami, jak i umiejętności radzenia sobie z emocjami w trakcie uczenia się, czyli zdolność pokonywania przeszkód w uczeniu się (w tym wewnętrznych) i konsekwentnego, wytrwałego dążenia do celu, czy wiara we własne możliwości. Mowa jest także o umiejętnościach metapoznawczych, jak świadomość własnego procesu uczenia się i potrzeb w tym zakresie, a także praktycznych, jak korzystanie z wcześniejszych doświadczeń czy też wykorzystywanie i stosowanie wiedzy i umiejętności w różnych kontekstach.

Nauczanie i uczenie się w ujęciu tradycyjnym rozumiane było (a czasem jeszcze jest) jako przekazywanie i nabywanie wiedzy, w którym uczniowie uczą się z podręczników i od nauczycieli, a celem jest przekazanie uczniom jak największej ilości wiedzy, „napełnienie umysłu uczniów wiedzą”³⁴. Natomiast w podejściu konstruktywistycznym (kognitywistycznym), zorientowanym czy ukierunkowanym na proces, adekwatne byłyby następujące metafory: uczenie się to proces aktywnego budowania wiedzy, uczenie się polega na regulacji procesów poznawczych, nauczanie (ale i uczenie się) to dialog, nauczanie polega na tworzeniu warunków do samodzielnego uczenia się³⁵. Takie podejście preferujemy w naszym programie i do takiego traktowania nauczania i uczenia się namawiamy nauczycieli. Czym zatem dokładniej jest uczenie się w tym podejściu? Najpełniej wyjaśnia to ujęcie Janiny Uszyńskiej-Jarmoc: „uczenie się to złożony proces zarówno bezpośredniego, jak i pośredniego, świadomego lub nieświadomego gromadzenia doświadczeń poznawczych, społecznych, emocjonalnych, praktycznych (fizycznych), a następnie ich włączania do już istniejących doświadczeń. W wyniku osiągnięcia kolejnego etapu procesu uczenia się, to jest przetwarzania zasobu doświadczeń osobistych i społecznych, powstają nowe zachowania, nowa wiedza, nowe umiejętności. Gromadzenie przez dziecko doświadczeń jest możliwe w toku interakcji ze światem przyrodniczym i kulturowym, natomiast proces przetwarzania doświadczeń polega na ich rekonstruowaniu lub dekonstruowaniu w wyniku takich zabiegów, jak: kodowanie doświadczeń (informacji o sobie i świecie) w strukturach poznawczych, ich scalanie z już istniejącymi, reorganizowanie, strukturalizowanie, hierarchizowanie, uogólnianie”³⁶.

Zatem uczenie się to proces aktywny i podmiotowy, wymagający zaangażowania samego ucznia wynikającego z jego zainteresowania i motywacji do uczenia się.

³² ZALECENIE PARLAMENTU EUROPEJSKIEGO I RADY z dnia 18 grudnia 2006 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie (2006/962/WE).

³³ Tamże, s. L 394/16.

³⁴ M. Ledzińska, E. Czerniawska, *Psychologia nauczania...* dz. cyt., s. 91.

³⁵ Tamże, s. 91-92.

³⁶ J. Uszyńska-Jarmoc, *O potrzebie budowania koncepcji uczenia się, jak się uczyć*, w: L. Hurlo, D. Klus-Stańska, M. Łojko (red.), *Paradygmaty współczesnej dydaktyki*, Impuls, Kraków 2009, s. 289-290.

Czym jest natomiast potencjał uczenia się? Wielu autorów definiuje go w różny sposób, pisząc o dyspozycjach uczenia się (*learning dispositions*)³⁷, czy nawykach umysłu (*habits of mind*)³⁸ albo o zdolnościach uczenia się (*learning capacities*)³⁹. W tym miejscu przyjmuję definicję opracowaną przez Guy Claxtona w Uniwersytecie w Bristolu.

Potencjał uczenia się (*learning power*) to złożona mieszanka dyspozycji, życiowego doświadczenia, relacji społecznych, wartości, postaw i przekonań, które łącznie kształtują charakter i indywidualne zaangażowanie poszczególnych uczniów we wszelkie możliwości uczenia się⁴⁰. Potencjał uczenia się ma więc indywidualny, temporalny charakter, uwarunkowany socjokulturowo, może się zmieniać w zależności od praktyki uczenia się nie tylko w szkole, ale także poza nią.

Na potencjał uczenia się składają się cztery główne dyspozycje obejmujące jednocześnie cztery aspekty uczenia się: emocjonalny, poznawczy, strategiczny i społeczny. G. Claxton opisuje je metaforycznie jako tzw. „mięśnie uczenia się”, które podobnie jak mięśnie fizyczne można ćwiczyć, trenować, usprawniać, rozwijać.

Determinacja to emocjonalny aspekt uczenia się. Dotyczy skupienia się na uczeniu się. Składają się na nią takie zdolności, jak zaabsorbowanie, panowanie nad zakłóceniami, wytrwałość i spostrzegawczość. Zdeterminowany w pozytywnym sensie uczeń potrafi poradzić sobie z emocjami, jakich doświadcza w trakcie uczenia się, jak ekscytacja, frustracja, zablokowanie, rozkojarzenie itp. Wie, że uczenie się bywa trudne, nawet gdy jest się zdolnym oraz że wymaga wysiłku i wytrwałości. Rozumie, że w trakcie uczenia się ważna jest koncentracja i zaabsorbowanie, więc trzeba poradzić sobie z zakłóceniami, które w tym przeszkadzają, jak hałas, inni koledzy, głód czy pragnienie albo jakieś zmartwienia i myśli nie na temat. Potrafi skupiać się na przedmiocie poznawania, wiedząc, że trzeba czasem długiego czasu i cierpliwości, by dostrzec ważne szczegóły czy prawidłowości⁴¹.

Przedsiębiorczość to poznawczy aspekt uczenia się, to bycie gotowym, chętnym i zdolnym do uczenia się na różne sposoby. Na przedsiębiorczość składa się pięć elementów: dociekliwość, znajdowanie połączeń (związków), wyobrażanie, rozumowanie i kapitalizacja. Przedsiębiorczy uczeń jest dociekliwy, zadaje dobre pytania i jest wszystkim bardzo zaciekawiony. Potrafi dostrzegać powiązania między różnymi rzeczami, między tym, co już wie, a czego właśnie się uczy, bądź między wiedzą z jednego przedmiotu a wiedzą z innego. Łączy nowe informacje ze swoimi poglądami, by nie tylko zdobyć nową wiedzę, ale spojrzeć na świat z innej perspektywy⁴². Potrafi korzystać z wyobraźni, tworząc nowe pomysły, jak również myśleć w sposób zdyscyplinowany, gdy to konieczne. Wykorzystuje wszelkie zasoby wokół siebie (materialne i ludzkie), by wspomóc swój proces uczenia się, a zwłaszcza by rozwijać swoje własne strategie poznawcze.

Refleksyjność to strategiczny aspekt uczenia się, to zdolność do kierowania swoim uczeniem się, rozumienie tego procesu, a także siebie jako ucznia. Na refleksyjność składa się planowanie, korygowanie, selekcja i transfer oraz meta-uczenie się. Refleksyjny uczeń potrafi zaplanować swoje uczenie się, wyznaczyć jego zakres w danym czasie, ocenić dostępność zasobów wewnętrznych i zewnętrznych, jakie będą mu potrzebne, oszacować czas swojej nauki, wyobrazić sobie etapy uczenia się oraz przewidywać trudności i problemy, jakie mogą mu stanąć na drodze, by je w porę wyeliminować. W trakcie uczenia się monitoruje jego przebieg, zastanawia się nad postęпами, dostosowuje sposoby uczenia się czy wykorzystywane zasoby, a w razie potrzeby koryguje proces uczenia się⁴³. Refleksyjny uczeń potrafi zastanawiać się nad swymi doświadczeniami i zdobywaną wiedzą, dokonując ich selekcji pod różnym kątem, bądź transferu do nowych obszarów lub kontekstów, w których może wykorzystać wnioski ze swego uczenia się. Ma też świadomość siebie, jako ucznia, a więc wie, jak się najlepiej uczyć, by osiągnąć zamierzony efekt. Zna swoje mocne i słabe strony, co pozwala mu dobrze planować swoją naukę, oceniać swoje szanse w jakimś przedsięwzięciu czy podejmować większy wysiłek w pracy nad sobą. Używa strategii meta-poznawczych w uczeniu się.

³⁷ D. Perkins, *Outsmarting IQ: The Emerging Science of Learnable Intelligence*, Basic Books, New York 1995.

³⁸ A. Costa, B. Kallick, *Habits of Mind*, cz. I, II, III i IV, ASCD, Alexandria VA 2000.

³⁹ G. Claxton, *Building Learning Power: Helping young people become better learners*. TLO, Bristol 2002.

⁴⁰ Deakin Crick R., Broadfoot P., Claxton G., *What is the ELLI Research Project?*, w: Hoskins B., Fredriksson U., *Learning to Learn: What is it and can it be measured?*, European Communities, Luxembourg, s. 18.

⁴¹ G. Claxton, *Rozwijanie Potencjału Uczenia się. Jak pomóc młodym ludziom, aby stawali się lepszymi uczniami*, tłum. L. Wollman, Wyd. SNEP, Katowice 2013, s. 21.

⁴² Tamże, s. 27.

⁴³ Tamże, s. 33-35.

Odwzajemnianie to społeczny aspekt edukacji. Oznacza umiejętność uczenia się samemu lub z innymi. Na odwzajemnianie składają się takie zdolności, jak: współzależność, współpraca, empatia i słuchanie oraz naśladowanie. Uczeń o wysokim poziomie dyspozycji odwzajemniania rozumie, że nikt nie jest samotną wyspą i wszyscy jesteśmy współzależni. Dlatego wie, jaką przyjąć proporcję między wspólnym a samotnym uczeniem się, potrafi prosić o pomoc w uczeniu się, jak i jej udzielać, dzielić się informacjami i efektywnie komunikować z innymi, postawić się w czyjejs sytuacji, by lepiej go zrozumieć czy spojrzeć na problem z innego niż własny punktu widzenia. Dobrze współpracuje w zespole, przyjmując w nim różne role. Chętnie też naśladuje innych, wychytując ich sposoby myślenia, uczenia się czy działania, w trakcie wspólnej pracy, poprzez obserwowanie jak postępują⁴⁴. Potwierdza to Ken Robinson: „Dzieci uczą się najlepiej, kiedy uczą się od siebie nawzajem i kiedy ich nauczyciele uczą się razem z nimi”⁴⁵.

Szkoła może być miejscem rozwijania potencjału uczenia się, jeśli tworzy warunki do rozpoznawania, rozwijania i doskonalenia wymienionych wyżej zdolności uczenia się, a także stworzy środowisko uczenia się, które zachęcać będzie do podejmowania różnorodnych aktywności poznawczych przez uczniów.

Środowisko uczenia się to ogół warunków, w których zachodzi uczenie się. Zasadza się ono na dynamice i wzajemnym oddziaływaniu charakteryzującym cztery wymiary, którymi są: „**uczeń** (kto?), **nauczyciele i inni specjaliści od uczenia się** (z kim?), **treść** (uczenie się czego?) oraz **obiekty, sprzęt i technologie** (gdzie i za pomocą czego?)”⁴⁶. A więc jak widzimy, środowisko uczenia się nie ogranicza się do samej przestrzeni fizycznej czy dostępności do różnego rodzaju zasobów edukacyjnych, ale stanowią je także uczniowie ze swoimi oczekiwaniami i potrzebami uczenia się, motywacją do uczenia się, czy zdolnościami, preferencjami poznawczymi, wiedzą i doświadczeniem, jakie posiadają itp. Działając wspólnie w klasie, stanowią dla siebie nawzajem specyficzne środowisko uczenia się złożone z indywidualności o różnym zakresie zasobów osobowych i intelektualnych. Nad uczeniem się w takim zespole czuwa nauczyciel. Tak zorganizowane środowisko uczenia się pozwala rozwijać indywidualny potencjał uczenia się dzieci poprzez stworzenie warunków do doskonalenia ich determinacji, przedsiębiorczości, refleksyjności i odwzajemniania.

I.3.2. Szczegółowy opis dyspozycji i zdolności uczenia się⁴⁷

Jak już zostało wspomniane Guy Claxton wyodrębnia 4 główne dyspozycje uczenia się: determinację (*resilience*), przedsiębiorczość (*resourcefulness*), refleksyjność (*reflectiveness*) i odwzajemnianie (*reciprocity*). W obrębie każdej z nich wyodrębnia cztery lub pięć zdolności (*capacities*), które wskazują na szczegółowe elementy składające się na potencjał uczenia się.

Na dyspozycję **determinacji** składają się takie zdolności, jak: zaabsorbowanie, panowanie nad zakłóceniami, spostrzegawczość i wytrwałość. Ten emocjonalny aspekt uczenia się obejmuje więc pracę nad sobą jako uczniem, nad swoimi blokadami, lękami, obawami, brakiem cierpliwości czy wiary we własne możliwości. Poniżej omówię poszczególne zdolności, zaznaczam jednak, że wszystkie one są ze sobą powiązane, jedna zależy od drugiej, a podział ten dokonany jest nieco sztucznie, na potrzeby stworzenia wspólnego języka dla nauczyciela i uczniów, pozwalającego rozmawiać o konkretnych zdolnościach, dostrzegać je i rozwijać.

Zaabsorbowanie: to podstawowy element efektywnego uczenia się. Aby uczeń czegoś się nauczył, musi się zaangażować w proces poznawania, a więc powinien być aktywny. Wysoki poziom aktywności ucznia uzależniony jest od poziomu jego zainteresowania przedmiotem poznania, od tego, na ile to, czego się uczy ma dla niego znaczenie. Im większe znaczenie ma dla ucznia zdobywana przez niego wiedza czy umiejętność, tym bardziej koncentruje się on na procesie uczenia się jej. Uwaga jest skupiona, koncentracja wysoka, inne atrakcje nie są w tym momencie ważne, uczeń je ignoruje, a uczenie się dostarcza mu przyjemności i satysfakcji, choćby z przekraczania własnych ograniczeń i uzyskiwanych efektów. Dobrzy uczniowie lubią ten stan „zatopienia się” w nauce, a nauczyciele powinni tworzyć jak najwięcej okazji do jego odczuwania. Także J. Bruner uważa, że „uczniowie powinni poznać uczucie zupełnego pochłonięcia problemem, rzadko doświadczanego w szkole”⁴⁸.

⁴⁴ Tamże, s. 37.

⁴⁵ K. Robinson, *Uchwycić Żywioł...* dz. cyt., s. 198.

⁴⁶ H. Dumont, D. Instance, F. Benavides (red.), *Istota uczenia się...* dz. cyt., s. 52.

⁴⁷ Opisu zdolności dokonano przede wszystkim w oparciu o książkę G. Claxtona, *Rozwijanie Potencjału Uczenia się...* dz. cyt. oraz Sarah Gornall, Maryl Chambers, Guy Claxton, *Rozwijanie Potencjału Uczenia się w praktyce*, Wyd. SNEP, Katowice 2013.

⁴⁸ J. Bruner, *Poza dostarczone informacje*, tłum. B. Mroziak, PWN, Warszawa 1978, s. 969.

Panowanie nad zakłóceniami to inaczej radzenie sobie z odwróceniem uwagi w trakcie uczenia się. Ta zdolność wynika z poprzedniej, ale także wymaga znajomości przez ucznia tego, co sprzyja jego rozproszeniu oraz umiejętnym unikaniu tych czynników oraz tego, co sprzyja jego koncentracji. Każdy ma swoje ulubione warunki uczenia się sprzyjające skoncentrowanej pracy, zatem i w szkole powinniśmy podobne uczniom stworzyć lub nauczyć ich ignorowania tych zakłóceń, których uniknąć się nie da (np. niewielkiego szumu w trakcie pracy grupowej). Pomocne mogą być różnego rodzaju kąciki, w których można usiąść samotnie i pomyśleć nad czymś albo słuchawki na uszy, które pomogą wyciszyć zewnętrzny hałas. Niektórzy lubią cichą, spokojną muzykę, inni z kolei wolą myśleć głośno, czyli przedyskutować swój pomysł z grupą.

Spostrzegawczość to również efekt skoncentrowanej uwagi. Jeśli nad czymś potrafimy się skupić, to dostrzegamy więcej szczegółów, nie tylko wizualnych, ale także logicznych związków pomiędzy jakimiś rzeczami czy elementami wiedzy. Czasami trzeba czasu i cierpliwości, by zauważyć jakiś szczegół. Zdolność tę możemy ćwiczyć z dziećmi na różne sposoby, poczynając od najprostszych ćwiczeń w wyszukiwaniu różnic między obrazkami, po mapy mentalne tworzone do jakiegoś tematu, na których dzieci łatwiej dostrzegą związki pomiędzy poszczególnymi elementami mapy. Do pracy nad rozwijaniem spostrzegawczości mogą też służyć opisy, nie tylko zamieszczane w książkach, ale także samodzielnie dokonywane. Nauczyciel może być też wzorem dla uczniów, dokonując jakiegoś szczegółowego opisu, np. osoby, obiektu przyrodniczego czy sytuacji zaobserwowanej w klasie. Ważne jest również spostrzeganie emocji u innych oraz u siebie, co pozwala lepiej je rozumieć i kierować nimi. Szeroko pojęta uważność jest ważną cechą w całym życiu, dlatego warto ją kształtować już od najmłodszych lat.

Wytrwałość to kontynuowanie uczenia się mimo zakłóceń czy chwilowych blokad. To także umiejętność radzenia sobie z rodzącymi się wtedy uczuciami frustracji, zakłopotania czy zniechęcenia, które wpływają na to, jak się uczymy. Współczesne dzieci mają duży problem z wytrwałością, szybko zniechęcają się do podjętych zadań, zwłaszcza jeśli wydają im się za trudne, za długie, wymagające cierpliwości i samozaparcia, by je rozwiązać, wykonać, dokończyć. Dlatego nauczyciel powinien udzielać wsparcia, wzmacniać u dziecka poczucie wiary we własne siły, pomóc rozpocząć zadanie, które wydaje mu się początkowo za trudne, dopingować do dokończenia go, nagradzać wytrwałość. Istotne jest też uczenie się na błędach. Błąd nie powinien zniechęcać dziecka, ale trzeba mu pokazać, że jest to dobry sposób na uczenie się. Dzięki swoim błędom uczniowie będą mogli wypróbować inne strategie rozwiązania problemu, mniej stereotypowe, będą lepiej rozumować i zastanawiać się nad własnym uczeniem się oraz zdobędą doświadczenie, że błąd nie oznacza porażki, że nauka bywa trudna, a mierzenie się z problemem i wysiłek wkładany w jego rozwiązanie nie świadczy o tym, że są głupszy od innych. Poznanie swoich emocji, negatywnych i pozytywnych reakcji na doświadczane porażki pomaga w hartowaniu się w trudach, wzmacnia odporność dzieci na napotymane problemy i uczy je konstruktywnego ich rozwiązywania, co jest niezwykle ważną umiejętnością przydatną w codziennym życiu.

Na **przedsiębiorczość**, czyli bycie chętnym, gotowym i zdolnym do uczenia się w różny sposób składają się: dociekliwość, tworzenie połączeń, wyobrażanie sobie, rozumowanie i kapitalizacja.

Dociekliwość oznacza zarówno zdolność do zadawania dobrych pytań, jak i usposobienie w tym kierunku (co czasami nazywane jest ciekawością). Dociekliwi uczniowie lubią zastanawiać się nad różnymi rzeczami, wszystko ich ciekawi, drążą temat tak długo, aż stanie się jasny i znajdą odpowiedzi na swoje pytania. Dlatego ta zdolność związana jest z wytrwałością, a także ze spostrzegawczością (w odnajdywaniu szczegółów lub problemów, o które jeszcze można zapytać, zbadać, rozpoznać). Dlatego rozpoczynanie nowych tematów przez nauczyciela powinno poprzedzać jego pytanie do dzieci: Co wiecie już na ten temat? A następnie: Czego jeszcze chcielibyście się dowiedzieć? To skłania uczniów do podjęcia aktywności poznawczej rodzącej się z wewnętrznej motywacji i chęci poznania czegoś. Pozwala podzielić się swoją wiedzą na dany temat oraz zainteresowaniami, przez co mogą się stać ekspertami dla innych. Nauczyciel zaś ma okazję poznać wiedzę uprzednią dziecka i na niej „nadbudowywać” nową wiedzę, głównie jednak przez organizowanie okazji do samodzielnego zdobywania jej przez uczniów.

Tworzenie połączeń to zdolność do dostrzegania i tworzenia związków między różnymi rzeczami, elementami wiedzy, doświadczeniami itp., a także zdolność do szukania tych związków. Nauczyciel może prowokować tworzenie połączeń, jeśli na przykład nawiązuje do uprzedniej wiedzy dziecka. Chodzi zatem o to, by w nowo poznawanych treściach dziecko potrafiło znaleźć odniesienia do tego, co już wie, umie, potrafi, a także by zachęcać dzieci do wiązania tego, co poznaje z innymi treściami, także tymi spoza szko-

ły, z realnego życia. „Próby połączenia nowego doświadczenia z tym, co już wiesz, jest tym, co niektórzy nazywają *tworzeniem znaczenia*”⁴⁹. Doskonale się to sprawdza w pracy grupowej, gdy dzieci dyskutują na jakiś temat i każde z nich wnosi coś swojego, własny punkt widzenia, swoje poglądy, wyobrażenia, nową wiedzę, co pozwala wspólnie negocjować znaczenia i tkąć sieć połączeń wiedzy posiadanej z wiedzą cudzą i zdobywaną w oparciu o własne doświadczenia, także te organizowane przez nauczyciela w klasie.

Wyobrażanie sobie czegoś to początek odkryć. Wszystko najpierw tworzy się w czyjejś wyobraźni, zanim nabierze realnych kształtów. Wyobraźnia jest ważniejsza od wiedzy, jak mawiał Einstein, dlatego dawanie dzieciom okazji do wyobrażania sobie różnych rzeczy jest istotną rzeczą w edukacji. Z wyobraźni często korzystają wrokokcy, lubią coś „zobaczyć” oczami umysłu zanim to wykreują. Lubią używać zdjęć, diagramów, rysunków do pomocy w uczeniu się. Pomagają im one organizować swoje myślenie i dotychczasową wiedzę. G. Claxton wspomina o dwóch rodzajach wyobraźni: pierwsza aktywna pomaga celowo tworzyć jakiś scenariusz w *głowie*; wyobrażamy sobie coś celowo, na życzenie, na przykład, jak zorganizujemy jakieś zajęcia czy szkolną imprezę. Pomaga zobaczyć wszystko oczami umysłu, by przewidzieć wszelkie zdarzenia. Drugi rodzaj wyobraźni, zwany otwartą, to rodzaj intuicji. Korzystamy z niej często nieświadomie, gdy w jakiejś sytuacji czy w obliczu jakiegoś problemu przychodzi nam do głowy rozwiązanie, tak zniemacka, całkiem dziwne i nowe. Jest ono jednak efektem podświadomej pracy umysłu gromadzącego mimowolnie wiele różnych danych, które w obliczu nowej sytuacji przywołują właściwe rozwiązanie. Powinniśmy więc czasem pozwolić uczniom na „bujanie w obłokach”, kiedy to bawią się pomysłami i obrazami bez kontroli z ich strony⁵⁰. Rozwiną dzięki temu swą kreatywność, nauczą się korzystać z podpowiedzi intuicji.

Rozumowanie to najbardziej znana nauczycielom zdolność, gdyż jest ona mocno utrwalona w szkolnej praktyce. To rodzaj logicznego, analitycznego, wyraźnie zdyscyplinowanego myślenia, które staramy się jako nauczyciele kształtować u naszych uczniów. Szkoła powinna rozwijać zdolność myślenia, bowiem myślenie jest początkiem i podstawą uczenia się. Dlatego pewne przedmioty czy tematy wymagają wprowadzenia metodycznego, analitycznego myślenia. Są również sytuacje, które trzeba logicznie przeanalizować. Można także znajdować logiczne wytłumaczenia, badając rodzinę wyrazów, szukając różnic między figurami geometrycznymi, czy brakujących liczb w sudoku. Dzieci także mogą i chętnie będą wymyślać gry i zagadki logiczne, jeśli stworzymy im do tego okazje. Myślenie można rozwijać także dzięki ciekawym metodom, jak np. rzadko stosowana *story-line*, czy technikom, jak np. 6 myślowych kapeluszy Edwarda de Bono, czy Klucze Myślenia (Thinking Keys), technika KWL i wiele, wiele innych. Chodzi o rozwijanie umiejętności argumentowania swego stanowiska, wyjaśniania i uzasadniania czegoś, a więc o logiczne operacje myślowe niezbędne w całym naszym życiu.

Kapitalizacja to zdolność poszukiwania i wykorzystania wszelkich zasobów wokół siebie dla poprawy swego uczenia się. Niektórzy tradycyjni nauczyciele uważają, że inteligencja to wszystko to, co mieści się w głowie ucznia. Ale obecnie należy inaczej patrzeć na uczniów, raczej oceniać ich inteligencję po tym, w jak inteligentny sposób potrafią wykorzystać do uczenia się wszystkie dostępne im zasoby znajdujące się w ich otoczeniu: innych ludzi i ich wsparcie, słowniki, zeszyty, książki, albumy, Internet i jego zasoby, telefony, e-maile itp.

Na **refleksyjność**, czyli bycie chętnym, gotowym i zdolnym do bardziej strategicznego podejścia do uczenia się składają się: planowanie, korygowanie, selekcja i transfer oraz metauczenie się. Ten strategiczny aspekt uczenia się daje dzieciom możliwość refleksyjnego spojrzenia na siebie jako ucznia i na swój proces uczenia się. Wskazuje, jak stawiać swoje własne cele uczenia się, zaplanować własny sposób opanowania wiedzy czy umiejętności, czuwać nad jego przebiegiem, by w razie potrzeby odpowiednio go korygować. Pomaganie uczniom w zastanawianiu się nad ich procesami przyswajania wiedzy nazywa się meta-poznaniem. Ułatwia ono uczniom aktywnie monitorować, oceniać i optymalizować własne przyswajanie i wykorzystywanie wiedzy⁵¹. Uczenie się z doświadczenia pozwala wyciągać własne wnioski i dokonywać transferu zdobytej wiedzy czy umiejętności na inne przedmioty nauczania czy sytuacje pozaszkolne. Świadomy swoich możliwości uczeń potrafi sam siebie motywować, kontrolować, oceniać i wyznaczać wciąż nowe zadania. Refleksyjność sprzyja osiągnięciu pozytywnych rezultatów w uczeniu się, gdyż powoduje staranniejsze, bardziej rozważne funkcjonowanie poznawcze⁵².

⁴⁹ G. Claxton, *Rozwijanie Potencjału Uczenia się...* dz. cyt., Katowice 2013, s. 27.

⁵⁰ Tamże, s. 29.

⁵¹ H.J. Hartman, *Metacognition In Learning and Instruction*, w: Dumont H., Istance D., Benavides F., red., *Istota uczenia się. Wykorzystanie wyników badań w praktyce*, tłum. Z. Janowska, ABC a Wolters Kluwer business, Warszawa 2013, s. 121.

⁵² M. Ledzińska, E. Czerniawska, *Psychologia nauczania...* dz. cyt., s. 149.

Planowanie jest podstawą wszelkiej zorganizowanej aktywności, a więc także uczenia się. Mocno związane jest z wyobrażaniem sobie, bowiem by dobrze planować, trzeba wyobrazić sobie krok po kroku etapy podejmowanej działalności. Planowanie to zdolność do przyjęcia strategicznej postawy wobec uczenia się oraz podjęcia sensownych decyzji. By działania dzieci były przemyślane, dobrze zorganizowane, a następnie rzetelnie realizowane, wymagają dobrego planu. Dobrze jest przyzwyczajać dzieci od najmłodszych lat do planowania swoich działań, co oczywiście związane jest z postawieniem sobie najpierw celu tych działań. Jeśli chcą przygotować jakieś ciekawe przedsięwzięcie, muszą szczegółowo rozważyć problem, w obrębie którego trzeba będzie pracować, ocenić dostępne zasoby, zarówno wewnętrzne, jak i zewnętrzne, zdecydować, które z nich będą im potrzebne, oszacować czas potrzebny do nauki i ewentualnie odłożyć na bok inne sprawy, wyobrazić sobie etapy uczenia się, przewidzieć trudności i problemy, które mogą im stanąć na drodze, oraz zdecydować, jak ocenią rezultaty. Jeśli chcą osiągnąć jakąś umiejętność, to także ważne będzie określenie, co to ma być, w jakim czasie chcą się tego nauczyć, kto może być dla nich nauczycielem, wzorem wykonywania tej czynności, ilu treningów i w jakim czasie prowadzonych będą potrzebować, po czym poznają, że opanowały daną umiejętność w zadowalający dla siebie sposób, czyli w jaki. Co będzie tego wskaźnikiem. W ten sposób uczymy dzieci planowania wszelkich działań, jakie podejmują, co pozwala na rzetelny namysł, dobre zaplanowanie czasu i potrzebnych ćwiczeń czy materiałów, a także rzetelną ocenę uzyskanych efektów własnych, cudzych czy wspólnych, jeśli praca była grupowa.

Korygowanie jest nieodłącznym elementem planowania, bowiem pozwala na dokonywanie zmian w procesie uczenia się na podstawie uzyskiwanych wyników czy zdobywania nowych danych. Jakkolwiek dobrze uczeń zaplanuje swoją aktywność, zawsze musi się liczyć z tym, że nastąpi coś niespodziewanego, co zmusi go do zmiany lub skorygowania swoich planów. Aby być efektywnym, uczeń musi monitorować przebieg swego uczenia się, czy postępuje zgodnie z planem, czy trzeba coś wprowadzić, czy dodać sobie czasu, czy zrewidować plany, a nawet zrezygnować, gdy poczuje, że problem go przerasta. Takie przyglądanie się swojej pracy wymaga zatrzymania się co jakiś czas i sprawdzenia, czy wszystko idzie zgodnie z założeniami. Monitorowanie nazywane jest w koncepcji Donalda Shöna „refleksyjnością w działaniu”, a przeglądanie swojej pracy – „refleksyjnością nad działaniem”. Dużą rolę w trenowaniu tej zdolności pełni nauczyciel, który może stać się dla ucznia modelem, wzorem dobrego planisty, wspierającym dziecko w każdym samodzielnym kroku w kierunku tworzenia i realizowania dobrego planu działania i monitorowania oraz przeglądania jego przebiegu. Niełatwe to bowiem zadanie dla dziecka w młodszym wieku szkolnym, ale możliwe do realizacji.

Selekcja i transfer obejmuje namysł nad doświadczeniami zarówno samodzielnym, jak i w dyskusji z innymi, w celu poszukiwania pomocnych wniosków i uogólnień wynikających z własnego uczenia się, jakie można opisać i wykorzystać dalej w nowych już sytuacjach. Pojawiają się zatem pytania: Co mi się udało i dlaczego? W jaki sposób rozwiązałem dany problem? Gdzie jeszcze mogę wykorzystać to, czego się nauczyłem? W jakiej sytuacji, także poza szkołą, przyda mi się dana umiejętność? „Nauczyciel powinien mieć świadomość, że uczy swoich uczniów nie tylko dla siebie i swojego przedmiotu, ale przede wszystkim dla życia i przyszłego uczenia się. Musi więc tak organizować swoje oddziaływanie, aby dochodziło do transferu specyficznego strategii i do transferu ogólnego”⁵³. Transfer specyficzny to przeniesienie wyuczonej strategii do zadań podobnego typu po to, by wyćwiczyć daną umiejętność, natomiast transfer ogólny (transfer zasad, uczenie się, jak się uczyć), bardziej istotny, polega na zastosowaniu danej strategii w nowym kontekście, w innej sytuacji, a więc wymaga większej refleksyjności i otwartości na nowe możliwości⁵⁴. Dla nauczyciela oznacza to, że powinien tak organizować uczenie się, aby uczniowie wykorzystywali nabyte umiejętności nie tylko w typowych sytuacjach czy zadaniach, na których je ćwiczyli, ale żeby potrafili je zastosować w sytuacjach dla nich nowych i mieli świadomość, że jest to możliwe oraz gotowość i odwagę do wypróbowywania ich gdzie się da, w innym kontekście, także poza szkołą.

Meta-uczenie się to świadomość swego i innych uczenia się i wyciąganie przez ucznia wniosków z własnych i cudzych doświadczeń uczenia się. Pozwala na zrozumienie przez niego, jakim jest uczniem, jaki jest dla niego najlepszy sposób uczenia się poszczególnych treści czy umiejętności, jakich warunków uczenia się potrzebuje, co sprawia mu kłopoty w uczeniu się, a z czym sobie radzi i dlaczego, jakie są jego mocne i słabe strony. Takie metapoznanie „pomaga uczniom aktywnie monitorować, oceniać i optymalizować własne przyswajanie i wykorzystywanie wiedzy [...]. Metapoznanie nie stanowi jednak celu samego w sobie, ale służy jako środek do uczenia się. Dlatego też poznanie własnego poznania i przyswajanie wiedzy

⁵³ M. Ledzińska, E. Czerniawska, *Psychologia nauczania...* dz. cyt., s. 100.

⁵⁴ Tamże, s. 100-101.

w konkretnych dziedzinach są ze sobą nierozzerwalnie związane, nie można ani się ich uczyć, ani nauczać niezależnie od siebie⁵⁵. Stąd wdrażanie dzieci do namysłu nad własnymi strategiami uczenia się powinno się dokonywać równoległe z przekazywanym materiałem. Ucząc się np. nowego sposobu rachowania, uczą się jednocześnie strategii myślenia, rozwijają rozumowanie czy spostrzegawczość lub wytrwałość w dążeniu do celu.

Na **odwzajemnianie**, czyli bycie gotowym, chętnym i zdolnym do uczenia się samemu i z innymi, składają się takie zdolności, jak: współzależność, współpraca, empatia i słuchanie oraz naśladowanie. Ten społeczny aspekt uczenia się jest dziś szczególnie ważny. Większość zawodów wymaga od nas współdziałania z innymi. Dlatego tworzenie uczniom okazji do zrozumienia tego, że w społeczeństwie każdy jest współzależnym od innych członkiem szerszej społeczności jest bardzo istotną pracą nauczyciela. Uczniowie doświadczają wtedy znaczenia umiejętności współpracy, empatii i umiejętności wysłuchania innych czy uczenia się od innych, co będzie im potem przydatne w budowaniu społeczeństwa obywatelskiego. Nauczyciel wychowuje więc uczniów chętnych do pomocy, wrażliwych na innych ludzi, pracujących dla dobra wspólnego⁵⁶.

Współzależność to zrównoważenie samodzielności uspołecznienia. Uczeń wie, kiedy lepiej mu pracować samemu, a co może zrobić z innymi. Jakie zadania wymagają od niego współpracy, a które woli realizować sam. To także śmiałość w prezentowaniu swego stanowiska w pracy grupowej i niezależność w uczeniu się czy podejmowanie samodzielnych decyzji.

Współpraca jest podstawową kompetencją w obecnych czasach, a z pewnością będzie coraz bardziej docenianą w przyszłości. Wiele zawodów wymaga dziś współdziałania z innymi, gdyż zadania wykonywane w zespole dają lepsze efekty niż suma indywidualnego wkładu. Współpraca to zdolność do pracy jako członek grupy, zespołu czy pary poprzez dzielenie się pomysłami, zadaniami czy informacjami pomagającymi wspólnie coś zrobić. Zdolność tę najlepiej rozwija się poprzez zastosowanie metody projektów w pracy z uczniami, ale także poprzez przydzielanie zespołom mniejszych zadań lub choćby proszenie dzieci o przedyskutowanie jakiegoś problemu w parach. Dzięki współpracy, dzieci podejmując się pełnienia różnych ról w grupie (członka zespołu, sprawozdawcy, lidera itp.), uczą się podstawowych kompetencji społecznych takich, jak zgodne porozumiewanie się, tolerancja dla cudzych poglądów, przyjmowanie krytyki, negocjowanie stanowisk, uzgadnianie przebiegu działań, empatii i poszanowania innych.

Empatia i słuchanie to niezbędne we współpracy zdolności. Dzięki odpowiednim ćwiczeniom czy zadaniom dzieci uczą się, jak być dobrym słuchaczem, jak wspierać drugiego, by zechciał coś ważnego nam powiedzieć, jakie są jego emocje, odczucia, myśli, co pozwala lepiej wczuć się w drugą osobę i zrozumieć jej intencje i sposób myślenia. Prowadzi to do rozwijania szacunku wobec drugiej osoby, rozumienia jej potrzeb, a przez to do lepszego porozumiewania się.

Naśladowanie. Uczenie się przez obserwację, modelowanie i naśladowanie innych to istotne elementy teorii uczenia się społecznego Alberta Bandury⁵⁷. Już małe dzieci uczą się, obserwując dorosłych czy inne dzieci. O tym, czy i w jakim zakresie dziecko naśladuje zachowania innych decydują cztery procesy: uwaga, pamięć, reprodukcja i motywacja⁵⁸. Trzeba zatem zadbać o atrakcyjność modeli, które chcemy, by dziecko naśladowało, bowiem wtedy skupi na nich swoją uwagę i będzie miało wewnętrzną motywację do imitowania ich zachowań czy umiejętności.

1.3.3. Sposoby realizacji programu (działania nauczyciela)

Rozwijanie tych zdolności wśród uczniów sprawi, że będą umieli się uczyć w różnych sytuacjach, z jakimi zetkną się w swoim życiu. A w szkole, jak donoszą badania⁵⁹, pozwala im podnosić jakość i efektywność swojego uczenia się na coraz wyższe poziomy, pozwalające osiągać nie tylko wysokie wyniki na egzaminach, ale także wyznaczane sobie osobiste cele. Wymaga to jednak zmiany w podejściu i działaniach nauczyciela. Nie jest on już tylko przekazicielem wiedzy, ale staje się inspiratorem uczniowskich działań, ich animatorem, a także trenerem czy osobą wspierającą samodzielne badanie świata. Jego zadania zatem

⁵⁵ M. Schneider, E. Stern, *Uczenie się z perspektywy poznawczej: dziesięć najważniejszych odkryć*, w: H. Dumont, D. Instance, F. Benavides (red.), *Istota uczenia się. Wykorzystanie wyników badań w praktyce*, tłumaczenie Zofia Janowska, Wyd. OECD, ABC a Wolters Kluwer business, Warszawa 2013, s. 121.

⁵⁶ L. Wollman, *Rozwijanie potencjału uczenia się w społecznej przestrzeni edukacji*, Wyd. SNEP, Katowice 2013, s. 15.

⁵⁷ A. Bandura, *Teoria społecznego uczenia się*, PWN, Warszawa 2007.

⁵⁸ G. Mietzel, *Psychologia kształcenia...* dz. cyt., s. 184.

⁵⁹ Claxton G, Chambers M, Powell G, Lucas B. *The Learning Powered School. Pioneering 21st Century Education*, TLO Limited, Bristol 2011.

ulegają znaczącej zmianie. Dawanie wolności i swobody w uczeniu się, a także nie przytłaczanie sobą i nadmiarem instrukcji, pomoże dzieciom skutecznie budować swoją wiedzę i lepiej się uczyć⁶⁰.

G. Claxton opisuje to w następujący sposób: „nauczyciele mogą wspierać potencjał uczenia się poprzez: a) to, co jawnie wartościują i omawiają z całą klasą, b) sposób, w jaki rozmawiają z grupami i jednostkami, o ich życiu i osiągnięciach, c) czynności, które wybierają, d) to, jakimi są modelami uczenia się. Te cztery kategorie, stanowiące swoistą paletę działań nauczyciela, nazywamy: wyjaśnianiem, komentowaniem, organizowaniem i modelowaniem”⁶¹.

Wyjaśnianie dotyczy rozmów nauczyciela z uczniami na temat potencjału uczenia się. Na wyjaśnianie składa się: 1) **informowanie** o celu uczenia się, o zdolnościach, jakie dzięki temu są rozwijane, do czego mogą być one przydatne nie tylko w szkole (np. transfer wiedzy lub umiejętności na inny przedmiot, bądź sytuacje szkolne), ale także w życiu codziennym poza szkołą i w przyszłym dorosłym życiu; 2) **przypominanie** na bieżąco postawionych sobie przez uczniów celów, monity nauczyciela w trakcie lekcji, a także wizualny zapis postawionych celów do bieżącego wglądu; 3) **omawianie** uczniowskiego postępu oraz dyskusowanie z uczniem o jego własnych opiniach o uczeniu się, uwzględnianie jego opinii i pomysłów w dalszych działaniach nauczyciela; 4) **trenowanie** w bezpośrednim działaniu z uczniem, nabywanych zdolności uczenia się, dawanie porad, podsuwanie technik uczenia się⁶².

Dzięki takim wyjaśnieniom uczniowie na bieżąco kontrolują swój proces uczenia się, wiedzą, co jest ważne w ich uczeniu się, czego się uczą i po co, w jaki sposób i z jakim skutkiem oraz na jakim poziomie. Wiszące w klasie plakaty, np. *Co robi dobry uczeń albo Co robić, kiedy nie wiesz, co robić*, *Ściany Uczenia się* obrazujące prace uczniowskie w procesie, Dzienniki uczenia się pisane przez uczniów, także prowadzenie przez nich własnego Portfolio i wiele innych sposobów utrwalania własnego procesu uczenia się również stanowią swoiste podpowiedzi i przypomnienia o tym, jak się uczyć. Służą temu także bieżące komentarze nauczyciela, stanowiące element oceniania kształtującego⁶³.

Komentowanie to rozmowy nauczyciela z uczniami o procesie i potencjale uczenia się oraz formalna i nieformalna jego ewaluacja. Składają się na nie **sugestie** nauczyciela skierowane do poszczególnych uczniów, dotyczące ich uczenia się, będące jednocześnie bieżącą ewaluacją, **odpowiadanie** na komentarze i pytania uczniów w sposób zachęcający ich do uczenia się, jak się uczyć, pozytywną **ewaluację** procesu uczenia się uczniów, która zachęca do jego poprawy i dalszego uczenia się oraz **śledzenie** i rejestrowanie rozwoju potencjału uczenia się poszczególnych uczniów⁶⁴. Pomaga to zarówno uczniom w monitorowaniu swojego uczenia się i jego korygowaniu na bieżąco, ale też nauczycielom w dostrzeganiu nie tylko uczniowskich postępów, ale też ich problemów czy wątpliwości. Dzięki temu wspiera on uczniów oraz ukierunkowuje i monitoruje ich samodzielną pracę, pozwala uczyć się na własnych błędach, a także tworzyć odpowiednie warunki, by uczenie się było coraz bardziej efektywne.

Organizowanie to przede wszystkim dostosowywanie przez nauczyciela właściwych dla danego ucznia aktywności oraz aranżowanie środowiska uczenia się. Składa się na nie **wybijanie** aktywności, jakie podejmie uczeń, by rozwinąć wszystkie dyspozycje uczenia się; **koncepcja**, czyli wyjaśnianie uczniom intencji uczenia się kryjących się za konkretnymi działaniami; **stawianie celów**, czyli pomaganie uczniom w stawianiu i monitorowaniu przez nich ich własnych celów rozwijających potencjał uczenia się oraz **aranżowanie**, a więc dbałość o tworzenie takiego środowiska uczenia się, w którym wykorzystuje się różne ekspozycje i fizyczne aranżacje zachęcające uczniów do niezależności w uczeniu się. Składają się na nie podpowiedzi (wspomniane wcześniej plakaty, tablice, postery), co robić, gdy uczeń nie wie, co robić, gdzie szukać pomocy (inny uczeń, książki, różne inne, także własne zasoby), zanim udzieli jej nauczyciel itp⁶⁵. Właściwa przestrzeń klasy z zaaranżowanymi do różnych celów kącikami pracy pełnymi odpowiednich zasobów niezbędnych do uczenia się konkretnych umiejętności (w tym także klasowa biblioteczka z poduchami do wygodnego zatopienia się w lekturze czy kącik rozmyślań z zastawką i magnetofonem do włączenia w razie czego potrzebnej do relaksacji bądź rozbijania wyobraźni muzyki) pomagają każdemu uczniowi pracować samemu lub w grupie, we własnym rytmie, w indywidualny dla siebie sposób i zgodnie z bieżącymi potrzebami. Taka przestrzeń wręcz zachęca każde dziecko do uczenia się.

Modelowanie to pokazywanie przez nauczyciela własną osobą, swoim działaniem, co oznacza bycie dobrym uczniem. Aby to osiągnąć stosuje on: **reagowanie**, czyli odpowiadanie na nieprzewidziane zda-

⁶⁰ L. Wollman, *Rozwijanie Potencjału Uczenia się...* dz. cyt., s. 15-16.

⁶¹ G. Claxton, *Building Learning Power*, dz. cyt., s. 69.

⁶² Tamże, s. 68-100.

⁶³ D. Sterna, *Ocenianie kształtujące w praktyce*, wyd. II, Wyd. CEO, Warszawa 2008.

⁶⁴ G. Claxton, *Building Learning Power*, dz. cyt., s. 68-100.

⁶⁵ Tamże, s. 68-100.

zenia, pytania, problemy uczniów w taki sposób, który jest modelem dobrego uczenia się; **głośne uczenie się**, w którym uzewnętrznia swoje myślenie, odczuwanie i podejmowanie decyzji jako ucznia w działaniu; **demonstrowanie**, czyli udostępnianie różnych projektów uczenia się innych uczniów (prac w procesie tworzenia, a nie gotowych, doskonałych efektów) w widocznym miejscu w klasie; **dzielenie się** doświadczeniami z własnej kariery i historii uczenia się z uczniami⁶⁶. Jeśli chcemy uczniów zachęcać do uczenia się i uczyć ich, jak się uczyć, powinniśmy sami jako nauczyciele być tego żywym przykładem. Uczeń musi mieć wzór, na którym polega, by wiedzieć i zrozumieć, czym jest uczenie się. Nauczyciel nie powinien ukazywać siebie uczniom jako osoby, która już wszystko wie, umie i niczego nie musi się już nauczyć. Wręcz przeciwnie. Powinien przedstawiać siebie jako osobę, która też chce się uczyć, popełnia błędy, dzięki którym również się uczy, ma swoje pasje, którymi dzieli się z uczniami, zadaje im pytania o to, czego nie wie oraz chce uczyć się także od nich i wraz z nimi. Mogą temu służyć ciekawe i ambitne zadania stanowiące wyzwanie, bo nie mające gotowej odpowiedzi, które wykonywane wraz z uczniami pomagają wspólnie odkrywać fascynujący świat wiedzy, rozwijać zainteresowania i uczyć uczenia się. Jednak by być takim nauczycielem, trzeba odwagi i chęci, a także doskonałego przygotowania do swego zawodu, by działać na rzecz organizowania środowisk uczenia się, a nie tylko przekazywać suchą wiedzę. Taki nauczyciel powinien używać języka myślenia, słownictwa związanego z uczeniem się, by precyzować dziecięce działania i uczyć ich myślenia o nich. Zamiast używania języka pewności, tak jest, tak było, powinien używać języka niepewności, czyli języka „Być może”⁶⁷ – *być może tak było, być może jest tak, dlatego, że... itd.* By przygotować do życia w niepewnych czasach, klasa musi być miejscem, gdzie dzieci stykają się z tą niepewnością i uczą wraz ze sobą i nauczycielem, jak stawiać jej czoła, jak wytrwale dążyć do celu, jak nie zważać na porażki, tylko dążyć do poznawania świata i rozwoju samego siebie⁶⁸.

Nauczyciele mogą każdego dnia rozwijać wszystkie powiązane ze sobą elementy potencjału uczenia się swoich uczniów nie tylko poprzez wiedzę przewidzianą programem kształcenia, ale równolegle poprzez wykorzystanie tej wiedzy do uczenia się, jak się uczyć, bowiem „korzystne jest zwracanie uwagi nie tylko na opanowywany materiał, ale również na procesy uczenia się”⁶⁹. Na przykład nauka czytania to trudna sztuka składania liter w wyraz, który uczeń zrozumie, ale jednocześnie to sztuka koncentracji na czytanych tekście i wytrwałości, by dotrzeć do końca i zrozumieć znaczenie. Nauczyciel zwraca na to uwagę dzieciom, by miały świadomość, że jednocześnie ćwiczą zdolności uczenia się, a nie tylko sprawność czytania, ćwiczą swoją determinację, uczą się radzić sobie z negatywnymi emocjami, jak niepewność, lęk czy zakłopotanie. Gdy uświadamia się dzieciom znaczenie tych zdolności w uczeniu się, nie będą zbyt łatwo się poddawać, gdy coś wyda im się trudne bądź niezrozumiałe. Będą miały świadomość, że każdy ma czasem problemy w uczeniu się bez względu na to, jak jest zdolny. Zrozumieją, że uczenie się jest wysiłkiem, który trzeba podjąć, jeśli chce się czegoś nauczyć.

Podobnie jak w nauce czytania, nauczyciel może uwrażliwiać dzieci na używane przez nie zdolności uczenia się przy każdym realizowanym materiale. Oczywiście istotnym jest również to, czy materiał ten jest uczniom bliski i czy mają motywację, by się go nauczyć. To kolejne zadanie nauczyciela, by oferować dzieciom takie okazje do uczenia się, które same z siebie będą je motywować do podejmowania wysiłku.

„Uczniowie są bardziej zmotywowani, by zaangażować się w naukę, jeśli:

- czują się kompetentni, by zrobić to, czego się od nich oczekuje;
- dostrzegają stabilne połączenia między działaniami a osiągnięciami;
- doceniają przedmiot, którego się uczą, i mają jasne poczucie celowości;
- odczuwają pozytywne emocje w stosunku do działań związanych z uczeniem się i odwrotnie – zniechęcają się do uczenia się, jeśli doświadczają emocji negatywnych;
- postrzegają środowisko uczenia się, jako sprzyjające uczeniu się”⁷⁰.

Szkoła może, a nawet powinna być dzisiaj miejscem przede wszystkim uczenia się, jak się uczyć, a dopiero potem miejscem zdobywania wiedzy. Przekazywanie uczniom wiedzy jest niewątpliwie ważne, ale o wiele ważniejsze jest nauczenie ich, jak samodzielnie zdobywać wiedzę, w jaki sposób poszukiwać potrzebnych informacji w dzisiejszym świecie ich nadmiaru, jak je selekcjonować, porządkować, porów-

⁶⁶ Tamże, s. 68-100.

⁶⁷ E.J. Langer, *The Power of Mindful Learning*, A Merloyd Lawrence Book, Cambridge 1997.

⁶⁸ L. Wollman, *Rozwijanie potencjału uczenia się jako kluczowe zadanie nauczyciela XXI wieku*, w: E. Kochanowska, J. Skibska (red.), *Nauczyciel wobec wyzwań współczesności. Dylematy, poszukiwania, inspiracje*, Wydawnictwo Naukowe ATH, Bielsko-Biała 2013, s. 110-112.

⁶⁹ Tamże, s. 337.

⁷⁰ M. Boekaerts, *Kluczowa rola motywacji i emocji w uczeniu się*, w: H. Dumont, D. Instance, F. Benavides (red.), *Istota uczenia się. Wykorzystanie wyników badań w praktyce*, tłumaczenie Zofia Janowska, Wyd. OEDC, ABC a Wolters Kluwer business, Warszawa 2013, s. 142.

nywać, oceniać i scalać na własny użytek czy przy rozwiązywaniu jakiegoś problemu. Tego typu umiejętności zarządzania informacjami muszą być wielokrotnie ćwiczone na lekcjach, a więc uczniowie nie mogą opierać się tylko na podręczniku, ale uczyć się, jak korzystać z bogatych zasobów informacji wokół siebie, z innych książek, z prasy, od rówieśników, dorosłych, z Internetu itp. Mądry nauczyciel powinien stwarzać takie okazje, by uczniowie w toku uczenia się mieli dostęp do różnorodnych zasobów i by nie bali się z nich korzystać.

I.3.4. Zasady zastosowane w tworzeniu programu

Jak wspomniano na wstępie, ideą warunkującą i organizującą edukację wczesnoszkolną jest wspomaganie wszechstronnego i harmonijnego rozwoju ucznia oraz rozwijanie jego potencjału uczenia się. Przesłankami wyjściowymi dla realizacji tej idei przez program „Razem i osobno” są:

1. Kierowanie się humanistycznymi wartościami (prawda, dobro, piękno) i ideą antropocentryzmu z zasadą indywidualizacji i podmiotowości ucznia

Dobroć, szacunek, tolerancja to wyznaczniki człowieczeństwa – zawsze i wszędzie. Dziecko uczy się, a nauczyciel mu w tym pomaga. Dziecko nie jest miniaturą dorosłego. Nauczyciel musi znać potrzeby, możliwości i specyfikę działania ucznia, by umieć pomóc dziecku w kształtowaniu osobowości. Dlatego ważne jest, by nauczyciel w swojej pracy kierował się przesłanką indywidualizacji i podmiotowości, czyli dbał o:

- poszanowanie godności ucznia,
- indywidualizację a zarazem umiejętność współdziałania w grupie,
- motywację, swoiste perpetuum mobile, która pojawia się i pobudza do działania wtedy, gdy zostaną uświadomione i zaspokojone potrzeby jednostki,
- przystępność i wspieranie możliwości – wkraczanie w „sferę najbliższego rozwoju”, transgresji,
- wybieranie demokratycznego stylu nauczania,
- umożliwianie wyboru własnego stylu uczenia się.

2. Dążenie do pełnej integracji

Z uwagi na fakt, że człowiek jest niepodzielną osobowością edukacja powinna oddziaływać na wszystkie sfery osobowości i winna tworzyć spójną całość z widocznymi w niej związkami i zależnościami. Integracja dotyczy zarówno treści, jak i uruchomienia procesów umożliwiających postrzeganie całościowe, ukazywanie wzajemnych związków, wystąpienie dodatniego transferu w uczeniu się, powiązanie relacji człowiek – środowisko. Te założenia wymagają kierowania się przesłanką integracji, czyli:

- powiązania, tworzenia struktur,
- odkrywania zależności w całości,
- systematyczności i logiki,
- rozwijania tożsamości ucznia.

Wynikające stąd zadania nauczyciela obejmować powinny wspieranie wszystkich sfer osobowości dziecka: fizycznej, intelektualnej i duchowej poprzez równoważenie zajęć o charakterze zdrowotnym, umysłowym i artystycznym oraz ukazywanie dziecku scalonego obrazu świata.

3. Respektowanie założenia, że własna aktywność i twórcze działanie warunkują rozwój

Szkoła ma pomóc dziecku realizować jego prawo do rozwijania swoich możliwości. Przekaz wiedzy i kontrola wiadomości to za mało. Program „Razem i osobno” wspiera się na konstruktywistycznym modelu edukacji. Dąży do tego, by nauczanie było sztuką rozbudzania ciekawości, jak powiedział Anatol France. Ważne jest, by zmienić model, w którym z natury ciekawe i pytające o wszystko dziecko milknie w szkole, w której pytającym jest nauczyciel na rzecz dziecięcej aktywności, którą dyskretnie kieruje i wspiera nauczyciel, tak by dziecko mogło powiedzieć „Pomogłeś mi zrobić to samemu”. Aby nauczyciel mógł być skutecznym organizatorem i doradcą dziecięcego uczenia się, konieczna jest jego wiedza na temat tego, co dziecko wie, czego i jak chce się dowiedzieć. Rolą nauczyciela jest organizacja procesu/sytuacji uczenia się, podtrzymywanie i ukierunkowywanie aktywności ucznia,

stwarzanie warunków i stosowanie zabiegów (w tym: metody i formy pracy, sytuacje dydaktyczne, organizacja sali i zajęć⁷¹, środki, atmosfera) wspomagających rozwój dziecka.

Ryszard Więckowski⁷² w swojej koncepcji nauczania początkowego mocno akcentuje stosowanie „metod wspierania aktywności edukacyjnej dzieci”. Trzeba pamiętać o tym, że:

- zaspokajanie ciekawości, zadawanie pytań, dziwienie się są naturalnym sposobem zdobywania przez dziecko wiedzy,
- aktywność sytuacyjna, czynnościowa, wynikająca z konkretno-obrazowego myślenia nacechowanego elementami gry i zabawy jest typową aktywnością dziecka.

Jak wynika z powyższych rozważań, trzeba pamiętać o przestrzeganiu przesłanki aktywności, czyli należy zapewnić warunki do:

- wielostronnego, innowacyjnego i twórczego działania ruchowo-manipulacyjnego i myślowego,
- operatywności i przedsiębiorczości w uczeniu się,
- zadawania pytań, rozwiązywania problemów, realizowania projektów,
- samodzielności (odkrywania na nowo, także metodą prób i błędów),
- wspólnego działania ucznia i nauczyciela w myśl zasady – nauczyciel uczy się, bawi i pracuje razem z dziećmi.

4. Różnorodność jako nieodłączna cecha oddziaływań pedagogicznych

Każdy uczeń jest inny. Świat też jest różnorodny. Im bardziej zróżnicowane sytuacje, drogi poznania, metody i formy pracy, tym bardziej oddziaływania pedagogiczne będą sprzyjały wszechstronnemu i harmonijnemu rozwojowi.

Zróżnicowanie to dotyczy sytuacji dydaktycznych, tematyki, zadań i ćwiczeń, jak też dróg poznania. Pozwoli ono:

- uruchomić wszystkie sfery osobowości,
- na rozwój inteligencji wielorakich,
- uniknąć tworzenia stereotypów,
- uczyć się umiejętności radzenia sobie w różnych, także nowych i zaskakujących sytuacjach,
- dostosować nasze propozycje do możliwości dzieci, a dzieciom osiągnąć sukces,
- na stwarzanie dzieciom okazji do samodzielnego działania, oferowania swoich pomysłów innym,
- wybrać uczniowi jego własną drogę uczenia się, budować własne strategie poznawcze,
- uatrakcyjnić zajęcia i wyeliminować szkolną nudę,
- uczynić szkołę bliższą życia, a zdobywaną wiedzę i umiejętności stosować w nowych kontekstach, także poza szkołą.

5. Uczenie się żyć tu, teraz i jutro – odniesienie edukacji do rzeczywistości i przyszłości

Tempo zmian cywilizacyjnych, kulturowych, dezorientacja co do systemu wartości, szybki rozwój nauki i techniki, a co za tym idzie spadek odporności na te zmiany, nie pozwalają na obojętność edukacji w tym zakresie. Dziś ważne jest uczenie się, jak się uczyć. Szkoła nie jest już głównym źródłem informacji ani nie jest w stanie przekazywać bogactwa współczesnej nauki. Żyjemy w wieloźródłowym, często agresywnym szumie informacyjnym bazującym głównie na obrazie. Spada zainteresowanie czytelnictwem, kontaktem ze sztuką. Nasze życie towarzyskie i kontakty społeczne zdominowały formy kontaktów elektronicznych, co sprawia, że zatracamy umiejętność rozmowy, dialogu, porozumiewania się. Stajemy się odbiorcami masowego przekazu bez możliwości na komunikację zwrotną. W świetle tego ważnym staje się intensyfikacja kształcenia umiejętności wyboru, a także konieczność dostosowania się do tych zmian, jak i przeciwdziałania negatywnym ich skutkom. Jednym z zadań staje się profilaktyka negatywnych skutków szybkiego rozwoju techniki. Terapia przez sztukę, uruchomienie wyobraźni, wielostronny kontakt z muzyką pomogą obniżyć napięcie między sferą wartości oferowaną przez technikę a sferą życia emocjonalnego i złagodzić relaksem tempo życia i zmian. Z powyższego wynika, że dzisiejsze problemy wynikające ze zmian cywilizacyjnych i kulturowych będą dotyczyć także przyszłości. Tak więc kształcenie dla przyszłości jest również kształceniem dla teraźniejszości.

⁷¹ Wypracowane przez uczestników Programu Kreator metody i sposoby organizowania zajęć sprzyjające aktywizacji uczniów oraz rozwijaniu kompetencji kluczowych znajdzie czytelnik w „Zeszytach kreatorskich” wydanych przez CODN.

⁷² R. Więckowski, *Pedagogika wczesnoszkolna*, WSiP, Warszawa 1993.

Przemawia za tym także idea recentywizmu, która z punktu widzenia teorii wychowania mówi, że „człowiek jest istotą, której życie jest ważne bezpośrednio teraz, a nie dopiero jako środek do osiągnięcia czegoś w przyszłości. Idea ta zakłada rozumienie człowieka przy możliwie najmniejszej skali jego rezygnacji z siebie, z własnej terażniejszości – właśnie na rzecz przyszłości” (J. Bańka)⁷³. Ta idea powinna zmienić kąt postrzegania edukacji wczesnoszkolnej traktowanej jedynie jako etap przygotowujący do systematycznej nauki. Takie podejście do edukacji da nam możliwość nauczenia radości życia.

Mając na względzie powyższe założenia, możemy sformułować przesłankę potrzeby, czyli:

- praktyczności (użyteczność w sprawnym funkcjonowaniu tu i teraz),
- przygotowania do funkcjonowania w przyszłości,
- niezbędności i trwałości, tzn. określenia tego, co na trwałe powinno wchodzić w doświadczenie jednostki i dbanie o to, aby zakres tej wiedzy i umiejętności cechowała trwałość. W przypadku edukacji wczesnoszkolnej będą to wiedza obejmująca podstawowe narzędzia kulturowe – czytanie, pisanie, liczenie, komunikowanie się, alfabetyzacja komputerowa.

6. Edukacja nakierowana na każde dziecko – elastyczne podejście do programu

Dziecko nie jest pojemnikiem na wiedzę. Powinno być świadome tego, co wie, czego nie wie, na jakim jest etapie osiągania danej umiejętności i co mu w tym dążeniu pomoże.

Jak wspomnieliśmy uprzednio, rolą nauczyciela jest wspieranie wszechstronnego i harmonijnego rozwoju ucznia. By mógł to robić skutecznie, musi dobrze znać możliwości i postępy swojego ucznia, sposoby motywowania i pokazania, że wysiłek się opłaca. Ogromne znaczenie ma tu indywidualizacja procesu kształcenia i wychowania. Zabiegi ewaluacyjne, w tym m.in. obserwacje, rozmowy, oceny opisowe, dokumentowanie prac ucznia, pozwalają na dokonywanie zmian, ulepszanie, korektę elementów programu, tak by służyły dziecku jak najlepiej.

Reasumując powyższe rozważania nad elementami programu, możemy powiedzieć, że program tylko wtedy przysłuży się dziecku, a oddziaływania pedagogiczne nauczyciela będą sprzyjały jego harmonijnemu rozwojowi, gdy:

- pełniej będzie respektowane podmiotowe podejście do ucznia,
- częściej stroną aktywną będzie uczeń,
- pełniejsza i głębsza będzie integracja,
- częściej zostaną zastosowane różnorodne i urozmaicone sytuacje, drogi poznania, metody i formy zajęć,
- wiedza i umiejętności będą bardziej użyteczne (do zastosowania) w realnym świecie tu i teraz oraz w przyszłości,
- program będzie traktowany elastycznie dzięki indywidualnemu podejściu i zabiegom ewaluacyjnym.

⁷³ J. Bańka, *Metafizyka wirtualna. Traktat o strukturach chwilowych*, Wyd. UŚ, Katowice 1997, s. 52.

Rozdział II.
CELE I ZADANIA

(pismem pochyłym zostały napisane te, które znajdują się w podstawie programowej):

II.1. SZCZEGÓŁOWE CELE KSZTAŁCENIA I WYCHOWANIA

Cele kształcenia – wymagania ogólne

Celem edukacji wczesnoszkolnej jest wspomaganie dziecka w rozwoju intelektualnym, emocjonalnym, społecznym, etycznym, fizycznym i estetycznym. Ważne jest również takie wychowanie, aby dziecko, w miarę swoich możliwości, było przygotowane do życia w zgodzie z samym sobą, ludźmi i przyrodą. Należy zadbać o to, aby dziecko odróżniało dobro od zła, było świadome przynależności społecznej (do rodziny, grupy rówieśniczej i wspólnoty narodowej) oraz rozumiało konieczność dbania o przyrodę. Jednocześnie dąży się do ukształtowania systemu wiadomości i umiejętności potrzebnych dziecku do poznawania i rozumienia świata, radzenia sobie w codziennych sytuacjach oraz do kontynuowania nauki w klasach IV-VI szkoły podstawowej.

Nakreślone przez podstawę programową cele można skoncentrować na 6 celach ogólnych:

1. Doskonalenie osobowości ucznia.
2. Zgodne współdziałanie z innymi.
3. Współistnienie z przyrodą.
4. Uczestniczenie w świecie kultury.
5. Korzystanie z techniki i zasobów informacyjnych naszej cywilizacji.
6. Kształtowanie kompetencji uczenia się.

Ad 1. Doskonalenie osobowości ucznia poprzez stworzenie warunków dla rozwoju intelektualnego, społecznego, psychicznego, emocjonalnego, etycznego i fizycznego

- Kształtowanie umiejętności służących zdobywaniu wiedzy, w tym zwłaszcza: czytania, pisanie i rachowania.
- Doskonalenie zmysłów gwarantujących różnorodność postrzegania.
- Aktywizowanie operacji umysłowych i organizowanie danych wg związków logicznych zgodnie ze stadium operacji konkretnych.
- Kształtowanie umiejętności wyrażania swoich myśli zarówno w języku pisanym, jak i mówionym, jak również poprzez gest i środki artystycznego wyrazu.
- Rozbudzanie i stymulowanie zainteresowań, zdolności kreatywnych, wyobraźni, wrażliwości, ekspresji artystycznej i ruchowej w kierunku spontanicznej kreacji i świadomej twórczości.
- Rozwijanie poczucia humoru, radosnej postawy wobec poznawania i ogarniania rzeczywistości oraz pogodnego usposobienia.
- Wyrabianie doznań estetycznych w kontaktach z dziełem sztuki, utworem literackim, muzycznym, przyrodą.
- Umacnianie w dziecku wiary we własne siły i możliwości osiągnięcia sukcesów oraz dążenie do celów.
- Stymulowanie takich form aktywności dziecka, aby potrafiło żyć, nie szkodząc innym i samemu sobie.
- Wyrabianie czujności przed zagrożeniem.
- Kształtowanie potrzeby dbania o zdrowie i sprawność swojego organizmu, wyrabianie nawyków rekreacyjnych i sportowych.

Ad 2. Zgodne współdziałanie z innymi

- Kształtowanie umiejętności nawiązywania i utrzymywania poprawnych kontaktów z innymi dziećmi, dorosłymi, z osobami niepełnosprawnymi, przedstawicielami innej narodowości, rasy itp.
- Wdrażanie do współpracy i współdziałania w zespole, grupie, w parach.
- Kształtowanie dojrzałości emocjonalnej do kierowania swoim postępowaniem i przyjmowania za nie odpowiedzialności.
- Pomaganie dziecku w kształtowaniu prawego charakteru.
- Przygotowanie do rozpoznawania wartości moralnych, kierowania się wartościami i dokonywania świadomych wyborów.
- Kształtowanie umiejętności działania w różnych sytuacjach szkolnych i pozaszkolnych.

- Pogłębianie norm współżycia społecznego, inicjowanie tematyki praw i wolności człowieka.
- Kształtowanie umiejętności rozumienia innych i zgodnego porozumiewania się.
- Wyrabianie nawyku uważnego słuchania i kulturalnego prowadzenia rozmowy.
- Kształtowanie emocjonalnego stosunku do języka jako wartości narodowej (poszanowanie języka gwarowego, kultura żywego słowa, czujność ortograficzna).
- Kształtowanie poczucia przynależności do społeczeństwa, swojej szkoły, środowiska lokalnego, regionu i kraju poprzez poznawanie swojej miejscowości, znajomość postaci wielkich Polaków, pielęgnowanie tradycji itp.

Ad 3. Współistnienie z przyrodą

- Rozbudzanie i podtrzymywanie potrzeby kontaktu z przyrodą.
- Kształtowanie poczucia więzi z przyrodą poprzez częste w niej przebywanie.
- Poznawanie różnorodności zjawisk świata przyrodniczo-geograficznego głównie w oparciu o własne odkrycia, doświadczenia i eksperymenty.
- Zaangażowanie ucznia w ochronę środowiska oraz kształtowanie odpowiedzialności za środowisko, w którym żyje, z naciskiem na najbliższe otoczenie dziecka. Planowanie i podejmowanie działań sprzyjających ochronie środowiska naturalnego.
- Kształtowanie właściwych zachowań w stosunku do zwierząt i otaczającej przyrody – postawy troski o Naturę.
- Kształtowanie umiejętności komunikowania się z przyrodą, drugim człowiekiem i sobą samym w formie werbalnej i niewerbalnej.
- Kształtowanie wrażliwości na piękno otoczenia przyrodniczego.
- Wyrabianie nawyków ekologicznych.

Ad 4. Uczestniczenie w świecie kultury

- Kształtowanie doznań estetycznych i etycznych w kontaktach z dziełami sztuki: literatura, malarstwo, ilustracja, obraz, rzeźba, architektura, muzyka, taniec, teatr, sztuki multimedialne.
- Rozwijanie inwencji twórczej i wrażliwości intelektualnej.
- Zwracanie uwagi na estetykę w najbliższym otoczeniu dziecka (estetyka wnętrza, stroju, gust, dobre maniere itp.).
- Pielęgnowanie tradycji, kultury i sztuki regionalnej oraz narodowej.
- Pielęgnowanie i rozwijanie wyobraźni i marzeń. Wykorzystywanie ich w procesie uczenia się.

Ad 5. Korzystanie z techniki i zasobów informacyjnych naszej cywilizacji

- Uczenie korzystania z zasobów bibliotecznych.
- Zapoznawanie z różnymi metodami pracy, technikami uczenia się, planowanie i organizowanie pracy.
- Posługiwanie się prostymi narzędziami i urządzeniami technicznymi.
- Przygotowanie do posługiwania się technicznymi nośnikami informacji w tym również alfabetyzacja komputerowa.

Ad 6. Kształtowanie kompetencji uczenia się

- Rozwijanie dyspozycji uczenia się: determinacji, przedsiębiorczości, refleksyjności i odwzajemniania oraz składających się na nie zdolności.
- Kształtowanie postawy aktywnego zaangażowania w proces poznawania świata.
- Rozpoznawanie swoich mocnych i słabych stron jako ucznia.
- Rozpoznawanie i rozwijanie własnych strategii uczenia się.
- Rozwijanie gotowości, chęci i zdolności uczenia się przez całe życie, w szkole i poza nią.

II.2. ZADANIA

Zadaniem szkoły jest:

- 1) realizowanie programu nauczania skoncentrowanego na dziecku, na jego indywidualnym tempie rozwoju i możliwościach uczenia się;
- 2) respektowanie trójpodmiotowości oddziaływań wychowawczych i kształcących: uczeń-szkoła-dom rodzinny;
- 3) rozwijanie predyspozycji i zdolności poznawczych dziecka;
- 4) kształtowanie u dziecka pozytywnego stosunku do nauki oraz rozwijanie ciekawości w poznawaniu otaczającego świata i w dążeniu do prawdy;
- 5) poszanowanie godności dziecka; zapewnienie dziecku przyjaznych, bezpiecznych i zdrowych warunków do nauki i zabawy, działania indywidualnego i zespołowego, rozwijania samodzielności oraz odpowiedzialności za siebie i najbliższe otoczenie; zapewnienie dziecku warunków do rozwijania ekspresji plastycznej, muzycznej, teatralnej i ruchowej, aktywności badawczej, a także działalności twórczej;
- 6) wyposażenie dziecka w umiejętność czytania i pisanie, w wiadomości i sprawności matematyczne potrzebne w sytuacjach życiowych i szkolnych oraz przy rozwiązywaniu problemów;
- 7) dbałość o to, aby dziecko mogło nabywać wiedzę i umiejętności potrzebne do rozumienia świata, w tym zagwarantowanie mu dostępu do różnych źródeł informacji i możliwości korzystania z nich;
- 8) sprzyjanie rozwojowi cech osobowości dziecka koniecznych do aktywnego i etycznego uczestnictwa w życiu społecznym.

Z nakreślonych przez podstawę programową zadań można wyprowadzić pięć głównych zadań nauczyciela edukacji wczesnoszkolnej:

PIĘĆ GŁÓWNYCH ZADAŃ NAUCZYCIELA

1. Zapewnić dzieciom przyjazne i różnorodne środowisko edukacyjne uwzględniające rozwój fizyczny i polisensoryczne doświadczenie świata, w kręgu ludzi, sztuki, techniki i przyrody.
2. Prowadzić dzieci do nabywania i rozwijania umiejętności czytania, pisanie, wykonywania elementarnych działań matematycznych oraz sprawnego komunikowania się.
3. Pomagać dziecku umacniać wiarę we własne siły, kształtować prawy charakter i uczyć znajdować radość w pożytecznym działaniu.
4. Pracować, bawić się i uczyć razem z uczniem.
5. Rozwijać dyspozycje i zdolności uczenia się, przygotowujące do uczenia się przez całe życie, nie tylko w szkole, ale i w realnym życiu.

Rozdział III.
TREŚCI

III.1. STRUKTURA TREŚCI

Przełożenie celów na dziedziny edukacyjne ujęte w podstawie programowej pozwala określić pola oddziaływań, w ramach których kształtowane będą kompetencje ucznia. Ich struktura przedstawia się następująco:

- **Edukacja polonistyczna**
- **Edukacja społeczna**
- **Etyka**
- **Edukacja plastyczna**
- **Edukacja muzyczna**
- **Wychowanie fizyczne**
- **Edukacja przyrodnicza**
- **Edukacja matematyczna**
- **Zajęcia komputerowe**
- **Zajęcia techniczne**

Zakres treści, jak wcześniej wspomnieliśmy, jest pewnego rodzaju bazą danych pomocną w planowaniu cykli tematycznych czy projektów edukacyjnych. Warto zauważyć, że w takim ujęciu treści ulegają scaleniu. Zacieśnia się granica poszczególnych dziedzin edukacyjnych. Jednakże dążenie do integracji treści nie zawsze jest potrzebne i właściwe, jak w przypadku edukacji matematycznej czy wychowania fizycznego, które w pewnym sensie są autonomiczne. Bardziej rozsądnym wydaje się tu korelowanie treści niż ich integrowanie za wszelką cenę. W ten sposób możemy zgubić ideę ciągłości, spójności i harmonii kształcenia, a tym samym tożsamość kształcenia matematycznego i istotę wychowania fizycznego. Należy też pamiętać o tym, by kierując pracą ucznia nad opanowaniem podstawowych narzędzi zdobywania wiedzy (czytanie, pisanie, liczenie), nie zgubić nadrzędnych wartości stanowiących o holistycznym i harmonijnym rozwoju dziecka.

III.2. ORGANIZACJA TREŚCI

Przedstawiona poniżej organizacja treści jest zgodna z podstawą programową oraz opisaną powyżej strukturą.

1. Edukacja polonistyczna

1. Czytanie
2. Pisanie
3. Mówienie
4. Spotkania z literaturą
5. Zabawy w teatr

2. Edukacja społeczna

1. Skuteczne porozumiewanie się z innymi
2. Poznawanie i rozumienie siebie i innych
3. Współdziałanie i współpraca z innymi
4. Poznawanie i rozumienie otoczenia społecznego

3. Etyka

1. Kierowanie się wartościami w swoich działaniach oraz w relacjach z innymi (uczciwość, prawdomówność, tolerancja, szacunek, skromność, troska)
2. Rozumienie i stosowanie się do praw i obowiązków oraz reguł zachowania
3. Poszanowanie drugiego człowieka bez względu na różnice (tolerancja, prawdomówność, współczucie, wsparcie, przyjaźń, życzliwość, uprzejmość)
4. Znajomość i przestrzeganie reguł życia społecznego
5. Poszanowanie przyrody
6. Dążenie do doskonalenia siebie

4. Edukacja plastyczna

1. Działania plastyczne
2. Uczestniczenie w kulturze
3. Wyrażanie siebie za pomocą różnych środków ekspresji

5. Edukacja muzyczna

1. Śpiewanie
2. Słuchanie muzyki
3. Ruch z muzyką

6. Wychowanie fizyczne i edukacja zdrowotna

1. Przestrzeganie zasad bezpieczeństwa i zdrowego trybu życia
2. Ćwiczenie sprawności fizyczno-ruchowej
3. Uczestniczenie w zespołowych formach aktywności rekreacyjno-sportowej

7. Edukacja przyrodnicza

1. Obserwowanie i badanie przyrody żywej i nieożywionej
2. Poznawanie krajobrazów i orientowanie się w terenie
3. Prowadzenie hodowli
4. Działania na rzecz przyrody
5. Kształtowanie podstaw naukowego poznania

8. Edukacja matematyczna

1. Klasyfikacja obiektów
2. Orientacja przestrzeni
3. Działania na liczbach

4. Obliczenia pieniężne
5. Jednostki miar
6. Elementy geometrii.

9. Zajęcia komputerowe

1. Używanie komputera jako zasobu; źródła wiedzy
2. Korzystanie z komputera i Internetu w celu tworzenia i wymiany informacji
3. Znajomość zagrożeń wynikających z nadużywania komputera

10. Zajęcia techniczne

1. Majsterkowanie
2. Posługiwanie się urządzeniami technicznymi, korzystanie z audiowizualnych środków przekazu
3. Poznawanie wybranych zjawisk fizycznych i chemicznych oraz zachodzących między nimi związków przyczynowych
4. Dociekanie, realizowanie własnych zainteresowań

III.3. WYKAZ TREŚCI

III.3.1. Edukacja polonistyczna

Uczeń:

- 1) korzysta z informacji:
 - uważnie słucha wypowiedzi i korzysta z przekazywanych informacji,
 - rozumie sens kodowania oraz dekodowania informacji; odczytuje uproszczone rysunki, piktogramy, znaki informacyjne, zna wszystkie litery alfabetu; czyta i rozumie teksty przeznaczone dla dzieci i wyciąga z nich wnioski,
 - wyszukuje w tekście potrzebne informacje i w miarę możliwości korzysta ze słowników i encyklopedii przeznaczonych dla dzieci,
 - zna formy użytkowe: życzenia, zaproszenie, zawiadomienie, list, notatka do kroniki; potrafi z nich korzystać;
- 2) analizuje i interpretuje teksty kultury:
 - przejawia wrażliwość estetyczną, rozszerza zasób słownictwa poprzez kontakt z dziełami literackimi,
 - w tekście literackim zaznacza wybrane fragmenty, określa czas i miejsce akcji, wskazuje głównych bohaterów,
 - czyta teksty i recytuje wiersze, z uwzględnieniem interpunkcji i intonacji,
 - ma potrzebę kontaktu z literaturą i sztuką dla dzieci, czyta wybrane przez siebie i wskazane przez nauczyciela książki, wypowiada się na ich temat;
- 3) tworzy wypowiedzi:
 - w formie ustnej i pisemnej: kilkudzaniową wypowiedź, krótkie opowiadanie, krótki opis, list prywatny, życzenia, zaproszenie,
 - dobiera właściwe formy komunikowania się w różnych sytuacjach społecznych,
 - uczestniczy w rozmowach, także inspirowanych literaturą: zadaje pytania, udziela odpowiedzi, prezentuje własne zdanie i formułuje wnioski; poszerza zakres słownictwa i struktur składniowych,
 - dba o kulturę wypowiedzianą; poprawnie artykułuje głoski, akcentuje wyrazy, stosuje pauzy i właściwą intonację w zdaniu oznajmującym, pytającym i rozkazującym; stosuje formuły grzecznościowe,
 - rozumie pojęcia: wyraz, głoska, litera, sylaba, zdanie; dostrzega różnicę między literą i głoską; dzieli wyrazy na sylaby; oddziela wyrazy w zdaniu, zdania w tekście,
 - pisze czytelnie i estetycznie (przestrzega zasad kaligrafii), dba o poprawność gramatyczną, ortograficzną oraz interpunkcyjną,
 - przepisuje teksty, pisze z pamięci i ze słuchu;
- 4) wypowiada się w małych formach teatralnych:
 - uczestniczy w zabawie teatralnej, ilustruje mimiką, gestem, ruchem zachowania bohatera literackiego lub wymyślonego,
 - rozumie umowne znaczenie rekwizytu i umie posłużyć się nim w odgrywanej scenie.

Klasa I

CZYTANIE

Ćwiczenia w czytaniu

- Dokonuje analizy i syntezy słuchowo-wzrokowej wyrazów.
- Ćwiczy spostrzegawczość wzrokową oraz ruchy oka od strony lewej do prawej, od góry do dołu.
- Rozpoznaje małe i wielkie litery.
- Rozróżnia głoski i litery, samogłoski i spółgłoski.
- Przegląda książki i czasopisma dla dzieci (zaproponowane przez nauczyciela i wybierane samodzielnie).
- Śledzi paluszkami tekst, odszukuje zdania, wskazuje wyrazy.
- Wyodrębnia w wyrazach sylaby, tworzy wyrazy z sylab.
- Czyta sylaby, wyrazy oraz zdania różnymi sposobami.

- Samodzielnie próbuje czytania cichego lub półgłosem krótkich i łatwych tekstów.
- Słucha wzorowo czytanych przez nauczyciela tekstów i utworów literackich.
- Czyta głośno krótkie teksty i zwraca uwagę na poprawność i wyrazistość.
- Czyta ze zrozumieniem proste teksty matematyczne – zadania z treścią.
- Rozpoznaje i czyta z właściwą intonacją zdania oznajmujące, pytające i rozkazujące.
- Czyta z podziałem na role.
- Samodzielnie (cicho i głośno) czyta teksty z książek i czasopism dla dzieci.
- Bawi się słowami (układa zdania z rozsypanki, przekształca wyrazy przez zmianę jednej litery, układa loteryjki, domina, rebusy, konstruuje gry planszowe itp.).
- Odczytuje znaczenie prostych znaków informacyjnych, piktogramów, rysunków.

Praca z tekstem

- Wypowiada się na temat przeczytanego tekstu, ilustracji, historyjki obrazkowej z nawiązaniem do przeczytanej treści i osobistych przeżyć i doświadczeń.
- Skupia się na tekście, wyszukuje w nim wskazane wyrazy, zdania, litery.
- Wskazuje w utworze głównych bohaterów, miejsca, wydarzenia i ich kolejność.
- Opowiada o przebiegu wydarzeń w krótkim utworze.
- Określa nastrój utworu za pomocą dowolnej formy (nie tylko słownej).
- Układa pytania i odpowiedzi do przeczytanego tekstu.
- Przewiduje zakończenie akcji utworu lub wymyśla własne.
- Wygłasza z pamięci krótkie wiersze i stosuje odpowiednią interpunkcję.
- Odczytuje pozasłowne lub mieszane teksty (plakaty, reklamy, znaczki itp.) – projektuje własne.
- Korzysta z encyklopedii dla najmłodszych.
- Posługuje się tekstem w określonym celu:
 - odczytanie próśb, poleceń, zadań i stosowanie się do nich;
 - odczytanie prostej instrukcji słowno – ilustracyjnej w celu wykonania, np. pracy plastycznej – maskotki, kukielki.
- Posługuje się tekstem do dalszej zabawy (przygotowanie scenki teatralnej, skonstruowanie gry itp.).

PISANIE

Ćwiczenia w pisaniu

- Ćwiczy spostrzegawczość i sprawność manualną (m.in. kreśli szlaczki i znaki literopodobne).
- Rozpoznaje małe i wielkie litery drukowane i pisane.
- Ćwiczy prawidłowe pisanie małych i wielkich liter.
- Łączy litery w sylaby, pisze wyrazy, zdania.
- Rozmieszcza wyrazy w zdaniu – zapis w zeszycie.
- Stosuje wielką literę na początku oraz „”, „?”, „!” na końcu zdania.
- Ćwiczy prawidłowe przenoszenie części wyrazów (dzielenie na sylaby).
- Przepisuje wyrazy, zdania i krótkie teksty.
- Zbiorowo i samodzielnie układa i zapisuje wyrazy, zdania i krótkie teksty. Korzysta z pomocy nauczyciela (wdrażanie do czujności ortograficznej, zadawanie pytań – radzenie się nauczyciela).
- Stosuje podstawowe zasady pisowni – ćwiczy poprawną pisownię wyrazów, w których występują: dwuznaki, ę, ą, spółgłoski miękkie, rz/ż, ch/h, u/ó w zakresie proponowanym przez podręcznik oraz występujących w czynnym słowniku ucznia.
- Podpisuje ilustracje, prace za pomocą zdań oraz równoważników zdań.
- Stosuje wielką literę w pisowni imion, nazwisk, miast, rzek itd.
- Wskazuje rzeczowniki (nazywa osoby, zwierzęta, rośliny, rzeczy), posiłkując się pytaniami: „Kto to jest?”, „Co to jest?”.
- Wskazuje nazwy czynności posiłkując się pytaniami: „Co robił/robi/zrobi/będzie robił?”.
- Pisze swobodne teksty na dowolny lub podany przez nauczyciela temat w zakresie dostosowanym do indywidualnych możliwości.
- Pisze ze słuchu i z pamięci krótkie i łatwe teksty.
- Ćwiczy pisownię skrótów: kg, cm, nr, ul.

- Podpisuje się.
- Podpisuje zbiory w kolekcji, pudełka na drobiazgi, zdjęcia w klasowym albumie itp.
- Samodzielnie lub przy pomocy nauczyciela pisze krótki list i proste życzenia.
- Poprawnie adresuje kopertę (samodzielnie lub przy pomocy nauczyciela).
- Zapisuje pracę domową.
- Zapisuje informacje (co należy przynieść, kiedy będzie spotkanie z rodzicami).
- Wpisuje się do pamiętnika.
- Samodzielnie lub z pomocą pisze dla przyjemności tworzenia własnych książeczek.
- Zapisuje wyniki mierzenia lub ważenia – stosuje skróty.

MÓWIENIE

Treści dotyczące kształtowania i rozwijania umiejętności słuchania ujęte zostały w obszarze edukacji społecznej

Ćwiczenia w mówieniu

Ćwiczenia opisane w „Pracy z tekstem” oraz:

- Ćwiczy technikę języka mówionego – dykcja, kultura żywego słowa.
- Słucha opowiadań nauczyciela/lektora jako wzoru do naśladowania.
- Spontanicznie wypowiada się na temat aktualnych przeżyć i spraw nurtujących dzieci.
- Swobodnie wypowiada się inspirowany bezpośrednimi wydarzeniami, doświadczeniami, przeczytanym/wysłuchanym tekstem, ilustracją, obejrzanym filmem, przedstawieniem teatralnym, słuchowiskiem radiowym itp.
- Rozmawia z nauczycielem.
- Opowiada na podstawie historyjek obrazkowych oraz wydarzeń z życia uczniów.
- Rozmawia z kolegami i koleżankami z klasy (np. w trakcie pracy w małej grupie nad określonym zadaniem).
- Zadaje pytania, docieka, dzieli się wrażeniami, komunikuje prośby.
- Bogaci czynne słownictwo – wyjaśnia znaczenie słów i poprawnie je stosuje.
- Sformułowaną myśl przedstawia na różne sposoby (tworzy różne wersje tego samego zdania).
- Podejmuje próby opisywania postaci i zwierząt ze swojego otoczenia lub w oparciu o fotografię/ilustrację.
- Komponuje dalszy ciąg zdarzeń na podstawie przeczytanego lub opowiedzianego tekstu.
- Recytuje krótkie wiersze.
- Improwizuje teksty (dialog/monolog) podczas gier i teatralizacji.
- Obserwuje mowę:
 - synonimy (wyrazy o znaczeniu podobnym);
 - antonimy (wyrazy o znaczeniu przeciwnym);
 - wyrazy, które można zastąpić jednym (kapusta i marchew to warzywa itp.);
 - grupowanie wyrazów jako nazw ludzi, roślin, zwierząt, rzeczy ukierunkowane pytaniami „Kto to jest?”, „Co to jest?” (wprowadzenie do rozumienia pojęcia rzeczownika);
 - wyrazy, które oznaczają czynności ukierunkowane pytaniami „Co robił/robi/zrobi/będzie robił?” (wprowadzenie do pojęcia czasownika).
- Stosuje zwroty grzecznościowe (powitanie, pożegnanie, prośba, przeprosiny).
- Planuje i mówi o kolejnych działaniach.

KLASA II

CZYTANIE

Ćwiczenia w czytaniu

- Cicho czyta krótkie, różnorodne pod względem formalnym teksty w określonym przez nauczyciela lub ucznia celu.
- Poprawnie, wyraziście, z właściwą intonacją i interpunkcją czyta krótkie teksty z podręczników, książek i czasopism.

- Słucha wzorowo czytanych przez nauczyciela/lektora tekstów literackich.
- Czyta i próbuje recytować wiersze i krótkie teksty literackie.
- Czyta z podziałem na role.
- Stosuje rady i wskazówki prowadzące do doskonalenia techniki i tempa czytania.
- Samodzielnie czyta (cicho lub głośno) dłuższe utwory literackie w celu poznania, przeżycia treści i formy.

Praca z tekstem

- Swobodnie wypowiada się oraz rozmawia na temat przeczytanego tekstu (ilustracji, historyjki obrazkowej); wiąże treści z własnymi przeżyciami i odnosi je do rzeczywistych i wymyślonych sytuacji.
- Wyróżnia w tekście postaci, zdarzenia, miejsca i czas – popiera odpowiedziami, fragmentami tekstu.
- Wskazuje w utworze kolejne wydarzenia i zauważa między nimi związki.
- Wskazuje granicę między fikcją a rzeczywistością, wie, że nie wszystko, co jest napisane, jest prawdą.
- Rozpoznaje w tekście dialog.
- Odróżnia wiersz od prozy.
- Wygłasza z pamięci wiersze i stosuje odpowiednią interpunkcję i intonację.
- Określa nastrój, elementy humorystyczne, smutne, wzruszające.
- Docieka, zadaje pytania na podstawie tekstu.
- Rozmawia o bohaterach utworu, ocenia ich zachowania.
- „Przekłada” utwór na inną formę (teatralną, plastyczną, muzyczną itp.).
- Zdobywa informacje z różnych źródeł (np. Internet, encyklopedie, słowniki – nauka alfabetu).
- Posługuje się tekstem w określonym celu:
 - rozwiązywanie zadania (np. matematycznego);
 - zastosowanie się do prośby, życzenia, polecenia;
 - odczytania prostej instrukcji popartej schematycznym rysunkiem.
- Korzysta z tekstu jako inspiracji do gier, zabaw (w tym również teatralnych).

PISANIE

Ćwiczenia w pisaniu

- Píše litery w kolejności alfabetycznej i uczy się alfabetu na pamięć.
- Ćwiczy kształtne i coraz szybsze pisanie i dba o czytelność, staranność i estetykę pisma.
- Przepisuje wyrazy, zdania, teksty również powiązane z uzupełnianiem i przekształcaniem.
- Píše ze słuchu i z pamięci krótkie teksty.
- Wspólnie z kolegami i z pomocą nauczyciela redaguje i zapisuje wielozdaniowe wypowiedzi na podstawie tekstu, wydarzeń z życia i zainteresowań dzieci.
- Wspólnie z innymi i z pomocą nauczyciela opisuje przedmioty, rośliny, zwierzęta, osoby ze swojego otoczenia lub przedstawione na ilustracji.
- Układa i przekształca zdania (rozwija, skraca, zamienia wyrazy itp.).
- Samodzielnie pisze kilka zdań na zadany temat. W razie potrzeby prosi o radę (nie tylko w zakresie ortografii) nauczyciela oraz korzysta ze słowniczków.
- Tworzy i pisze swobodne teksty.
- Ćwiczy sprawność ortograficzną – pisze z wykorzystaniem podstawowych zasad pisowni:
 - ę, ą – w różnych pozycjach;
 - spółgłoski miękkie przed samogłoskami i spółgłoskami;
 - ż, rz wymienne i niewymienne;
 - h i ch;
 - wyrazy z zanikiem dźwięczności na końcu i w środku;
 - wykorzystuje zmienność form dla uzasadnienia pisowni;
 - pisownia przyimków z rzeczownikami;
 - pisownia „nie” z czasownikiem i przymiotnikami;
 - wielka litera (nazwy własne, tytuły, korespondencja);
 - przecinek przy wyliczaniu;
 - kropka, pytajnik, wykrzyknik;
 - skróty (jak w klasie I) oraz: pt., dn., skróty matematyczne.

- Przygotowuje listę potrzebnych rzeczy (np. zakupów).
- Prowadzi notatki z obserwacji (np. hodowli, pogody itp.).
- Prowadzi zeszyt lektur.
- Píše zaproszenia, zawiadomienia, listy (również w postaci e-maila).

MÓWIENIE

Ćwiczenia w mówieniu

- Słucha dłuższych opowiadań i wypowiedzi na dany temat jako wzoru języka mówionego.
- Doskonali sposób mówienia, unika niepotrzebnych wtrąceń, powtórzeń, ćwiczy dykcję.
- Spontanicznie wypowiada się na tematy bieżących przeżyć, zainteresowań, dzieli się pomysłami.
- Wypowiada się swobodnie na temat przeczytanego tekstu (książka, czasopismo, plakat itp.) spotkania, wycieczki, filmu, spektaklu, wystawy, gry komputerowej itp.
- Rozmawia z nauczycielem i kolegami o sprawach wynikłych z kontekstu sytuacyjnego w klasie.
- Opowiada o przebiegu wydarzeń rzeczywistych lub przedstawionych w utworze literackim, filmowym, teatralnym.
- Opisuje osoby, zwierzęta, rośliny, rzeczy, zjawiska.
- Docieka, stawia pytania szczegółowe.
- Komponuje dalszy ciąg wydarzeń ze świata realnego jak i opowieści ze świata baśni i marzeń; przewiduje możliwe następstwa.
- Improwizuje monologi i dialogi, odgrywa role, bierze udział w zabawach i grach dramowych i teatralnych.
- Recytuje wiersze i krótkie teksty prozatorskie.
- Układa kilka zdań (lub jego wersji) z nowo poznanymi wyrazami.
- Rozwija i skraca zdania, zastępuje jedne wyrazy innymi, łączy zdania.
- Obserwuje mowę:
 - homonimy (wyrazy, które brzmią tak samo, a znaczą co innego);
 - wyrazy należące do tej samej rodziny;
 - wyrazy oznaczające nazwy osób, rzeczy, roślin, zwierząt, zjawisk atmosferycznych, pojęć geograficznych (rzeczowniki) oraz ich liczbę i rodzaj;
 - wyrazy oznaczające czynności i stany (czasowniki) oraz ich liczbę, czas, osobę;
 - wyrazy oznaczające cechy (przymiotniki) oraz ich liczbę i rodzaj w zależności od liczby i rodzaju rzeczownika;
 - liczebniki główne i porządkowe;
 - zdrobnienia.
- Bawi się słowami (gry i zabawy).

KLASA III

CZYTANIE

Ćwiczenia w czytaniu

- Czyta dłuższe teksty literackie i popularnonaukowe.
- Czyta cicho lub głośno w zależności od celu (sytuacja, postawione zadanie).
- Czyta poprawnie, płynnie i wyraziście, stosuje elementy kultury żywego słowa.
- Czyta z podziałem na role.
- Systematycznie czyta książki i czasopisma.
- Zależnie od celu wybiera właściwe tempo czytania (szybkie i pobieżne, np. dla dokonania wyboru właściwego tekstu – źródła informacji czy zapoznania się z danymi lub wolniejsze i uważne, aby śledzić wydarzenia, zapamiętać jakąś informację lub delektować się fabułą i językiem).

Praca z tekstem

- Opowiada o treści tekstu po jednorazowym przeczytaniu.

- Odnajduje w utworze postaci główne i drugoplanowe, sytuacje, które zmieniają bieg wydarzeń, wzajemne zależności między zdarzeniami, czas i miejsce akcji.
- Dzieli się wrażeniami, interpretuje zdarzenia i ocenia postępowanie bohaterów, formułuje wnioski wynikające z tekstu.
- Rozpoznaje nastrój utworu, reaguje na humor, powagę itp. oraz odkrywa, że słowa, ich dobór i układ nie są przypadkowe – pełnią określoną rolę (docieka za pomocą jakich środków udaje się autorowi rozśmieszyć, zasmucić czy skłonić do zastanowienia się).
- Odróżnia fikcję od rzeczywistości, rozumie, że nie wszystko, co się czyta, jest prawdą.
- Porównuje różne utwory na ten sam temat, zestawia informacje, prezentuje własne zdanie.
- Odróżnia informacje istotne od nieistotnych.
- Wyszukuje i zapamiętuje w tekście popularnonaukowym informacje, które ze względu na zainteresowania uczniowie chcą zapamiętać.
- Docieka, formułuje pytania.
- Wyróżnia i wskazuje w tekście opowiadania, opisy i dialogi.
- Przekłada tekst literacki na inne formy ekspresji, wykorzystuje tekst jako inspirację do własnych prób literackich.
- Wygłasza z pamięci wiersze i krótkie fragmenty prozy, stosuje elementy kultury żywego słowa.
- Zdobywa nowe informacje lub przypomina sobie już poznane.
- Sporządza notatki w trakcie czytania tekstu (lub bezpośrednio po).
- Docieka, chcąc rozwiązać jakiś problem lub zrozumieć jakieś zagadnienie.
- Zapoznaje się z przepisami, instrukcjami (zasady gry, sposoby skonstruowania jakiegoś przedmiotu, przepisy kulinarne itp.).
- Wykorzystuje tekst jako inspirację do dalszych działań.

PISANIE

Ćwiczenia w pisaniu

- Systematycznie ćwiczy płynne i czytelne pisanie – próby pisania w pojedynczej liniaturze, dba o estetykę i właściwe rozmieszczenie tekstu na stronie.
- Przepisuje, uzupełnia i przekształca zdania.
- Píše ze słuchu i z pamięci.
- Samodzielnie i wspólnie z kolegami redaguje i zapisuje wielozdaniowe wypowiedzi w oparciu o tekst, wydarzenia z życia i zainteresowania dzieci.
- Samodzielne lub zbiorowo opisuje, korzystając ze wzorca, osoby, zwierzęta, rośliny, przedmioty.
- Razem z innymi redaguje krótką notatkę kronikarską.
- Sporządza notatki z obserwacji przyrodniczych.
- Píše swobodne teksty – modyfikuje je, doskonali, sprawdza poprawność.
- Píše z wykorzystaniem podstawowych zasad pisowni – ćwiczenie sprawności ortograficznej, kontynuowanie ćwiczeń z klasy II oraz:
 - h, ó, rz, ż – niewymienne – najczęściej używane wyrazy;
 - zakończenia -ów, -ówna, -ówka, -unek;
 - czasowniki zakończone na -ął, -ęła.
- Rozpoznaje rzeczowniki jako nazwy osób, zwierząt, roślin, rzeczy, zjawisk atmosferycznych, pojęć geograficznych, pojęć abstrakcyjnych (np. miłość, dobroć, ciepło, zimno itp.).
- Rozpoznaje czasowniki i zmienia formę liczby, czasu i osoby w zależności od potrzeby.
- Rozpoznaje przysłówki jako określenie czasownika, posiłkując się pytaniem „Jak?”.
- Wykorzystuje w mowie i piśmie zaimki jako sposób na unikanie powtórzeń.
- Píše proste ogłoszenia.
- Prowadzi własny pamiętnik lub portfolio (uczniowie uzdolnieni).
- Zapisuje treści, które warto zapamiętać (uczniowie uzdolnieni).
- Sporządza proste notatki (uczniowie uzdolnieni).

MÓWIENIE

Ćwiczenia w mówieniu

- Słucha dłuższych opowiadań i wypowiedzi jako wzoru języka mówionego.
- Doskonali sposób mówienia, unika niepotrzebnych wtrąceń, powtórzeń, moduluje głos w zależności od intencji mówienia (np. prośba, przeprosiny, podziękowanie, pytanie).
- Spontanicznie wypowiada się na tematy inspirowane wydarzeniami, tekstem, filmem, wycieczką, grą itp., uzasadnia swoje opinie.
- Zadaje pytania.
- Prowadzi rozmowy na tematy wynikłe z kontekstu sytuacyjnego w klasie albo inspirowane przez innych uczniów.
- Opowiada o wydarzeniach, zachowując ich układ logiczny, czasowy i przyczynowo-skutkowy – (przygotowanie do sprawozdania).
- Opisuje – posługuje się zdaniami rozwiniętymi i złożonymi.
- Przewiduje dalszy ciąg przedstawionych, np. w tekście, wydarzeń.
- Wymyśla i prezentuje ciekawe opowieści mogące zdarzyć się w rzeczywistości i świecie fantazji.
- Odgrywa role, improwizuje monologi i dialogi – zabawy i gry dramatyczne, teatralne.
- Recytuje wiersze i krótkie teksty prozatorskie. Stosuje elementy kultury żywego słowa.
- Posługuje się nowym słownictwem, układa zdania, rozwija je i przekształca.
- Obserwuje i bada mowę (bez wprowadzania definicji):
 - rzeczowniki, czasowniki, przymiotniki, liczebniki, zaimki, przyimki, spójniki, wyrazy, które określają sposób wykonania czynności;
 - synonimy i antonimy (wyrazy o znaczeniu podobnym i przeciwnym);
 - homonimy (wyrazy o tym samym brzmieniu, ale o różnym znaczeniu i/lub pisowni);
 - wyrazy tworzące rodzinę;
 - wyrazy zdrobniałe;
 - samogłoski i spółgłoski, różne rodzaje spółgłosek (miękkie i zmiękczone, dźwięczne, bezdźwięczne i nosowe);
 - zdania pojedyncze i złożone, równoważniki zdań.

SPOTKANIA Z LITERATURĄ

KLASA I

- Porządkuje książki na półce (np. wg tematyki, rodzaju oprawy itp.).
- Przegląda książki, domyśla się tematyki na podstawie ilustracji i tytułu.
- Słucha tekstów literackich czytanych przez nauczyciela/lektora oraz odbiera inne formy przekazu literackiego (np. spektakl teatralny).
- Samodzielnie czyta fragmenty lub krótkie utwory literackie wybrane z oferty lektur lub wg własnych zainteresowań.
- Wskazuje tytuł, nazwisko autora i ilustratora książki.
- Rozpoznaje postaci i wydarzenia przedstawione na ilustracjach.
- Poznaje bibliotekę i czytelnię, zakłada kartę czytelnika – umiejętność wypożyczania książek oraz zachowania się w bibliotece i czytelnicy.
- Przestrzega zasad higieny czytania i dbałości o książkę.

KLASA II

- Porządkuje, układa książki wg kolejnych kryteriów (utwory poetyckie, utwory napisane prozą, baśnie, legendy).
- Przegląda książki, domyśla się, o czym jest książka na podstawie tytułu, ilustracji i spisu treści.
- Rozróżnia elementy składowe książki (okładka, grzbiety, strona tytułowa, stronicę, spis treści).
- Porównuje różne wydania tej samej książki, dokonuje wyboru książki ze względu na sposób jej wydania.

- Wypowiada się na temat okładki, określa, czy ilustracja jest adekwatna do obrazowanego zdarzenia, tematyki, nastroju utworu.
- Samodzielnie czyta książki – objętość zależna od umiejętności czytelnicych.
- Czyta okazjonalnie lub systematycznie czasopisma dla dzieci.
- Sporządza metryczkę książki, prowadzi zeszyt lektur.
- Zapamiętuje autorów wspólnie omawianych książek.
- Poznaje konstrukcję podręcznika, ocenia formę graficzną.
- Systematycznie korzysta z zasobów szkolnej i domowej biblioteki, uczestniczy w lekcjach bibliotecznych, ogląda wystawy książek, poznaje kartę katalogową i samodzielnie wypożycza książki.
- Przestrzega zasad higieny czytania i dbałości o książkę.

KLASA III

- Porządkuje książki wg kolejnych kryteriów (słowniki, encyklopedie dziecięce, prasa).
- Przegląda książki dla dokonania wyboru lektury lub odszukania informacji w książce popularnonaukowej.
- Ocenia różne wydania tej samej książki, porównuje, zestawia wady i zalety (świadomość możliwości wyboru książki ze względu na jej szatę graficzną).
- Postrzega książkę jako dzieło sztuki, zauważa jej walory estetyczne i prezentowane wartości.
- Czyta książki o objętości kilkudziesięciu stron.
- Rozróżnia książkę literacką od popularnonaukowej.
- Prowadzi zeszyt lektur z metryczką uwzględniającą rodzaj książki.
- Orientuje się, kto jest autorem czytanych książek, poznaje twórców literatury dziecięcej, interesuje się okolicznościami napisania książki.
- Orientuje się w układzie podręcznika, posługuje się spisem treści.
- Systematycznie korzysta z zasobów szkolnej i domowej biblioteki, korzysta z katalogu.
- Odczytuje i reaguje na różne formy reklamy książek.
- Projektuje własne plakaty reklamujące przeczytaną książkę.
- Przestrzega zasad higieny czytania i dbałości o książkę.

ORAZ BEZ PODZIAŁU NA KLASY:

- Słucha i czyta różnorodne teksty literackie ze względu na gatunek, prezentowane wartości (sformułowane w celach programu) oraz szatę graficzną.
- Odbiera teksty literackie w pozaczytelniczej formie przekazu (słuchowisko, spektakl teatralny, muzyczny, film).
- Bierze udział w spotkaniach autorskich z twórcami literatury dziecięcej, ilustratorami. Pomaga w ich organizacji (np. wystawa prac, dekoracja, plakaty itp.).
- Posługuje się terminami: bohater, akcja, narrator, wiersz, rym, zwrotka, baśń, legenda, opowiadanie, komiks, słownik, encyklopedia, album, autor, ilustrator, czytelnik.
- Opracowuje proste gry literackie na podstawie przeczytanych książek.
- Wyraża słowami oraz w innej formie ekspresji nastrój, myśl przewodnią i morał utworu.
- Organizuje dziecięce zabawy w teatr w oparciu o teksty literackie lub nimi inspirowane.
- Tworzy i ilustruje własne książeczki.
- Domyśla się zawartości książki na podstawie ilustracji, tytułu, informacji w katalogu wydawniczym lub reklamy.
- Poznaje zabawy i gry oparte na słowie, bawi się słowami – słowa jako „najłżejsze i niezawodne zabawki w organizowaniu wolnego czasu”.
- Dostrzega pozainformacyjną rolę słów (rozśmieszają, wzruszają, przedstawiają odczucia, myśli, wrażenia, skłaniają do refleksji).
- Odkrywa, że w tekście literackim – podobnie jak w wyobraźni – wszystko jest możliwe. Rozróżniania postacie, przedmioty i zdarzenia realne i fantastyczne.

- Docieka, jak pisarz/poeta potrafi za pomocą słów przedstawić obrazy plastyczne, dźwiękowe, ruchowe.
- Dostrzega w tekstach literackich dobro i zło, zachowania pożądane i naganne, wykazuje wrażliwość na sprawy innych ludzi.
- Odnosi tekst do własnych przeżyć, wyobrażeń, wrażliwości.
- Czyta i słucha baśni, opowiadań i legend (w tym z własnego regionu), jako inspiracji do werbalnego i pozawerbalnego wyrażania treści i przeżyć.

ZABAWY W TEATR

- W miarę możliwości uczestniczy w różnych formach teatralnych: teatr aktorski, muzyczny, lalkowy, telewizyjny, radiowy, pantomima itp.
- W miarę możliwości poznaje kulisy pracy teatralnej – zwiedza teatr i jego zaplecze, poznaje pracę aktora, reżysera, scenografa.
- Inscenizuje scenki teatralne. Projektuje kostiumy, scenografię. We współpracy z innymi przygotowuje efekty pozatekstowe (dźwięk, muzyka, światło). Gra określone role: wymyśla sytuacje, gesty, efekty pomocne w tworzeniu nastroju.
- Współuczestniczy w wystawianiu przedstawień lalkowych. Projektuje pacynki, dekoracje. Naśladuje głosy i operuje głosem zgodnie z intencją (prośba, rozkaz, groźba itp.).
- Improwizuje w teatryku samorodnym bez wyuczonych ról i scenografii. Posługuje się wyobraźnią, nadaje przedmiotom umowną rolę rekwizytu. Szuka inspiracji w baśniach, codziennych zdarzeniach, literaturze dziecięcej, muzyce, obserwacji przyrody.
- Bawi się cieniem. Projektuje lalki do teatryku cieni. Wymyśla efekty wizualne (np. kolorowe folie, przybliżanie i oddalanie lalki od ekranu itp.).
- Bawi się maskami, projektuje maski wyrażające emocje, typy charakterów, odgrywa role, wymyśla opowiadania – „Jestem bardzo zadowolony. A to dlatego, że...”.
- Wyraża uczucia, nastroje w dowolnej formie ekspresji – ruch ciała, taniec, dźwięki, słowa, tworzenie własnego języka zabawy z wyobraźnią – drama.
- Uczestniczy w teatralnych akcjach plenerowych (np. powitanie jesieni, Święto Latawca, Dzień Lasu, ożywianie kamieni itp.).
- Gra role w zabawach tematycznych (lekarz, policjant, ekspedient itp.), jak też podczas różnorodnych sytuacji (np. konferencja prasowa, rozprawa sądowa itp.).
- Uczestniczy w teatralizowaniu obrzędów – wieczór wróżb, jasełka, kolędowanie, szkolna olimpiada sportowa itp.
- Przedstawia przysłowia, sentencje, kalambury itp. za pomocą rysunku, dźwięku, ruchu (pantomima).
- Prezentuje efekty działań teatralnych szerszej publiczności; przygotowuje plakaty, zaproszenia, bilety, organizuje widownię itp.
- Przyjmuje rolę gospodarza i gościa.

LEKTURY

Przedstawiona poniżej oferta lektur opiera się barierze czasu. Są to pozycje chętnie czytane przez dzieci. Posiadają wiele walorów wychowawczych i artystycznych. Nie traktujemy jej jako jedynie słusznej. Każdy nauczyciel wraz ze swoimi uczniami mogą dostosować naszą propozycję do swoich potrzeb, możliwości i zainteresowań.

J. Ch. Andersen	„Dziecię elfów”
J. Ch. Andersen	„Baśnie” (do wyboru)
A. Bahdaj	„Pilot i ja”
L. Bajkowska	„Bajka o Piosence i Nutkach”
W. Bełza	„Kto ty jesteś ? Polak mały” (w adaptacji M. Siemińskiego)
J. Brzechwa	„Brzechwa dzieciom” – wybrane utwory
J. Brzechwa	„Od baśni do baśni” – wybrane utwory
J. Brzechwa	„Zwierzyniec”

- A. i C. Centkiewiczowie „Zaczarowana zagroda” – fragmenty
- C. Centkiewicz „Anaruk, chłopiec z Grenlandii”
- T. Chmielewski „Tytus, Romek i A’ Tomek” wybrane księgi, np. X, XX
- W. Chotomska „Wypożyczalnia skrzydeł”
- W. Chotomska „Dzieci Pana Astronoma”
- W. Chotomska „Od rzeczy do rzeczy”
- B. Cole „Księżę Kopciuch”
- J. Grabowski „Czarna owieczka”
- W. i J. Grimm „Trzy piórka” (Baśnie)
- Cz. Janczarski „Jak Wojtek został strażakiem”
- T. Jansson „W dolinie Muminków”, „Muminki” (do wyboru)
- J. Jasny – Mazurek „Samo się”
- M. Jaworzczakowa „Oto jest Kasia”
- M. Konopnicka „Na jagody”
- M. Kownacka „Plastusiowy pamiętnik”
- M. Kownacka „Kukuryku na ręczniku”
- M. Kownacka „Kajtkowe przygody”
- M. Kownacka „Razem ze słonkiem”
- M. Kownacka „Rogaś z Doliny Roztoki”
- H. Krall „Co się stało z naszą bajką”
- M. Krüger „Karolcia”
- J. Kulmowa „Błękit”, „Śpiew lasu”, „Zagapienie”
- B. Lewandowska „Bajka z parasolką”
- A. Lindgren „Dzieci z Bullerbyn”, „Pippi Langstrump”
- H. Löfting „Doktor Dolittle i jego zwierzęta”
- H. Łochocka „O Wróbelku Elemelku”
- K. Makuszyński i M. Walentynowicz „Przygody Koziołka Matołka”
- K. Makuszyński „Awantura o Basię”
- S. Michałkow „Nie płacz koziołku”
- A. A. Milne „Kubuś Puchatek”
- J. Niemczuk „Bajki Pana Bałagana”
- A. Onichimowska „Dobry potwór nie jest zły”
- A. Onichimowska i E. Prządka „Księga domu” – wybór
- J. Papuzińska „Nasza mama czarodziejka”
- Ch. Perrault wybrane i czytane przez nauczyciela, np.:
 „Kot w butach”, „Kopciuszek”, „Wróżki”,
 „Czerwony Kapturek”
- R. Pisarski „O psie, który jeździł koleją”
- J. Porazińska „Psocki i śmieszki”, „Dwie Dorotki”
- J. Porazińska „Szewczyk Dratewka”
- J. Ratajczak „Ziarenka maku”
- E. Szelburg – Zarembina „Najmilsi”, „Wesołe historie”
- E. Szelburg – Zarembina „Idzie niebo ciemną nocą”
- J. Tuwim „Wiersze dla dzieci”
- D. Wawilow „Wierszykarnia”
- W. Widlak „Pan Kuleczka”
- M. Wojtyszko „Bromba i inni”
- W. Woroszyński „O Felku, Żbiku i Mamutku” (wybrane utwory)
- S. Wortman „U złotego źródła” (Baśnie polskie – do wyboru)
- A także inne, wybrane przez dzieci i nauczyciela:
- książki popularnonaukowe (np. „Encyklopedia dla dzieci”, „Na wycieczce, na biwaku”, „Zrobię to sam” itp.);
 - czasopisma dla dzieci;
 - legendy i podania związane z regionem.

UWAGI O REALIZACJI

Czytanie i pisanie

Czytanie to złożony proces dynamiczny. Jest on uzależniony od poziomu funkcjonowania centralnego układu nerwowego, sprawności analizatorów i zachodzących między nimi związków.

Dynamika czytania obejmuje m.in. ruchy gałki ocznej. Na proces czytania składają się:

- Objęcie okiem pola spostrzeżeń.
- Odbiór wrażeń na siatkówce oka.
- Ruch oczu (postępowy, wsteczny, zwrotny).
- Transmisja impulsów z siatkówki do wzrokowych ośrodków mózgowych.
- Pobudzenie procesów kojarzenia i „interpretacja” impulsów wzrokowych.
- Przy czytaniu głośnym zachodzą ponad wyżej wymienione:
- Transmisja impulsów z ośrodków wzrokowych w mózgu do ośrodków motorycznych mowy.
- Transmisja impulsów z ośrodków motorycznych mowy do odpowiednich narządów artykulacyjnych: strun głosowych, języka, warg i innych.

Wniosek nasuwa się sam: Proces cichego czytania jest krótszy i prostszy niż czytanie głośne, a co za tym idzie szybkość czytania cichego jest znacznie większa niż głośnego.

To powinno skłonić do odejścia od stereotypu powszechnego w polskiej szkole, gdy w początkowym etapie – tzw. „elementarzystycznym” tekst najpierw czytany jest przez nauczyciela, a uczniowie mają zamknięte książki i słuchają. Traktowanie takiego modelu jako reguły jest niepoprawne i szkodliwe. Jeśli zadamy sobie pytanie o cel czytania, to odpowiedź jest oczywista: żeby się czegoś dowiedzieć. Trudno znaleźć uzasadnienie dla ponownego czytania tekstu, którego treść już znamy – jedynym może być kształcenie techniki czytania. Tę jednak można kształcić w inny sposób.

Drugim powodem, dla którego warto zerwać ze stereotypem nauki czytania jest fakt, że nie ma jednej uniwersalnej metody nauki czytania dla wszystkich. Osobom z modalnością wzrokową czytanie na głos przeszkadza i opóźnia naukę czytania. W związku z tym najrozsądniejszym wydaje się przygotowanie dzieci do kontaktu z tekstem poprzez szereg gier, zabaw, ćwiczeń w analizie i syntezie nowo poznawanych wyrazów, a następnie zachęcanie – motywowanie do samodzielnych prób czytania. Dopiero po indywidualnych próbach czytamy tekst na głos wszystkim dzieciom jako wzorzec poprawnego, z odpowiednią modulacją czytania. Takie podejście daje pewność, że to dzieci są aktywne i że wybiorą najbardziej odpowiednią dla siebie metodę nauki czytania. I tak: wzrokowcy zazwyczaj będą czytali cicho – „tylko oczami”, słuchowcy na głos, kinestetycy będą starali się literę dotknąć, poczuć własnym ciałem. Stosowanie polisensorycznych metod nauki czytania stwarza dziecku możliwość wyboru takiej metody, jaka jest dla niego najlepsza. Przykładowo:

- Wzrok – skojarzenia: w jak wąż, b w buciku.
- Słuch – aaa – ziewanie, tra, ta, ta – trąbka.
- Dotyk – modelowanie p – plastelina, d – drut, dotykanie, układanie.
- Smak – c – cytryna, o – ogórek.
- Zapach – s – jak sosna (olejek zapachowy), m – jak malina (sok malinowy).

Mówiąc o czytaniu, nie można pominąć aspektu rozumienia czytanego tekstu. Proces ten obejmuje:

- Spostrzeganie obrazów graficznych.
- Wiązanie obrazów graficznych z wyobrażeniami pozajęzykowymi, czyli znaczenia grupy przeczytanych słów.
- Pamiętanie sensu przeczytanych wyrazów w czasie czytania następnej grupy wyrazów.
- Domyślanie się dalszego ciągu czytanego tekstu, tj. przewidywanie.
- Kontrola – weryfikacja przewidywań.

Wartość cichego czytania ze zrozumieniem jest nieoceniona, co podkreśla Eve Malmquist, nazywając je czytaniem dla życia, ponieważ:

1. Poprawne czytanie ze zrozumieniem wywołuje natychmiastową reakcję intelektualną, pobudza do twórczego wyrażania własnych sądów, myśli, doznań, uczuć.
2. Jest podstawą powodzenia szkolnego.

3. Umożliwia uniezależnienie się od innych osób.
4. Jest umiejętnością praktyczną potrzebną w różnych okolicznościach życia.
5. Daje możliwość obcowania ze sztuką słowa – literaturą.

Czytanie obejmuje 4 poziomy:

- I poziom – Rozumienie słów i związków frazeologicznych.
- II poziom – Rozumienie szczegółowej informacji.
- III poziom – Rozumienie myśli przewodniej.
- IV poziom – Rozumienie wartości tekstu.

Jest wiele sposobów sprawdzania, czy dzieci czytają tekst ze zrozumieniem. Do najczęściej stosowanych należą:

- Technika instrukcji – znajdź drogę, wyszukaj elementy.
- Technika serii ilustracji.
- Uzupełnianie tabeli, diagramu.
- Uzupełnianie tekstu, technika luk.
- Technika eliminacji wyrazów zbędnych.
- Technika zamiany wyrazów, sylab.
- Technika zdań prawdziwych i fałszywych.
- Technika „spalonego” tekstu – zdania, które trzeba uratować.

Warto polecić także:

- Czytanie zadania matematycznego lub tekstu z podręcznika do przyrody „od końca”, czyli od znajdujących się na końcu pytań.
- Indywidualizacja. Każdy czyta inny tekst, dowiaduje się czegoś innego.
- Więcej gier, zabaw, sytuacji przyjemnych związanych z czytaniem.
- Czytanie „z przystankami” – posłużenie się metodą story-line.
- Stosowanie rzutnika (i pisma i multimedialnego).
- Stosowanie w pracy webquestów.
- Stosowanie najlepszych wzorców technicznego i artystycznego przekazu słowa pisanego, m.in. czcionka.

W klasie pierwszej nauka czytania jest bezpośrednio wiąże się z nauką pisania. Wymaga to przyjęcia odpowiedniego toku metodycznego. Program proponuje następujący schemat:

1. Stworzenie sytuacji dydaktycznej prowadzącej do zapoznania dzieci ze słownictwem zawartym w tekście:
 - rozmowa, opowiadanie, spotkanie z gościem,
 - książki, ilustracje, zdjęcia, film,
 - gry, zabawy, krzyżówki, rebusy, kolorowanki,
 - zajęcia artystyczne,
 - wycieczka, spacer, praca badawcza,
 - zajęcia ruchowe,
 - wystrój klasy, rekwizyty.
2. Analiza i synteza wzrokowo-słuchowa:
 - wyodrębnienie wyrazu podstawowego,
 - prawidłowa wymowa wyrazu,
 - podział wyrazu na sylaby,
 - wybrzmiewanie kolejnych głosek w izolacji,
 - ułożenie schematu okienkowego (białe nakrywki),
 - wyszukanie samogłosek i zastąpienie ich odpowiednimi nakrywkami (czerwone),
 - wyszukanie spółgłosek i zastąpienie ich odpowiednimi nakrywkami (niebieskie) (Nauczyciel może zwiększyć liczbę kolorów stosując metodę H. Meterowej, w której kolor nakrywki przypisany jest rodzajom spółgłosek),
 - zastąpienie nakrywek znanymi literami,

- wyodrębnienie nowej głoski,
 - zastąpienie jej symbolem graficznym,
 - układanie modeli innych wyrazów zawierających nową głoskę.
3. Polisensoryczny kontakt z nowo poznaną literą:
- układanie liter z ciała,
 - rozpoznawanie dotykiem,
 - zabawy na skojarzenia smakowo – zapachowe itp.
4. Nauka pisania nowej litery małej i wielkiej:
- pokaz liter,
 - analiza kształtu, porównanie z innymi literami,
 - demonstracja pisania bez linii,
 - przygotowanie do pisania (ćwiczenia dłoni, pisanie „na niby” w powietrzu lub na ławce, z otwartymi i zamkniętymi oczami, modelowanie z plasteliny, na tackach z kaszą manną oraz szereg innych z wykorzystaniem metody Dobrego Startu Marty Bogdanowicz),
 - demonstracja pisania w liniach,
 - ćwiczenia w pisaniu (litery w izolacji, wyrazach, zdaniach).
5. Nauka czytania tekstu z nowo poznana literą:
- przygotowanie do czytania („polowanie” na literki w gazetach, napisach umieszczonych w sali, książce do matematyki itp.),
 - globalne odczytywanie niektórych trudniejszych wyrazów zawartych w tekście,
 - wytworzenie motywacji do czytania,
 - samodzielne próby czytania,
 - wzorowe czytanie tekstu przez nauczyciela,
 - praca z tekstem (sprawdzenie zrozumienia, ćwiczenia w mówieniu, wyszukiwanie wyrazów, zdań, wiązanie tekstu z ilustracją itp.).
6. Doskonalenie techniki czytania i pisania:
- ćwiczenia słuchu fonematycznego na bazie nowej litery (analiza przy wpisywaniu liter w hasła krzyżówki i jednoczesna synteza obok, tworzenie nowych wyrazów w rebusach...),
 - układanie, porządkowanie i zapisywanie zdań z rozsypanki wyrazowej jako odpowiedzi na pytania, zagadki, podpisy pod ilustracjami,
 - ćwiczenia w czytaniu tekstów.
7. Wykorzystanie tekstu i nabytych umiejętności do dalszej pracy (w edukacji matematycznej – zadania z treścią, przyrodniczej, do teatralizacji itp.).

Przedstawiony powyżej schemat jest układem wzorcowym. Stosowanie go krok po kroku przy każdej poznawanej literze stwarza niebezpieczeństwo stereotypowych zajęć, czego efektem może być schematyczne i stereotypowe myślenie dzieci, co nie jest zamierzeniem niniejszego Programu.

Istotne znaczenie w nauce pisania ma **czujność ortograficzna**. Wybierając metodę nauki ortografii, warto kierować się następującymi wskazówkami:

- Głoski, które mają dwa oznaczenia literowe: ó – u , ż – rz, h – ch wprowadzamy równolegle, każdą na odrębnych zajęciach. Przy ich wprowadzeniu nauczyciel informuje: „Słyszysz i wymawiasz głoskę tak samo, ale w jednych wyrazach możesz ją napisać tak (np. „ż”) w innych tak (np. „rz”). Pisząc wyrazy, w których usłyszysz tę głoskę, najpierw zapytaj, którą literę wybrać, by poprawnie zapisać wyraz. Ciągłe odpowiadanie na te pytania wymaga dużej cierpliwości, jednak wyrobienie czujności ortograficznej od samego początku nauki pisania jest połową sukcesu. Nadto odczucie uczniów, że nauczyciel jest ich przewodnikiem i przyjacielem, a nie kontrolerem jest bezcenne.
- Uczniowie powinni jak najwięcej pisać w swoich zeszytach. To pozwala ćwiczyć pamięć kinestetyczną. Uzupełnianie brakujących literek w wyrazach z trudnościami ortograficznymi tej roli nie spełni. Samodzielne pisanie we własnym zeszycie jest o wiele cenniejszym narzędziem skutecznej edukacji niż zbiory ćwiczeń ortograficznych czy karty pracy.

Czytelnictwo to rodzaj pracy z tekstem literackim, jak i popularnonaukowym. Nie mamy tu na myśli jedynie wygoszparowania czasu na ćwiczenia w czytaniu. To zadanie mogą spełnić „Gry i ćwiczenia”. Rola czytelnictwa jest o wiele szersza, co w większości opisano w podrozdziale „Spotkania z książką”, jak również w podrozdziale „Praca z tekstem”.

Istotne działania w tym zakresie to:

- stała współpraca z biblioteką,
- regularne organizowanie tzw. „lekcji bibliotecznych”,
- wspólne czytanie,
- dyskusowanie o tym, co dzieci przeczytały,
- rekomendowanie książek przez same dzieci,
- wymyślanie i tworzenie własnych książeczek.

Bardzo ważne jest zrozumienie roli i zadania, jakie ma spełnić pierwsza książka, z której dziecko uczy się czytać i pisać. Powinno to być narzędzie, które nauczy dziecko korzystać z późniejszych książek. Nie powinien nam również umknąć cel, jakim jest wykształcenie człowieka, dla którego obcowanie z literaturą jest wartością i przyjemnością. I ten pierwszy kontakt z książką jest najważniejszy, gdyż od niego zależą późniejsze zainteresowania i aktywność czytelnicza. Błędnym założeniem jest zasada: najpierw nauczymy techniki czytania, potem będziemy się martwić, jak wykształcić dobrego czytelnika.

Spośród innych zajęć występujących w edukacji polonistycznej wymienić należy: słuchanie, opowiadań, rozmowy, ćwiczenie słownictwa i prawidłowej wymowy, przekaz literacki, pracę z lekturą, czytanie dzieciom utworów literackich, pracę ze słownikami, prezentacje i spotkania.

Słuchanie opowiadań to okazja do poznawania różnych sytuacji z życia społecznego, logicznego myślenia, formułowania ocen i wyciągania wniosków. Wyrabia umiejętność skupiania uwagi, wdraża do stosowania poprawnych struktur składniowych oraz tworzenia dłuższych wypowiedzi na określony temat. Słuchanie opowiadań rozwija wyobraźnię, pozwala na ocenę postępowania bohaterów, identyfikowanie się z postaciami stanowiącymi wzór postępowania. Treści słuchanych opowiadań mają wpływ na uczucia i postawy społeczno-moralne, wzbogacają wiedzę i utrwalają wiadomości.

Rozmowy są dla nauczyciela znakomitą okazją do kształcenia kompetencji językowych dostosowanych do indywidualnych możliwości dzieci. Uczą dialogu, kształtują umiejętność koncentracji, uważnego słuchania cudzych wypowiedzi, pozwalają na zadawanie pytań i uzyskiwanie na nie odpowiedzi, porządkują zdobyte wiadomości, sprzyjają wyjaśnianiu i zrozumieniu zjawisk i związków przyczynowo-skutkowych. Pozwalają na kierowanie obserwacjami, pomagają w tworzeniu i uściśleniu pojęć ogólnych.

Ćwiczenie słownictwa i prawidłowej wymowy to szereg zajęć związanych z:

- ćwiczeniami oddechowymi, które usprawniają aparat oddechowy i umożliwiają odpowiednie regulowanie faz oddychania: wdech i wydech (ekonomiczne gospodarowanie powietrzem w czasie fonacji);
- ćwiczeniami ortofonicznymi usprawniającymi narządy mowy i utrwalającymi prawidłową artykulację dźwięków i wyrazów;
- ćwiczeniami gramatycznymi, które umożliwiają prawidłowe stosowanie form fleksyjnych, wzbogacają mowę (wyrażenia określające stosunki między przedmiotami, czynnościami, cechami), sprzyjają poprawnemu używaniu przyimków, spójników, zaimków oraz określeń (dla opisu sposobu, miejsca i czasu);
- ćwiczeniami wzbogacającymi słownictwo (w tym synonimy wyrazów), które sprzyjają wyrażaniu myśli i uczuć w języku ojczystym.

Praca z tekstem literackim (nieoceniona forma kontaktu z literacką polszczyzną) i **popularnonaukowym**.

Korzystanie z różnorodnych form **przekazu literackiego**:

- poszerza wiedzę,
- dostarcza wzorów postępowania,
- jest inspiracją do zabawy,
- kształci mowę i pamięć słuchową,
- zachęca do przewidywania,
- rozwija wyobraźnię,

- prowokuje do wypowiedzi na temat przygód,
- umożliwia utożsamianie się z bohaterami lektury,
- pozwala zauważać związki przyczynowo-skutkowe i wyciągać z tego wnioski dla siebie.

Swobodne odtwarzanie treści jest okazją do poszerzania możliwości interpretacyjnych (pauzy, modulacja).

Przekaz literacki dotyczy również literatury popularnonaukowej, która:

- przybliża i pomaga zrozumieć świat przyrody oraz inne dziedziny nauki i techniki,
- umożliwia poznanie środowisk, kultur, ludzi i osiągnięć cywilizacyjnych w innych krajach,
- wprowadza i utrwala ważne informacje,
- zaspokaja ciekawość poznawczą dziecka,
- uczy szacunku do przyrody i pomaga w kształtowaniu dumy narodowej i postaw patriotycznych (Znam swój kraj, jego historię i jestem dumny, że jestem Polakiem),
- pozwala na poznawanie środowisk geograficznych niedostępnych bezpośredniej obserwacji, pokazuje świat zgodnie z rzeczywistością.

Proponowany zestaw lektur zamieszczono w części opisującej zakres treści. Prócz książek dzieci powinny mieć także kontakt z innymi tekstami kultury, np. filmami, czasopismami, stronami internetowymi, programami telewizyjnymi.

Kącik książek powinien znaleźć swoje miejsce w każdej sali lekcyjnej, by umożliwić bezpośrednie obcowanie z literaturą dziecięcą. Książki i czasopisma rozbudzają zainteresowania, poszerzają zasób wiadomości, zachęcają do nauki czytania i pisania, dostarczają przeżyć emocjonalnych i wrażeń estetycznych. Ilustracje zawarte w książeczkach inspirują do opowiadania, kształtują percepcję wzrokową, rozwijają myślenie przyczynowo-skutkowe. Korzystanie z albumów pozwala obcować ze sztuką (reprodukcje obrazów, fotografie artystyczne, zdjęcia ciekawej architektury, zabytków, pomników, rzeźb, przedmiotów sztuki użytkowej).

Czytanie dzieciom utworów literackich wprowadza je w świat doznań etycznych i estetycznych, uwarściwia na piękno języka, kształtuje uczucia i postawy społeczno-moralne, wzbogaca kulturę językową, poszerza i utrwala wiadomości dziecka. Wśród gatunków literackich poczesne miejsce należy się bajkom, baśniom i legendom, które często wykorzystując pierwiastek humoru/tajemniczości w barwny, poetycki sposób zapoznają dzieci z przeszłością Polski, uczą zasad etyki. W ich treściach zawarte są idee patriotyzmu oraz duchowe wartości ojczystej kultury. W przypadku dzieci młodszych, wskazane jest czytanie w połączeniu z oglądaniem ilustracji.

Praca ze słownikami ma na celu utrwalenie zapisu graficznego wybranych wyrazów, wyjaśnianie znaczenia, ćwiczy czujność ortograficzną, rozbudza zainteresowanie nauką czytania i pisania, zachęca dziecko do podejmowania wysiłku. W pracy z młodszymi dziećmi należy jak najczęściej korzystać ze słowników obrazkowo-wyrazowych.

Teatralizacje

Teatralizacje obejmują wszelkie formy działań teatralnych: teatr samorodny oparty na improwizacji, inscenizacje, teatrzyk lalkowy, teatr cieni, akcje plenerowe, happeningi, dramę itp. Do najczęściej stosowanych należą:

Inszenizacje

Kształcą umiejętność analizowania treści, wyodrębniania poszczególnych scen, oceniania postępowania bohaterów. Pomagają lepiej zrozumieć i zapamiętać utwór literacki. Sprzyjają budowaniu poczucia własnej wartości (rozwijają pewność siebie, wiarę we własne możliwości) i uczą współdziałania w zespole. Dostarczając doznań artystycznych, uruchamiają cały wachlarz emocji i wyzwalają silną motywację do poprawnego posługiwania się polszczyzną.

Improwizacje, drama

Dzięki stosowaniu tych form dzieci mogą odgrywać określone sytuacje, przedstawiać tekst własnymi słowami, wykorzystać mowę ciała dla przekazu treści i emocji, zaprezentować umiejętności posługiwania się językiem, w tym odpowiedniego akcentowania wyrazów i zdań. Rozwijaniu wyobraźni i pomysłowości,

a także kształtowaniu płynności i lekkości ruchów w szczególny sposób sprzyjają zabawy pantomimiczne
Scenki sytuacyjne

Są także formą wypowiedzianą się za pomocą słów, gestów, mimiki. Walorem edukacyjnym stosowania w procesie zajęć scenek sytuacyjnych jest możliwość przećwiczenia określonych zachowań i ról społecznych. Pozwalają one kształtować pozytywne postawy zachowania, np. uświadomić, kiedy należy stosować zwroty grzecznościowe.

Oglądanie przedstawień teatralnych

Udział w spektaklu teatralnym w roli widza dostarcza wrażeń estetycznych, pozwala obcować z piękną polszczyzną, stwarza okazje do dzielenia się przeżyciami.

Recytowanie wierszy

Recytacja wierszy, podobnie jak śpiewanie piosenek sprawia, że na dłużej zapamiętujemy recytowane teksty, ćwiczy pamięć, prawidłowy oddech, poprawną artykulację, skłania do dbałości o wyrazistość wypowiedzianego tekstu.

Opisane powyżej formy mają ogromne znaczenie w edukacji najmłodszych. Sztuka jest źródłem wzruszeń, budzi moc woli, a więc kształtuje charakter. Jest najsilniejszą, niezawodną i niewyczerpaną pomocą wychowawczą zarówno w okresie dzieciństwa, jak i w dorosłym życiu. Jeśli chcemy wskrzesić w człowieku najcenniejsze jego wartości, sięgajmy do tego źródła możliwie często. To w przyszłości uczyni z nas nie tylko konsumentów, ale przede wszystkim wrażliwych i aktywnych odbiorców sztuki, zainspiruje do twórczych działań. Formą, w której sztuka objawia się najpełniej, jest teatr. Przemawiają za tym następujące argumenty:

- zabawa w teatr, będąca w bliskim kręgu zainteresowań dziecka, sprzyja myśleniu i twórczemu działaniu;
- teatr, stanowiąc swoistą syntezę sztuk, jest szerokim wachlarzem możliwości wprowadzania dzieci w różne dziedziny sztuki;
- spontaniczne formy ekspresji, drama są konieczne dla zdrowia każdego człowieka, a zwłaszcza dziecka. W zabawie rozładowana zostaje energia, odreagowane zostają negatywne napięcia, dając początek nowej, twórczej inicjatywie;
- umiejętności nabyte w trakcie zabaw w teatr: obycie literackie, kultura mowy, dykcja, komunikowanie się poprzez gest i ruch, pomysłowość, planowanie, prace scenograficzne itd. są doskonałym transferem rzutującym na zdobywanie umiejętności w innych dziedzinach kształcenia;
- teatr, wykorzystywany i doceniany od najdawniejszych czasów (starożytna Grecja, średniowieczne misteria i moralitety, pedagogika jezuicka, teatr szkolny za czasów S. Konarskiego czy w czasach powojennych: teatr Dormana, twórczość Miłobędzkiej itd.) zawsze przynosił duże zyski sercom i umysłom dzieci.

III.3.2. EDUKACJA SPOŁECZNA

Treści dotyczące edukacji społecznej zostały przedstawione bez podziału na klasy z uwagi na fakt, że kształcenie właściwych postaw i zachowań jest procesem ciągłym, odbywającym się „tu i teraz” (zdarzenia w klasie i szkole oraz poza nią, obejrany film, spektakl, przeczytana książka itp.).

Nauczyciel porusza taką tematykę, która nawiązuje do aktualnych sytuacji, dostosowuje przekaz do możliwości percepcyjnych i społecznych dzieci. Jeśli chodzi o wykaz umiejętności niezbędnych po trzeciej klasie, sięga do podstawy programowej.

Uczeń:

- 1) odróżnia, co jest dobre, a co złe w kontaktach z rówieśnikami i dorosłymi;
- 2) odróżnia dobro od zła, stara się być sprawiedliwym i prawdomównym; nie krzywdzi innych, pomaga słabszym i potrzebującym;
- 3) zna podstawowe relacje między najbliższymi; podejmuje obowiązki domowe i rzetelnie je wypełnia; identyfikuje się ze swoją rodziną i jej tradycjami; ma rozeznanie, że pieniądze otrzymuje się za pracę; rozumie, co to jest sytuacja ekonomiczna rodziny, i wie, że trzeba do niej dostosować swe oczekiwania;
- 4) współpracuje z innymi w zabawie, w nauce szkolnej i w sytuacjach życiowych; przestrzega reguł obowiązujących w społeczności dziecięcej oraz świecie dorosłych; wie, jak należy zachowywać się w stosunku do dorosłych i rówieśników (formy grzecznościowe); rozumie potrzebę utrzymywania dobrych relacji z sąsiadami w miejscu zamieszkania; jest chętny do pomocy, respektuje prawo innych do pracy i wypoczynku;
- 5) jest tolerancyjny wobec osób innej narodowości, tradycji kulturowej itp.; wie, że wszyscy ludzie mają równe prawa;
- 6) zna prawa ucznia i jego obowiązki (w tym zasady bycia dobrym kolegą), respektuje je; uczestniczy w szkolnych wydarzeniach;
- 7) zna najbliższą okolicę, jej ważniejsze obiekty, tradycje; potrafi wymienić status administracyjny swojej miejscowości (wieś, miasto); wie, w jakim regionie mieszka; uczestniczy w wydarzeniach organizowanych przez lokalną społeczność;
- 8) wie, jakiej jest narodowości; wie, że mieszka w Polsce, a Polska znajduje się w Europie; zna symbole narodowe (barwy, godło, hymn narodowy) i najważniejsze wydarzenia historyczne; orientuje się w tym, że są ludzie szczególnie zasłużeni dla miejscowości, w której mieszka, dla Polski i świata; rozpoznaje flagę i hymn Unii Europejskiej;
- 9) wie, jak ważna jest praca w życiu człowieka; wie, jaki zawód wykonują jego najbliżsi i znajomi; wie, czym zajmuje się np. kolejarz, aptekarz, policjant, weterynarz;
- 10) wie, gdzie można bezpiecznie organizować zabawy, a gdzie nie można i dlaczego;
- 11) zna zagrożenia ze strony ludzi; potrafi powiadomić dorosłych o wypadku, zagrożeniu, niebezpieczeństwie; zna numery telefonów: pogotowia ratunkowego, straży pożarnej, policji oraz ogólnopolski numer alarmowy 112.

KLASY I-III

SKUTECZNE POROZUMIEWANIE SIĘ Z INNYMI

- Poznaje i stosuje podstawowe zasady mówienia i słuchania:
 - patrzy na osobę, do której mówi i której słucha;
 - słucha wypowiedzi innych, nie przerywa – chyba że w celu wyjaśnienia niezrozumiałego wyrazu czy intencji; stara się słuchać empatycznie;
 - w czasie mówienia i słuchania nie zajmuje się czynnościami ubocznymi, koncentruje się na rozmówcy, nie ocenia, nie przerywa, nie wyciąga pochopnych wniosków, wysłuchuje do końca;
 - zadaje pytania lub prosi o wyjaśnienia, jeśli czegoś nie rozumie lub chce się upewnić, czy dobrze zrozumiał intencje mówiącego.
- Wykorzystuje sztukę mówienia w różnych celach:
 - aby opowiedzieć, zaprezentować;
 - aby poinformować, ogłosić coś, zakomunikować;
 - aby zapytać;

- aby poprosić;
- aby się pogodzić;
- aby z kimś się zapoznać;
- aby podzielić się swymi poglądami, emocjami, doświadczeniami.
- Moduluje głos w zależności od intencji mówienia.
- Zdaje sobie sprawę, że treść, forma i sposób mówienia (co i jak mówimy) świadczą o naszej kulturze, intencjach, szacunku i mają wpływ na zjednanie sobie przyjaciół lub przeciwnie.
- Unika słów, które mogą ośmieszyć, obrazić, zranić, zasmucić, skrzywdzić. Zauważa granice między żartem a ośmieszeniem, dokuczeniem.
- Szanuje zdanie kolegów w kwestii przezwisk – wymyśla przydomki, które nie ośmieszają i które akceptuje osoba, której przydomek dotyczy.
- Wczuwa się w sytuację, zastanawia się, „Jakbym ja się czuł, gdyby ktoś mi tak powiedział?” (empatia).
- Rozumie, że przeprosiny nie są pustymi słowami, lecz pociągają za sobą odpowiednie zachowanie. Stosuje odpowiednie słowa i gesty w celu załagodzenia sprzeczki, kłótni.
- Uczy się nawiązywania znajomości z innymi dziećmi. Wie, jak i o czym rozmawiać, jak postępować, by nowy kolega poczuł się dobrze w nowej grupie.
- Stosuje zwroty grzecznościowe zależnie od rozmówcy (np. Cześć – do kolegi, Dzień dobry – do dorosłego).
- Próbuje publicznych wystąpień, np. wywiad z dorosłym, zaproszonym gościem, gratulacje, prezentacje efektów pracy zespołu, publiczne prezentowanie swoich opinii, doświadczeń, racji, efektów pracy czy sposobów uczenia się.
- Uczy się zachowań asertywnych, np. jak grzecznie odmówić.
- Aktywnie uczestniczy w „kręgach rozmów” (planowanie, rozstrzyganie sporów, rozmowy o tym, co „leży dzieciom na sercu itp.).

WSPÓLDZIAŁANIE I WSPÓŁPRACA Z INNYMI

- Dostrzega, że sposób wyrażania nastrojów i emocji może być dla innych nieprzyjemny – stosuje akceptowane w klasie sposoby wyrażania i rozładowywania emocji.
- Odczuwa, że każdy jest ważny i każdy ma takie same prawa.
- Potrafi współpracować i współdziałać w zespole, podejmuje różne role: członka grupy, sekretarza, sprawozdawcy, lidera itp.
- Podejmuje się roli eksperta (tutora) w relacji z rówieśnikami, potrafi wytłumaczyć i nauczyć innych tego, co sam umie, potrafi, rozumie.

DOM RODZINNY – DZIECKO JAKO CZŁONEK RODZINY:

- Okazuje miłość najbliższym; darzy ich szacunkiem i zaufaniem.
- Korzysta z rad rodziców, dziadków i wychowawców oraz z pomocy kolegów i rodzeństwa.
- Wywiązuje się z domowych obowiązków – wspólnie ustalonych i wykonywanych z własnej inicjatywy.
- Planuje uroczystości o charakterze rodzinnym (Dzień Matki, Ojca, Babci...).
- Rozumie, że posłuszeństwo ma swoje granice i nie oznacza zgody na uleganie, doznawanie krzywdy, przemocy, bądź nieetycznych czynów.
- Rozumie, że pieniądze otrzymuje się za pracę i należy dostosować swoje oczekiwania do możliwości finansowych rodziny. Zna wartość pieniądza, potrafi oszczędzać, planować swoje wydatki, ograniczać potrzeby.

SZKOŁA – DZIECKO JAKO UCZEŃ, KOLEGA, PRZYJACIEL:

- Wie, że klasa to zespół, w którym każdy jest inny, lecz razem tworzą całość.
- Współdziała i współpracuje z kolegami w trakcie zabaw i zajęć.
- Stara się godzić swoje interesy z interesami klasy – wspólne ustalanie sytuacji, w których należy się podporządkować grupie, a kiedy wręcz nie wolno.
- Rozmawia z innymi o sytuacjach trudnych; dostrzega, że tym mniej szkód zostanie wyrządzonych, im szybciej rozwiąże się problem.
- Korzysta ze wskazówek wychowawcy lub doświadczonego kolegi w sytuacjach konfliktowych – uczy się, jak im zapobiegać.
- Dostrzega, że efekt pracy zespołu zależy od zgodnej współpracy.

- Rozumie znaczenie określenia „zdrowa rywalizacja” i wie, że nie zawsze się wygrywa. Potrafi pogodzić się z porażką, przyjmując błąd jako okazję do uczenia się.
- Traktuje sukces lub porażkę zespołu jako „zasługę” grupy, a nie tylko własną.
- Potrafi przyjmując słowa krytyki lub sugestie bez wyrażania złości, obrażania się, rezygnacji z udziału w pracy zespołu.
- Udziela pomocy kolegom. Rozumie, co oznacza „źle pojęta pomoc” (podpowiadanie, wykonywanie pracy za kogoś, narzucanie swojej pomocy).
- Szanuje efekty swojej pracy, a także pracy innych.
- W razie potrzeby spieszy z pomocą, informuje nauczyciela, gdy dzieje się komuś krzywda, przeciwstawia się objawom okrucieństwa.
- Dbą o miłą atmosferę w klasie (m.in. wspólne ustalanie zwyczajów, rytuałów, obchodów świąt, niespodzianek, „wskaźników życzliwości”).
- Nawiązuje kontakty z uczniami innych klas – wspólne wycieczki, imprezy, spotkania.
- Przyjmuje i wczuwa się w rolę „gospodarza” (inicjowanie spotkań nie tylko przy okazji występów, imprez sportowych, wspólnych uroczystości, ale i „bez okazji” – aby razem coś zorganizować, usłyszeć zdanie innych itp.).
- Prezentuje swoje osiągnięcia na forum klasy i szkoły; uczestniczy w prezentacjach innych, życzliwie reaguje na dokonania innych.
- Bierze udział w zajęciach kół zainteresowań, włącza się w ogólnoszkolne przedsięwzięcia (np. gazetka szkolna), szkolne „spotkania w kręgu” czy apele.
- Okazuje szacunek wszystkim pracownikom szkoły.
- Ćwiczy różne sposoby porozumiewania się (w tym bez słów, gestem, znakiem, formą graficzną).
- Współdziała z chorym czy niepełnosprawnym kolegą, koleżanką.

POZNAWANIE I ROZUMIENIE OTOCZENIA SPOŁECZNEGO

- Poznaje pracowników szkoły, rozmawia o ich pracy.
- Potrafi wymienić niektóre instytucje użyteczności publicznej znajdujące się w najbliższej okolicy, poznaje ich podstawowe funkcje, np. inna szkoła, przedszkole, ośrodek zdrowia, apteka, poczta, posterunek policji, straż pożarna, sklep, biblioteka publiczna.
- Poznaje swoją miejscowość oraz życie i typowe zawody jej mieszkańców.
- Poznaje pracę w wybranych zawodach, np. w handlu, na roli, w punktach usługowych, w różnych działach przemysłu; obserwuje i omawia ich działalność.
- Obserwuje pracę i zajęcia ludzi w rytmie zmieniających się pór roku oraz na co dzień i od święta.
- Poznaje nazwy większych miast w Polsce i nazwy sąsiednich miejscowości, wskazuje je na mapie Polski, potrafi na mapie znaleźć swoją miejscowość.
- Zna nazwę naszego państwa, dawne i obecną stolicę, najważniejsze miasta, symbole: godło, flagę i hymn państwowy (dwie pierwsze zwrotki).
- Poznaje najpopularniejsze miejscowości wypoczynku letniego i zimowego.
- Poprzez literaturę, sztukę, filmy, opowieści poznaje wybrane wydarzenia z historii naszego państwa.
- Poznaje postaci niektórych bohaterów narodowych, twórców, ludzi nauki i techniki.
- Poznaje obrazy z przeszłości (własnej rodziny, szkoły, miejscowości).
- Bierze udział w organizowaniu uroczystości związanych z obchodami ważnych świąt narodowych oraz regionalnych i lokalnych.
- Rozmawia na tematy związane z aktualnymi wydarzeniami z życia kraju – głównie tymi, którymi interesują się dzieci.
- Poznaje obrazy z życia dzieci w innych krajach, ich zabawy, piosenki jako formę okazywania przyjaźni; wskazuje podobieństwa i różnice między ludźmi, jest tolerancyjny wobec każdego bez względu na kolor skóry czy pochodzenie społeczne.
- Rozumie wyrażenia: mieszkaniec Ziemi, Europejczyk, Polak.

UWAGI O REALIZACJI⁷⁴

W edukacji wczesnoszkolnej dziecko wchodzi w nowe układy społeczne i ma okazję do uczenia się różnych ról. Może pracować samodzielnie, razem z nauczycielem, z innym uczniem w parze czy z innymi w grupie, dzięki czemu ma wiele okazji do nabywania umiejętności społecznych, takich jak: samodzielność działania, planowanie swego działania, korzystanie z pomocy i wsparcia dorosłego, umiejętność współpracy, przełamywanie egocentryzmu, umiejętność negocjowania i rozwiązywania konfliktów, prezentacji swego stanowiska, punktu widzenia różnych spraw, negocjowania znaczeń, uczenia innych tego, co samo umie, potrafi, udzielania pomocy innym, a wreszcie podejmowania różnych ról w zespole – lidera, sprawozdawcy, strażnika czasu, sekretarza, czy zwykłego członka grupy. Te wszystkie role, wynikające z nich zadania i wartości, którymi musi kierować się dziecko, uczą je także istotnej roli, roli obywatela społeczeństwa. Dlatego zadaniem nauczyciela jest jak najszersze i częste organizowanie uczniom pracy w parach, grupach czy większych zespołach, by pomóc dzieciom uczyć się podstawowych umiejętności społecznych, których nie da się nauczyć inaczej, niż przez ich praktykowanie.

W grupie uczymy się nie tylko umiejętności współpracy i współdziałania, ale w ogóle uczymy się wszystkiego łatwiej i szybciej. Mamy wtedy okazję do kształtowania u uczniów odpowiedzialności za realizację zadań grupowych, rzetelności w wykonywaniu swoich zadań, akceptacji różnic w poglądach i wiedzy, wyrozumiałości, wytrwałości, życzliwości i pokory. Różne eksperymenty prowadzone w laboratoriach, zakładach pracy i w szkołach przynosiły jednolite wyniki: zespołowa struktura celu, kiedy to ludzie pracują wspólnie, aby osiągnąć grupowy cel, jest bardziej owocna od struktury rywalizacyjnej. W warunkach współpracy, w których jednostka jest nagradzana za sukces grupowy, zachodzą trzy prawidłowości:

1. Związki wzajemnej zależności, kiedy nagradzana jest współpraca, bardzo **podnoszą motywację** ukończenia wspólnego zadania.
2. Praca grupowa wytwarza **mocne stosunki przyjaźni** między członkami grupy.
3. W warunkach współpracy **procesy komunikowania stają się** ogromnie **efektywne**, co z kolei wpływa nader korzystnie na wytwarzanie pomysłów i wywieranie wzajemnego wpływu intelektualnego⁷⁵.

Dylan Wiliam wskazuje na istotne rozróżnienie między pracą w grupie, a pracą jako grupa. Tę ostatnią wyróżniają **cele grupowe i indywidualna odpowiedzialność**, co powoduje, że dwukrotnie zwiększa się szybkość uczenia się uczniów. Nauczyciel może stworzyć więc takie sytuacje zadaniowe, w których cała grupa musi współpracować, ale każdy członek grupy ma inną rolę, nie może więc być tzw. „pasożytem”, gdyż nie wie, czy nie będzie musiał zdać relacji z pracy swojej grupy (tej roli nauczyciel nie przydziela na początku, ale każdego dnia wybiera inną osobę, do prezentowania wyników pracy grupy reszcie klasy)⁷⁶.

Także David Wood wskazuje na warunki, jakie należy spełnić, by dzieci maksymalnie skorzystały na pracy w grupach. „Przed wszystkim w każdej grupie muszą się znaleźć dzieci posiadające rozmaite poglądy na temat rozpatrywanych zjawisk, które będą potrafiły także sformułować różne przypuszczenia odnośnie do prawdopodobnego rozwoju wypadków w sytuacji opisywanej w zadaniu. W ten sposób zachodzi największe prawdopodobieństwo, że będą miały odrębne zdania na temat rozwoju wypadków, a także wzrastają szanse na współpracę dzieci w rozważaniu i łączeniu różnorodnych wyjaśnień, co prowadzi do zwiększenia możliwości zrewidowania posiadanych wcześniej poglądów i wykształcenia bardziej złożonych teorii na temat rzeczywistości⁷⁷.”

W klasie szkolnej, prócz koleżeństwa i przyjaźni oraz umiejętności pracy w zespole i na jego rzecz, dziecko uczy się także wrażliwości na innych ludzi i ich potrzeby oraz wrażliwości na różne problemy społeczne. Służy temu wiele działań, które proponuje nauczyciel, bądź dziecko, jak np. Góra Grosza, udział w Wielkiej Orkiestrze Świątecznej Pomocy, w akcji charytatywnej dla chorego kolegi czy innej osoby z otoczenia społecznego dziecka, w zbiórce makulatury w celu zdobycia środków na wycieczkę czy w organizacji jakiejś imprezy, która zwróci uwagę szkoły i społeczności lokalnej na dostrzeżony problem itp. Wszystko to ma prowadzić do zrozumienia, że nikt z nas nie jest samotną wyspą w tym świecie, że wszyscy jesteśmy ze sobą powiązani różnym rodzajem zależności, że jesteśmy współzależni.

⁷⁴ W uwagach w dużym stopniu wykorzystano pracę L. Wollman, *Rozwijanie Potencjału Uczenia się w społecznej przestrzeni edukacji*, Wyd. SNEP, Katowice 2013.

⁷⁵ R. I. Arends, *Uczymy się nauczać*, tłum. Krzysztof Kruszewski, WSiP, Warszawa 1994, ss. 327-328.

⁷⁶ D. Wiliam, *Collaborative learning w: www.journeytoexcellence.org.uk/videos/expertspeakers/collaborativelearningdylanwiliamtrans.asp*, dostęp 12.10.2011.

⁷⁷ D. Wood, *Jak dzieci uczą się i myślą? Społeczne konteksty rozwoju poznawczego*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2006.

Istnieje kilka zasad kluczowych, które musimy przyjąć, pomagając dzieciom rozwijać umiejętności społeczne. Oto najważniejsze z nich:

- bądź ciekaw, w jaki sposób dziecko postrzega siebie samego (kim uważa, że jest);
- bądź w pełni świadomy tego, w jaki sposób nasze działania i wypowiedzi wpływają na samostrzeżenie się dziecka, a tym samym na jego poczucie własnej wartości i kompetencji;
- okazuj każdemu dziecku szczerą ciepło i szacunek jako do kogoś wyjątkowego;
- pokazuj dziecku, że może popełniać błędy w sytuacjach społecznych i nadal być kochane i cenione;
- pomagaj rozwijać samoświadomość i świadomość tego, jak jego zachowanie wpływa na inne osoby;
- pomóż mu zrozumieć, że emocje mogą zmieniać formę i natężenie w związku z wieloma różnymi czynnikami i że jest to zupełnie normalne, ale nie powinno stanowić nadmiernie przytłaczającego lub przerażającego doświadczenia⁷⁸.

Nauczyciel powinien bacznie też obserwować swoich uczniów, by dostrzec, kiedy wymagają pomocy i jakiej, oraz zachęcić ich do decydowania o tym, co wybrać. Jedną z podpowiedzi może być plakat: *Co robi dobry uczeń?* ukazujący najważniejsze sposoby radzenia sobie w sytuacji blokady w uczeniu się. Mogą one stanowić zbiór rad wypracowany razem z uczniami w oparciu o ich wcześniejsze doświadczenia lub z pomocą nauczyciela, np.:

1. Słuchaj innych.
2. Zadawaj pytania i udzielaj odpowiedzi.
3. Współpracuj z innymi.
4. Zapytaj siebie, co zrobiłeś źle i dlaczego.
5. Nie poddawaj się, gdy utkniesz. Możesz wtedy:
 - przeczytać pytanie ponownie;
 - podzielić pytanie na mniejsze kawałki;
 - spytać kogoś, kto ma podobny problem;
 - spytać siebie: *co już wiem, co może mi pomóc?*;
 - przejść do następnego pytania i wrócić potem do tego, co sprawiło trudność⁷⁹.

Celowo nie ma tu pomocy ze strony nauczyciela, by uczniowie wykorzystali wszystkie inne możliwe sposoby pomocy i nauczyli się samodzielności.

W społecznej przestrzeni uczenia się bardzo ważnym **zasobem stają się inni uczniowie**. Każdy z nich może stać się dla drugiego ekspertem w jakiejś dziedzinie, może nauczyć drugiego tego, co sam już dobrze potrafi. W szkołach, w których stosuje się podejście Rozwijania Potencjału Uczenia się, w różny sposób motywuje się uczniów do tego, by wspierali swoich słabszych pod jakimś względem kolegów. Jednym z rozwiązań jest zdobywanie nalepek za przejawianie jakiejś zdolności, np. gdy nauczycielowi zależy na tym, by uczniowie ćwiczyli współpracę, wprowadza w jej zasady i początkowo docenia każdego, kto dobrze współpracuje odpowiednią nalepką. Potem z każdym dniem wymaga od tej współpracy czegoś więcej, np. przyjęcia roli lidera grupowego czy umiejętnego rozdzielania zadań swoim członkom w grupie, czy też oceniania efektów pracy grupowej (najpierw własnej grupy, potem innych), a wreszcie kolejnym poziomem jest uczenie tego innych, a więc bycie ekspertem od spraw współpracy w klasie i pomaganie uczniom, którzy nie potrafią współpracować do czasu, aż się tego nauczą. Ale to nie ostatni szczebel wznoszenia się na wyżyny w kształtowaniu tej zdolności – można zrobić jeszcze więcej i nadal odnosić sukcesy nagradzane przez nauczyciela. Trzeba tym razem nauczyć umiejętności współpracy kogoś spoza klasy, a nawet spoza szkoły, w życiu codziennym, we własnym otoczeniu. To wymaga jednak potwierdzenia pisemnego przez osobę, która się tego nauczyła, bądź była tego świadkiem.

We wspomnianych szkołach nie ma końca doskonaleniu się uczniów. Jednak zachęcanie ich do wspierania innych w tym procesie i nagradzanie za to jest znakomitym pomysłem na docenianie i dostrzeganie indywidualnych postępów każdego ucznia, nie tylko w rozwijaniu własnego potencjału uczenia się, ale też troski o innych i pomaganie im w tym zakresie. Dzięki temu dzieci wchodzą ze sobą w bliskie, przyjacielskie relacje, które rozprzestrzeniają się na całą szkołę, tworząc wielką wspólnotę osób uczących się wzajemnie. Szkoła daje okazje do tego, aby celebrować sukcesy poszczególnych uczniów czy całych klas. Są to tzw. spotkania w kręgu, albo szkolne apele organizowane raz w tygodniu, na które zarówno nauczyciele, jak i uczniowie przygotowują krótkie prezentacje na temat bieżących projektów, które właśnie realizują

⁷⁸ D. M. Plummer, *Jak kształtować umiejętności społeczne. Gry i zabawy grupowe dla dzieci od lat pięciu do jedenastu*, Wyd. Fraszka Edukacyjna, Warszawa 2012.

⁷⁹ G. Claxton, *Rozwijanie potencjału uczenia się. Jak pomóc młodym ludziom, aby stawali się lepszymi uczniami*, tłum. L. Wollman, Wyd. SNEP, Katowice 2013, s. 60.

(łącznie z omówieniem wszystkich potknięć, porażek, falstartów itp.). Mogą je też w całości organizować uczniowie z wybranej klasy (innej w każdym tygodniu), by pokazać, jak w ich klasie rozwijano w minionym tygodniu jakąś dyspozycję uczenia się. Robią to poprzez przedstawienia, układanie bajek czy historii, które mogą stanowić potem podstawę szybkiego konkursu dla wszystkich uczniów, sprawdzającego rozumienie znaczenia poszczególnych dyspozycji uczenia się. Te historie mogą też być wprowadzeniem do poznawania i rozwijania konkretnej dyspozycji uczenia się w zabawny i wesoły sposób odgrywany przez dzieci, by w bieżącym tygodniu w całej szkole wszyscy na swoich zajęciach ją ćwiczyli. Kolejne spotkanie można poświęcić relacjonowaniu efektów pracy wszystkich klas w formie prezentacji czy popisów. Jest też czas na wyróżnienie najlepszych uczniów i przyznanie im symbolicznych nagród. Te inspirujące doświadczenia, które opracowują uczniowie na potrzeby spotkań w kręgu, mogą być dla innych wspaniałym przykładem tego, jak można ćwiczyć się w wytrwałości, przedsiębiorczości, refleksyjności i odwzajemnianiu podczas uczenia się, a także tego, jak być pomocnym i jak odnosić sukcesy.

Na spotkania te często zaprasza się rodziców. Mają wtedy okazję zobaczyć z bliska, czym żyje ich dziecko, jak pracuje nad własnym rozwojem poszczególnych dyspozycji uczenia się, czym one są i dla czego są ważne, a dzięki temu wiedzą, jak wspierać swoje dziecko w domu i czego od niego można się nauczyć. Także cała społeczność lokalna jest włączana w życie szkoły między innymi poprzez te spotkania. Przedstawiciele władz lokalnych czy osoby kluczowe dla danego środowiska mogą wspierać uczniów w ich procesie uczenia się, opowiadając o swoich doświadczeniach w tym zakresie czy o problemach, z jakimi się stykają, czy nad jakimi pracują. Stają się przez to przykładami (modelami) nadal uczących się dorosłych. Mogą też włączyć uczniów w rozwiązanie lokalnego problemu jako tematu projektu do realizacji w swoich klasach. Jest to przykładem szerokiej współpracy szkoły ze środowiskiem lokalnym oraz uczniów w całej placówce, okazją do ćwiczenia jednej ze zdolności w ramach dyspozycji uczenia się, jaką jest odwzajemnianie.

Jeśli mamy wychować obywateli chcących decydować o losie społeczeństwa i swoim własnym, to musimy uczynić to w szkole, w której jest miejsce dla pracy grupowej, zespołowej, dla współdziałania. Do tego trzeba odpowiednich warunków, które tworzyć ma nauczyciel mający swobodę w decydowaniu o kształcie uczenia dostosowanym do swojej indywidualnej grupy uczniów, ale także nauczyciel świadomy tego, że wychowanie do współpracy jest ważne, jeśli nie ważniejsze niż sama wiedza. To on jest odpowiedzialny za jakość relacji tworzonych w swojej klasie.

III.3.3. ETYKA

Przybliżanie dzieciom ważnych wartości etycznych na podstawie baśni, bajek i opowiadań, a także obserwacji życia codziennego.

Uczeń:

- 1) rozumie, że ludzie mają równe prawa, niezależnie od tego, gdzie się urodzili, jak wyglądają, jaką religię wyznają, jaki mają status materialny; okazuje szacunek osobom starszym;
- 2) zastanawia się nad tym, na co ma wpływ, na czym mu zależy, do czego może dążyć nie krzywdząc innych; stara się nieść pomoc potrzebującym;
- 3) wie, że dzieci niepełnosprawne znajdują się w trudnej sytuacji i pomaga im;
- 4) wie, na czym polega prawdomówność i jak ważna jest odwaga przeciwstawiania się kłamstwu i obmowie; potrafi z tej perspektywy oceniać zachowania bohaterów baśni, opowiadań, legend, komiksów;
- 5) wie, że nie można zabierać cudzej własności i stara się tego przestrzegać; wie, że należy naprawić wyrządzoną szkodę; dostrzega, kiedy postaci z baśni, opowiadań, legend, komiksów nie przestrzegają reguły „nie kradnij”; pamięta o oddawaniu pożyczonych rzeczy, nie niszczy ich;
- 6) nawiązuje i pielęgnuje przyjaźnie w miarę swoich możliwości;
- 7) przestrzega reguł obowiązujących w społeczności dziecięcej (grzecznie zwraca się do innych, współpracuje w zabawach i w sytuacjach zadaniowych) oraz w świecie dorosłych (grzecznie zwraca się do innych, ustępuje osobom starszym miejsca w autobusie, podaje upuszczony przedmiot itp.);
- 8) wie, że jest częścią przyrody, chroni ją i szanuje; nie niszczy swojego otoczenia;
- 9) poznaje swoje prawa i obowiązki; szanuje prawa innych; uczy się sztuki kompromisu; rozumie, czym jest tolerancja, prezentuje postawy i zachowania tolerancyjne;
- 10) wie, że nikt nie może dziecka obrażać, krzywdzić, poniżać, lekceważyć, wyzyskiwać;
- 11) okazuje szacunek starszym i kolegom;
- 12) w miarę swoich możliwości pomaga innym;
- 13) zwraca się do nauczyciela, rodziców, opiekunów, bardziej doświadczonych kolegów w celu uzyskania rad i wskazówek;
- 14) korzysta z przysługujących mu praw, w tym:
 - a) pomocy ze strony dorosłych,
 - b) uczestniczenia w zajęciach obowiązkowych i nieobowiązkowych,
 - c) wykorzystywania zasobów szkolnych (m.in. biblioteka, pracownia komputerowa, sprzęt audiowizualny),
 - d) uczestniczenia w formach zajęć pozalekcyjnych (w tym o charakterze wyrównawczym i rozwijającym zainteresowania, talenty),
 - e) otrzymywania informacji o swoich postępach w nauce (sprawiedliwe ocenianie);
- 15) wykonuje prace i zadania dostosowane do swoich możliwości;
- 16) czuje się w szkole bezpiecznie (bezpieczeństwo fizyczne i psychiczne);
- 17) Traktuje nauczyciela nie tylko jako osobę uczącą, ale również jako doradcę w kłopotach i powiernika w smutkach i radościach, modela/wzorca w procesie uczenia się;
- 18) wspólnie z innymi ustala reguły i zasady obowiązujące w klasie (w tym również obowiązki dyżurnego) i stara się ich przestrzegać;
- 19) traktuje uczenie się głównie jako przyjemność, ale też jako swój obowiązek, rozwija i doskonali swój potencjał poznawczy (rozumie, że uczenie się jest również pełnieniem pewnej roli w społeczeństwie);
- 20) wywiązuje się z obowiązku przygotowania się do zajęć (przynoszenie potrzebnych materiałów, zeszytów, podręczników, odrabianie zadań);
- 21) przekazuje rodzicom informacje otrzymywane od nauczyciela;
- 22) stara się panować nad emocjami, rozumieć je i rozpoznawać, wyraża je w sposób akceptowany przez otoczenie i stara się być koleżeńskim, serdecznym, uczciwym, obowiązkowym i słownym;
- 23) w swoich działaniach i dążeniach kieruje się zasadą, że nie można naruszać praw innych („To, co mówię, robię, czego chcę, co zamierzam nie może krzywdzić innych, sprawiać innym przykrości”);
- 24) Wie, że nie można zabierać cudzej własności, kłamać, oszukiwać i manipulować innymi;
- 25) Dbą o swoje zdrowie, higienę, nie niszczy roślin, nie płoszy zwierząt i nie dokucza im – rozumie, że jest częścią przyrody, powinien więc chronić ją i siebie;
- 26) Swoją postawą i zachowaniem stara się sprostać zasadzie czynienia dobra.

UWAGI O REALIZACJI

Zagadnienia etyczne przenikają wszystkie treści edukacji wczesnoszkolnej i nie można o tym zapominać. Trzeba też pamiętać, że zagadnienia etyczne to nie treści do opanowania i odtworzenia, ale postawy i system wartości, który wymaga wielu sytuacji organizowanych przez nauczyciela, by je dostrzec, zrozumieć, przyjąć i chcieć stosować. Aby tak się stało, dzieci muszą doświadczyć różnorodnych sytuacji czy to w życiu klasy, grupy, czy poza szkołą, ale także dzięki lekturze. Mogą oceniać zachowania własne, innych kolegów, bądź bohaterów czytanych książek. Ważne jest to, by oceniane sytuacje i zachowania były im bliskie oraz by nie narzucano im ocen. Dzieci powinny jak najwięcej dyskutować, także w grupach, parach, czy większych zespołach, by dochodziło do zderzania się różnych poglądów na tę samą sprawę. Nauczyciel nie powinien zbyt szybko w te dyskusje ingerować czy narzucać od razu swojej opinii. Dzięki temu dzieci uczą się być krytyczne, zaangażowane, czują się doceniane i chcą działać i oceniać dobrze i sprawiedliwie.

Właściwie dobrane teksty (bajki, baśnie, opowieści, przypowieści, opowiadania, wiersze itd.) mogą w dużym stopniu ułatwić pracę nauczycielowi. Sam tekst powinien wywoływać emocje, poruszać dziecko, czasem wzburzać, a nie tylko bawić i cieszyć. Dobrze, jeśli tekst burzy jakieś stereotypy, nawykowe myślenie o pewnych sprawach, jeśli pokazuje czyjąś krzywdę, cierpienie, czyjąś walkę o coś czy długie starania. Oczywiście teksty dla dzieci powinny mieć pozytywne zakończenia, ale dobrze jest czasem nie czytać dzieciom opowieści do końca, a poprosić je o wymyślenie własnego zakończenia.

Warto też wykorzystywać wszystkie treści edukacji wczesnoszkolnej do „przemycania” w nich różnych wartości, które chcemy dzieciom przekazać. Zatem w edukacji polonistycznej są to różnego rodzaju teksty, w edukacji matematycznej kształtowanie uporządkowania, w rozwiązywaniu zadań, determinacji, koncentracji czy pomocy innym, słabszym. W edukacji muzycznej czy plastycznej mamy wiele wartości, które niesie ze sobą sztuka. Warto więc akcentować je czy tak aranżować zajęcia, by dzieci same je dostrzegały, doceniały. Pieśni i tańce ludowe wyrażały jakieś ludzkie emocje, coś manifestowały, służyły czemuś. Warto o tym z dziećmi rozmawiać, ale też słuchać, co mają do powiedzenia. Edukacja fizyczna i zdrowotna to wartość zdrowia, a więc dbanie o siebie, swoją kondycję czy właściwe odżywianie. Ale można pójść dalej, niech dzieci „badają”, jaką mamy żywność, czy na pewno wszystko jest zdrowe i dlaczego produkujemy niezdrową żywność. Edukacja przyrodnicza jest „kopalnią” wiedzy, wartości i postaw wobec przyrody. Warto zatem rozmawiać z dziećmi o pięknie naszego świata przyrody, a zagrożeniach, jakie niesie mu działalność człowieka, o sposobach dbania o naturalne środowisko, a także o sposobach walki o nie, choćby poprzez plakaty, monity, pisma do urzędników, gdy wołają zbudować sklep w miejscu lasu, czy wyciąć drzewa, bo coś budują. Niech dzieci poczują, że mają na coś wpływ, niech kształtują w sobie postawy obywatelskie i troszczą się o dobro nie tylko swoje, ale i większej społeczności.

Edukacja społeczna daje także bardzo dużo okazji do edukacji etycznej. Właściwie nie można mówić o jednej z nich bez drugiej. Wartość człowieka jest najwyższa, a wartości kształtowane w edukacji społecznej dotyczą każdej sfery ludzkiego życia, zgodnego porozumiewania się, tolerancji dla odmienności i różnic wszelkiego rodzaju, wzajemnej troski czy wrażliwości na drugiego. Wrażliwe, zwłaszcza społecznie, dziecko nie pozostanie obojętne na niczyją krzywdę. Zaczyna zauważać, kto i jakiej potrzebuje pomocy i chętnie jej udziela, wspiera słabszych, opiekuje się młodszymi, pomaga w nauce, dzieli się śniadaniem, włącza do grupy, wspólnej zabawy czy pracy. Tak rozwijana i doceniana przez nauczyciela wrażliwość dziecka zatacza coraz szersze kręgi, gdy zauważa ono potrzeby innych ludzi, żyjących wokół niego poza szkołą. Zaopiekuje się psem sąsiadki, zrobi zakupy osobie chorej, posiedzi na ławce ze starszą panią, która łaknie rozmowy z kimkolwiek itd. Potem widzi problemy społeczne, zepsutą huśtawkę, którą trzeba naprawić, bo zagraża małym dzieciom, przepełnione kubły, które zapomniano opróżnić, więc trzeba koniecznie to zgłosić; pustą piwnicę, która zamiast miejsca do spożywania alkoholu przez nieletnich mogłaby się stać osiedlowym klubem. Szuka więc podobnie myślących kolegów i sprzyjającego dorosłego, który zechciałby pomóc wcielić ten pomysł w życie. Przykładów można mnożyć wiele, widzimy je na każdym kroku tam, gdzie kształtowano dziecięcą wrażliwość na drugiego i dano wiele swobody w podejmowaniu samodzielnych zadań. Tak wychowujemy obywateli nieobojętnych na sprawy ludzkie i społeczne, myślących krytycznie i twórczo, aktywnych w spontanicznych i planowanych działaniach na rzecz społeczności lokalnych i sąsiedzkich, biorących sprawy w swoje ręce, przedsiębiorczych, kreatywnych i altruistycznych.

By rozwijać taką wrażliwość potrzeba empatii oraz umiejętności słuchania drugiej osoby, a nie tylko słyszenia jej. W podejściu RPU G. Claxtona empatia i słuchanie są głównymi zdolnościami dyspozycji odwzajemniania. Opisane są razem, ponieważ słuchanie jest głównym środkiem przekazu, przez który generowana i przekazywana jest empatia. Uczniowie mogą całkiem łatwo być wyszkoleni w sztuce bycia dobrym słuchaczem, mogą realizować gry i ćwiczenia, które pomogą im rozwinąć zdolność słuchania tego, co powiedziała druga osoba i jeśli to niezbędne, powtórzenia tej informacji⁸⁰.

Umiejętność słuchania jest kluczową umiejętnością w prawdziwym zrozumieniu potrzeb i uczuć innych. Dlatego nauczyciel każdego dnia musi zwracać na to uwagę, jak uczniowie słuchają jego, czy siebie nawzajem. Innym aspektem dobrego słuchania jest rozumienie intencji mówiącego. Często słuchamy bowiem tylko powierzchownie, więc nie słyszymy, co tak naprawdę rozmówca chciał nam przekazać. Zwłaszcza małe dzieci, które nie mają jeszcze wystarczającego słownictwa oraz dobrze rozwiniętej kompetencji komunikacyjnej, mogą mówić w niepełny i niejasny dla nas dorosłych sposób. Trzeba wtedy zapewnić dziecku odpowiednie warunki do rozmowy, czyli czas, miejsce i własną uwagę.

Rozmowy o potrzebach i uczuciach drugiego pomagają rozwijać empatię. A bez empatii trudno mówić o rozwijaniu wrażliwości. Warto więc wykorzystać w pracy z dziećmi Event Empathy Action (EEA) – podejście, które po polsku można by nazwać Zdarzenie Empatycznego Działania. Jest to rodzaj trzyetapowego zaawansowanego słuchania, które pokazuje uczniom, jak odpowiadać innym w empatyczny sposób. Gdy zdarza się coś nieprzyjemnego, smutnego czy rozczarowującego w czyimś życiu (separacja rodziców, niezdanie testu, nieotrzymanie zaproszenia na imprezę, bycie zakłopotanym w obliczu innych), możemy sobie zadać poniższe pytania. Początkowo uczniowie są ukierunkowywani do stawiania tych pytań przez nauczyciela. Nadzieją jest, że z czasem będą w sposób naturalny, wręcz automatycznie, reagować na problemy innych poprzez zadanie sobie samym tych trzech pytań:

- Co się stało? (zdarzenie)
- Jak się ta osoba czuje? (empatia)
- Co mógłbym dla niej zrobić? (konkretne działanie)

Metoda ta wprowadzana jest poprzez prezentowanie uczniom najpierw hipotetycznych, a potem rzeczywistych sytuacji, w których trzeba zareagować empatycznie, jako okazji do dyskusji na temat różnych empatycznych reakcji⁸¹. To także kształtowanie etycznych postaw wobec drugiego człowieka.

⁸⁰ L. Wollman, *Rozwijanie Potencjału Ucznia się w społecznej przestrzeni edukacji*, Wyd. SNEP, Katowice 2013, s. 32.

⁸¹ Tamże, s. 35.

III.3.4. EDUKACJA PLASTYCZNA

Treści edukacji plastycznej również zostały opisane bez podziału na klasy. Nauczyciel czerpie z wszystkich propozycji, starając się w jak największym stopniu urozmaicać techniki i stwarzać dzieciom wiele inspiracji do kreatywności i obcowania ze sztuką.

Uczeń:

- 1) *W zakresie percepcji sztuki:*
 - a) *określa swoją przynależność kulturową poprzez kontakt z wybranymi dziełami sztuki, zabytkami i z tradycją w środowisku rodzinnym, szkolnym i lokalnym; uczestniczy w życiu kulturalnym tych środowisk, wie o istnieniu placówek kultury działających na ich rzecz,*
 - b) *korzysta z przekazów medialnych; stosuje ich wytwory w swojej działalności twórczej (zgodnie z elementarną wiedzą o prawach autora).*
- 2) *W zakresie ekspresji przez sztukę:*
 - a) *ilustruje sceny i sytuacje (realne i fantastyczne) inspirowane wyobraźnią, baśnią, opowiadaniem, muzyką, korzysta z narzędzi multimedialnych,*
 - b) *podejmuje działalność twórczą, posługując się takimi środkami wyrazu plastycznego jak: kształt, barwa, faktura w kompozycji na płaszczyźnie i w przestrzeni (stosując określone materiały, narzędzia i techniki plastyczne),*
 - c) *realizuje proste projekty w zakresie form użytkowych, w tym służące kształtowaniu własnego wizerunku i otoczenia oraz upowszechnianiu kultury w środowisku szkolnym (stosując określone narzędzia i wytwory przekazów medialnych).*
- 3) *W zakresie recepcji sztuki:*
 - a) *rozdziela takie dziedziny działalności twórczej człowieka, jak: architektura, sztuki plastyczne oraz inne określone dyscypliny sztuki (fotografika, film) i przekazy medialne (telewizja, Internet), a także rzemiosło artystyczne i sztukę ludową,*
 - b) *rozpoznaje wybrane dzieła architektury i sztuk plastycznych należące do polskiego i europejskiego dziedzictwa kultury; opisuje ich cechy charakterystyczne (posługując się elementarnymi terminami właściwymi dla tych dziedzin działalności twórczej).*

DZIAŁANIA PLASTYCZNE

Działalność plastyczna z wykorzystaniem różnych materiałów, technik i form

- Rysuje i maluje na różnych materiałach (m.in. tkanina, folia, drewno, szkło, kamień) i formatach papieru pisakami, różnymi gatunkami farb i kredek, tuszami.
- Zestawia, miesza barwy, rozróżnia stopień nasycenia. Rozpoznaje barwy ciepłe i zimne.
- Wykonuje płaskie (m.in. wycinanki, wydzieranki) i przestrzenne formy z papieru, kartonu, tektury, bibuły, ze ścinków tekstylnych o różnej fakturze, wykonuje dowolne kompozycje oraz według wzoru.
- Tworzy ornamenty i szlaczki dekoracyjne – pasowe, w kole, w kwadracie (również z elementów geometrycznych), ozdabia je.
- Układa kompozycje dekoracyjne z materiału roślinnego żywego i suszonego (np. bukiety z żywych i zasuszonych kwiatów).
- Lepi (modeluje) z gliny, plasteliny, modeliny, masy papierowej i solnej rzeźby i płaskorzeźby.
- Wykonuje stempelki z różnych tworzyw oraz korzysta z gotowych stempli; stempluje na papierze i tkaninie.
- Tworzy w technice collage. Korzysta z różnych materiałów plastycznych pochodzenia naturalnego i sztucznych w tym z surowców wtórnych.
- Konstruuje formy przestrzenne z różnych materiałów.
- Uczestniczy w zajęciach plenerowych (rysowanie, malowanie, układanie kompozycji, budowlę i rzeźby ze śniegu, piasku, kamyków itp.).
- Odbija – dowolna technika graficzna.
- Wykorzystuje możliwości graficzne komputera w zakresie przewidzianym w treściach edukacji komputerowej do tworzenia własnych obrazów.
- Projektuje i wykonuje scenki rodzajowe, makiety, pacynki, kostiumy.
- Wykonuje inne działania i korzysta z innych technik proponowanych przez uczniów i nauczyciela.

Inspiracje

- Obserwuje i podziwia „sztukę natury”:
 - piękno zjawisk atmosferycznych (tęcza, chmury, różne kolory nieba, deszcz, śnieg, szadź, rosę);
 - przyrody naturalnej (las, pole, łąka, krajobrazy);
 - przyrody aranżowanej (parki, ogrody, bukiety, kwietniki).
- Ogląda dzieła mistrzów sztuk plastycznych, w tym dzieła architektury oraz architekturę zieleni.
- Poznaje regionalną sztukę i kulturę, uczestniczy w imprezach regionalnych.
- Czerpie z własnych przeżyć, doświadczeń, wyobrażeń, snów i marzeń.
- Odnosi się do tekstów literackich, spektakli teatralnych, filmu, muzyki, tańca.
- Przedstawia sceny rodzajowe z życia codziennego.
- Rozumienie pojęcia:
 - punkt (kropka), linia, kreska, kolor, plama, światło, bryła, przestrzeń, ruch, faktura;
 - ilustracja, obraz, grafika, plakat, rzeźba (płaskorzeźba), fotografia;
 - muzeum, wystawa, galeria, pracownia malarska, rzeźbiarska, zabytki;
 - malarz, rzeźbiarz, architekt, ilustrator, grafik komputerowy, projektant mody, artysta – fotografik;
 - sztuka użytkowa – ceramika, tkactwo, snycerstwo (meblarstwo);
 - exlibris, znaczek pocztowy, medal, moneta;
 - oryginał, kopia.

UCZESTNICZENIE W KULTURZE

- Współuczestniczy w organizowaniu uroczystości i spotkań związanych z rytmem pór roku i kalendarza świątecznego.
- Bierze udział w uroczystościach organizowanych w środowisku szkolnym i pozaszkolnym.
- Poznaje kulturę regionalną – zwyczaje, legendy, muzyka, taniec, przysłowia, zdobnictwo, rzemiosło, gwara, stroje, święta, lokalne zabytki historyczne – krajobraz kulturowy.
- Zapoznaje się z charakterystycznymi widokami i miejscową architekturą.
- Uczestniczy w miarę możliwości w spotkaniach z ludźmi sztuki i kultury.
- Zależnie od możliwości zwiedza miejsca kultury i sztuki (np. teatr, kino, filharmonia, galeria, muzeum itp.).
- Poznaje wybrane wytwory kultury, sztuki, techniki.
- Słucha programów radiowych i ogląda programy telewizyjne dostosowane do swojego wieku i możliwości percepcyjnych.
- Systematycznie uczęszcza do biblioteki, czyta książki i czasopisma, korzysta ze słowników i encyklopedii dla dzieci.
- Odnajduje w dziełach sztuki wartości DOBRA, PRAWDY I PIĘKNA.
- Ozdabia i dekoruje salę lekcyjną oraz prezentuje wytwory swojej twórczości na forum klasy i szkoły.
- Stosuje kulturalne formy zachowania się i dba o właściwy ubiór w różnych miejscach i sytuacjach (formy grzecznościowe, sposób mówienia, poruszania się, zachowania w czasie posiłków, w kinie, teatrze, środkach komunikacji miejskiej itp.).
- Dbą o estetykę własnego wyglądu.

WYRAŻANIE SIEBIE ZA POMOCĄ RÓŻNYCH ŚRODKÓW EKSPRESJI

- Wyraża przeżycia, wydarzenia, nastroje w wybranej przez siebie formie (muzycznej, plastycznej, literackiej, ruchowej) – ekspresja i autoekspresja.
- Bierze udział w konkursach oraz zajęciach pozalekcyjnych i pozaszkolnych odpowiadających osobistym uzdolnieniom lub zainteresowaniom (indywidualizacja – dla dzieci uzdolnionych).
- Prezentuje swoją twórczość tworzoną w czasie wolnym (kolekcje, formy literackie, modele, prace plastyczne itp. – indywidualizacja).
- Dzieli się z innymi spostrzeżeniami, wrażeniami na temat wydarzeń spoza kręgu szkoły (uczestniczy w imprezach organizowanych przez społeczność lokalną lub instytucje i organy samorządowe – indywidualizacja).

UWAGI O REALIZACJI

Zajęcia plastyczne

Należą one do najbardziej ulubionych form aktywności dzieci. Do rzadkości należą sytuacje, kiedy trzeba do niej namawiać. Wszelkie formy i techniki plastyczne cieszą się wśród dzieci niesłabnącym uznaniem. Do nas, dorosłych, należy stworzenie możliwości do ich poznania, zaznajomienia się z właściwościami różnorodnych materiałów plastycznych, poszukiwania własnych niekonwencjonalnych form przekazu plastycznego. Aktywność plastyczna dzieci pozwala rozwijać i doskonalić takie dyspozycje, jak m.in.

- percepcja wzrokowa dziecka;
- sprawność manualna i koordynacja wzrokowo-motoryczna;
- koncentracja uwagi;
- postawa otwartości, samorealizacja;
- twórcza inspiracja.

Zajęcia plastyczne mają tę wyjątkową zaletę, że prawie zawsze w sposób spójny i inspirujący wkomponowują się w każdą proponowaną tematykę. Same w sobie świetnie spełniają rolę motywu centralnego, jakim jest hasło cyklu tematycznego, np. „Barwy jesieni”, „Kolorowy tydzień”, „Ile kolorów ma łąka?”, „Przez różowe okulary”, „Biel i czerwień”, „Czy muzyka ma barwy?”, „Tęcza uczuć” itp. Do najczęściej stosowanych technik należą:

- rysowanie (kredką, patykiem, węglem) – rozwija wyobraźnię przestrzenną, sprawność manualną i koordynację wzrokowo-ruchową;
- malowanie – uwrażliwia, pozwala na ekspresję, kształtuje wyobraźnię i wrażliwość na barwy;
- układanie z gotowych elementów i materiału przyrodniczego (w szczególności cenne są tu mandale⁸²) – pozwala zrozumieć pojęcie rytmu i symetrii, rozwija zdolności kompozycyjne i dekoracyjne;
- stemplowanie – kształtuje orientację w przestrzeni, umiejętność rozplanowywania oraz porównywania różnych kształtów; usprawnia koordynację wzrokowo-ruchową i sprawność manualną;
- lepienie – kształtuje wyobraźnię przestrzenną, usprawnia zręczność rąk i koordynację ruchów;
- wycinanki i wydzieranki – ćwiczą sprawność manualną, usprawniają koordynację wzrokowo-ruchową i rozwijają koncentrację uwagi; kształtują wyobraźnię twórczą i odtwórczą.

Formą edukacji plastycznej są również:

Praca z wykorzystaniem ilustracji i historyjek obrazkowych, która ułatwia zrozumienie przyczyn i skutków przedstawionych zdarzeń, utrwała znajomość nazw przedmiotów i ich cech, rozwija czynności umysłowe, takie jak porównywanie, wnioskowanie, logiczne kojarzenie faktów, inspiruje do swobodnych wypowiedzi związanych z treścią obrazka.

Kąciki regionalne umożliwiają obcowanie z wytworami sztuki ludowej z różnych regionów, nie tylko Polski.

Oglądanie reprodukcji malarstwa otwiera drzwi świata sztuki, szczególnie, gdy nie ma innej możliwości kontaktu z dziełami mistrzów, przybliża niejako postaci wybitnych twórców i ich najsłynniejsze dzieła.

⁸² Polecamy książki: W. Karolak, *Mandale, Twoje mandale*, Wyd. WSHE, Łódź 2012, G. Bemmerlei, *Mandale – Cztery pory roku*, Wyd. WIR Kraków 2002, G. Bemmerlein, *Mandale do dekoracji klasy*, Wyd. WIR, Kraków 2007, D. Skwark, *Mandala, sposób na odprężenie i wyciszenie dzieci w wieku przedszkolnym i szkolnym*, Wyd. Jedność, Kielce 2005, S. F. Fincher, *Kreatywna mandala. Poznanie i uzdrawianie siebie przez autoekspresję*, przekład Dariusz Rossowski, Ravi, Łódź 1994, D. i H. Sun, *Kolory życia*, przekład Dariusz Rossowski, Ravi, Łódź 1996 i wiele innych.

III.3.5. EDUKACJA MUZYCZNA

Treści edukacji muzycznej zostały opisane bez podziału na klasy, jednakże przy niektórych z nich zasugerowany został stopień trudności i klasa, w której powinny być realizowane.

Uczeń:

- 1) w zakresie odbioru muzyki:
 - a) zna i stosuje następujące rodzaje aktywności muzycznej:
 - śpiewa proste melodie, piosenki z repertuaru dziecięcego; wykonuje śpiewanki i rymowanki; śpiewa w zespole piosenki ze słuchu (nie mniej niż 10 utworów w roku szkolnym); śpiewa z pamięci hymn narodowy,
 - odtwarza proste rytmy głosem,
 - odtwarza i gra na instrumentach perkusyjnych proste rytmy i wzory rytmiczne,
 - odtwarza i gra na instrumentach melodycznych proste melodie i akompaniamenty,
 - realizuje sylabami rytmicznymi, gestem oraz ruchem proste rytmy i wzory rytmiczne; reaguje ruchem na puls rytmiczny i jego zmiany, zmiany tempa, metrum i dynamiki (maszeruje, biega, podskakuje); realizuje proste schematy rytmiczne (tataizacją, ruchem całego ciała),
 - wyraża ruchem nastrój i charakter muzyki; tańczy podstawowe kroki i figury krakowiaka, polki oraz innego, prostego tańca ludowego,
 - b) rozróżnia podstawowe elementy muzyki (melodia, rytm, wysokość dźwięku, akompaniament, tempo, dynamika) i znaki notacji muzycznej (wyraża ruchowo czas trwania wartości rytmicznych, nut i pauz),
 - c) świadomie i aktywnie słucha muzyki (wyraża swe doznania werbalnie i niewerbalnie) oraz określa jej cechy: rozróżnia i wyraża środkami pozamuzycznymi charakter emocjonalny muzyki, rozpoznaje utwory wykonane: solo i zespołowo, na chór i orkiestrę; orientuje się w rodzajach głosów ludzkich (sopran, bas) oraz w instrumentach muzycznych (fortepian, gitara, skrzypce, trąbka, flet, perkusja); rozpoznaje podstawowe formy muzyczne – AB, ABA (wskazuje ruchem lub gestem ich kolejne części);
- 2) w zakresie tworzenia muzyki:
 - a) wie, że muzykę można zapisać i odczytać,
 - b) tworzy proste ilustracje dźwiękowe do tekstów i obrazów oraz improwizacje ruchowe do muzyki,
 - c) improwizuje głosem i na instrumentach według ustalonych zasad,
 - d) wykonuje proste utwory, interpretuje je zgodnie z ich rodzajem i funkcją.

ŚPIEWANIE

- Śpiewa indywidualnie i zbiorowo piosenki z repertuaru ludowego, dziecięcego oraz inne, dostosowane do możliwości percepcyjnych i głosowych dzieci:
 - w pierwszym etapie w skali od c1 do c2;
 - w drugim c1 – d2;
 - w trzecim h – e2 (dzieci uzdolnione muzycznie).
- Uczy się około 15 piosenek w ciągu roku (w klasie III obowiązkowo – hymn państwowy).
- Wykonuje ćwiczenia ortofoniczne i emisyjne w oparciu o tekst i melodię piosenek oraz na dobranych tekstach z literatury dziecięcej.
- Śpiewa piosenki podczas występów, w trakcie spacerów, wycieczek, spotkań itp.
- Śpiewa gamę C-dur solmizacją oraz podkłada pod nią ośmiosylabowe teksty (np. i-dzie nie-bo cie-mną no-cą).
- Śpiewa z nut proste melodie oparte na pentatonice (dzieci uzdolnione muzycznie).
- Układa i śpiewa krótkie zwroty słowne (powitanie, pożegnanie, zawołanie itp.).
- Układa melodię do krótkich tekstów.
- Improwizuje piosenki na zaproponowane przez siebie lub innych tematy.
- Uczestniczy w śpiewaniu na dwa głosy (klasa III).

SŁUCHANIE MUZYKI

- Obcuje z elementami akustyki środowiska człowieka (mowa, odgłosy przyrody i świata kultury i techniki).
- Słucha muzyki dla przyjemności, relaksu, doświadcza piękna emocjonalnych doznań.

- Słucha muzyki i utworów muzycznych (wokalne i instrumentalne) dostosowanych do swoich możliwości percepcyjnych, zwraca uwagę na charakter i nastrój.
- Nadaje słuchanym utworom tytuły odnoszące się do wyobrażonej tematyki lub nastroju.
- Dobiera wiersz lub fragment prozy do wybranego utworu muzycznego.
- Wyraża muzykę w formie plastycznej.
- Słucha utworów muzycznych połączonych z opowiadaniem nauczyciela (nadawanie muzyce wątku – np. baśniowego).
- Tworzy własne opowieści do słuchanych utworów.
- Rozmawia o związku tekstów piosenek (pieśni) z muzyką.
- Słucha utworów muzycznych połączonych z obserwacją elementów struktury muzycznej (melodii, dźwięków, rytmu, dynamiki, tempa, formy AB, ABA, runda) oraz barw brzmienia instrumentów i głosów ludzkich.
- Rozpoznaje głosy męskie, żeńskie i dziecięce (sopran, bas, tenor, alt).
- Rozpoznaje brzmienie instrumentów muzycznych, np. fortepian (pianino), skrzypce, flet prosty, dzwonki, instrumenty perkusyjne niemelodyczne, trąbka.
- Odgaduje zagadki muzyczne (rozpoznawanie piosenek, głosów, instrumentów muzycznych itp.).
- Słucha koncertów muzycznych z nośników (płyty, radio, You Tube) i w miarę możliwości na żywo.

RUCH Z MUZYKĄ

- Improwizuje ruchem dynamikę, nastrój i charakter słuchanej muzyki.
- Przedstawia za pomocą ruchu utwory muzyczne.
- Reaguje ruchem na ustalone sygnały muzyczne.
- Realizuje ruchem proste tematy rytmiczne złożone z poznanych wartości rytmicznych i pauz oraz planuje i realizuje ruch w przestrzeni krokami w czasie wyznaczonym przez rytm.
- Reaguje ruchem na zmiany tempa, dynamiki i wysokość dźwięków.
- Improwizuje scenki teatralne do wysłuchanego utworu.
- Śpiewa znane piosenki oraz wymyśla własne do wybranych piosenek.
- Tańczy w rytm muzyki.
- Poznaje i tańczy wybrane przez nauczyciela i dzieci tańce ludowe oraz nowoczesne (np. kujawiak, krakowiak, polka, walc).

TWORZENIE MUZYKI. GRA NA INSTRUMENTACH

- Śpiewając piosenki, słuchając i tworząc muzykę, wykorzystuje jako akompaniament, np. klaskanie, tupanie, pstrykanie itp.
- Poznaje technikę gry na instrumentach perkusyjnych (grzechotka, bębenek, tamburyno, kastaniety, trójkąt, kołatka, talerze, pudełko akustyczne). Tworzy akompaniament, ilustruje muzycznie zjawiska akustyczne.
- Gra na dzwoneczkach chromatycznych lub na flecie prostym łatwe melodie (według uznania nauczyciela – dzieci uzdolnione muzycznie).
- Wykorzystuje różne przedmioty jako źródło dźwięku i tworzy proste instrumenty muzyczne wg wzoru oraz własnych pomysłów, wykorzystuje je do akompaniamentu piosenek oraz wspólnego koncertowania.
- Rytmizuje teksty w metrum $\frac{2}{4}$, $\frac{3}{4}$ i $\frac{4}{4}$ i próbuje określić metrum słuchanego utworu lub piosenki.
- Próbuje improwizować rytmy w określonym metrum.
- Rozpoznaje formy AB i ABA.
- Poznaje klucz wiolinowy, zapis nutowy (gama C-dur), graficzne przedstawienie wartości rytmicznych: cała nuta, półnuta, ćwierćnuta, ósemka, pauza ósemkowa, ćwierćnutowa, półnutowa, całonutowa (dzieci uzdolnione muzycznie).

UWAGI O REALIZACJI

Umuzycznienie – śpiewy, płąsy i rytmika

W tej formie zajęć króluje muzyka i ruch. Podczas zajęć uczniowie śpiewają, tańczą, słuchają muzyki, odtwarzają ją za pomocą ruchu, grają, akompaniują, tworzą własne melodie. Zawarte w niej treści, metody i formy są zbieżne z ofertą, którą proponował przedmiot „Muzyka”. Program „Razem i osobno” dąży jednak do przywrócenia znaczenia płąsom, o których dziś pamięta tylko metodyka przedszkolna i zuchowa, a które wprowadzają do zajęć element dynamiczny, scalają ruch z piosenką w zorganizowaną formę ekspresji, często o charakterze inscenizacyjnym – w sposób szczególny łączą śpiew, taniec, zabawę z relaksem, odprężeniem i humorem. Warto również podkreślić ich walor wychowawczy i socjoterapeutyczny. Płas to bliski kontakt z innymi, śmiech i radość. Trudno o lepszą formę, która wpływa na dobre samopoczucie i zdrowie psychiczne, ułatwia przełamywanie bariery lęku i nieśmiałości. Muzyka, podobnie jak plastyka jest jednym z „języków sztuki” dla wyrażania siebie – swoich emocji, odczuć, myśli. Edukacja zintegrowana stwarza wiele okazji do czerpania w naturalny sposób z języka gestów i dźwięków nie tylko na lekcji muzyki: m.in. obserwacja brzmienia instrumentów muzycznych i narządów mowy; rytmizacja rapowa i podział na sylaby; nastrój w wierszu i nastrój melodii. Jest to jedna z płaszczyzn integracji – piosenka jako połączenie muzyki i tekstu literackiego. Najczęściej stosowane formy edukacji muzycznej to:

Śpiewanie piosenek

Jest to najbliższa dzieciom forma ekspresji muzycznej, która tworzy przyjazną atmosferę towarzyszącą działaniu, pełni również funkcję uspokajającą i wyciszającą. Wspomaga naukę języka polskiego, ponieważ nauka piosenek wymaga regulowania oddechu, wpływa na ukierunkowanie intonacji w taki sposób, aby wypowiedziany tekst był zrozumiały. W repertuarze do śpiewania powinny pojawić się piosenki tematycznie związane z omawianym zagadnieniem, piosenki regionalne, kolędy, pastorałki. Dzieci powinny również znać dwie pierwsze zwrotki hymnu państwowego. W repertuarze program poleca m. in.:

- *Krakowiaczek jeden*, Zygmunt Gloger
- *Płynie Wisła, płynie*, muz. K. Hofman, sł. Edmund Wasilewski
- *Stary niedźwiedź* (za: Oskar Kolberg)
- *Włazł kotek na płotek* (za: Oskar Kolberg)
- *Zasiali górale* – melodia ludowa
- *Mam chusteczkę haftowaną* – melodia ludowa
- *Sanna*, muz. A. Markiewicz, sł. B. Kossuth
- *Mróz*, muz. J. Lefeld, sł. J. Grodecka
- *Zła zima*, muz. Z. Noskowski, sł. M. Konopnicka
- *Bajka iskierki*, muz. W. Lutosławski, sł. J. Porazińska
- *Pióreczko*, muz. W. Lutosławski, sł. J. Osińska
- *Kokoszka* – muz. i sł. T. Mayzner
- *Czyżyku, czyżyku* – melodia ludowa
- *W murowanej piwnicy* – melodia ludowa
- *Grozik* – melodia ludowa
- *Idzie górnik drogą* – melodia ludowa
- *Przepióreczka* – melodia ludowa
- *Zielony mosteczek* – melodia ludowa
- *Wyleciał ptaszek z Łobzowa* – melodia ludowa
- *Nie chcę cię* – melodia ludowa
- *Pojedziemy na łów* – melodia popularna
- *Siedzi sobie zając* – melodia popularna
- *Hymn państwowy* – 2 pierwsze zwrotki
- *W dzień Bożego Narodzenia, Kaczka pstra* – pastorałki
- *Przybieżeli do Betlejem, Lulajże Jezuniu* – kolędy

Słuchanie utworów muzycznych

Jest to forma, która oswaja dzieci z kulturą świata dźwięków, przyzwyczajają do obcowania ze sztuką, uczy takich umiejętności muzycznych, jak: rozpoznawanie instrumentów, zauważanie zmian dynamiki i tempa, wyodrębnianie powtarzających się fragmentów. Przybliża postaci znanych kompozytorów i ich najsłynniejsze utwory. Wybór repertuaru zależy przede wszystkim od nauczyciela. Między innymi mogą to być następujące utwory:

- H. Wieniawski – *Obertas op. 19 nr 2*
- H. Wieniawski – *Kujawiak*
- F. Chopin – *Mazurek F-dur op. 68 nr 3*
- F. Chopin – *Mazurek D-dur op. 32*
- F. Chopin – *Polonez g-moll nr 2*
- S. Moniuszko – *Dziad i baba*
- Z. Noskowski – *Kukułeczka, W polu*
- G. Bacewicz – *Kołysanka; Grotteska; Oberek*
- W. Lutosławski – *Spóźniony słowik; Wróbelek*
- Muzyka ludowa z różnych regionów Polski

Tańce ludowe

Tańce ludowe, podobnie jak piosenki z repertuaru ludowego, wprowadzają dzieci w kulturę regionalną, prezentują bogactwo strojów ludowych, ćwiczą pamięć muzyczno-ruchową, dają radość z ruchu.

Zabawy muzyczno-ruchowe

One to łącząc w sobie ruch, muzykę i słowo, wspomagają rozwijanie sprawności ruchowej, uczą koordynacji ruchów, koncentracji, orientacji przestrzennej, panowania nad własnym ciałem oraz kontroli zachowania, doskonałą płynność ruchów, rozwijają wyobraźnię przestrzenną, kreatywność i wrażliwość. Na szczególną uwagę zasługują tu zajęcia prowadzone według metody Bon Depart (Dobrego Startu) Marty Bogdanowicz, Karola Orffa oraz Ruchu Rozwijającego Weroniki Sherborne. Piosenki, płąsy, rymowanki znakomicie nadają się do słuchowej analizy wyrazów. W naturalny sposób można je rytmizować, dzieląc wyraz na sylaby, np: l-dzie, i-dzie li-sek z plu-szu. Ma ko-kard-kę ko-ło u-szu...

III.3.6. WYCHOWANIE FIZYCZNE I EDUKACJA ZDROWOTNA

Uczeń:

- 1) w zakresie sprawności fizycznej:
 - a) realizuje marszobiegi trwający co najmniej 15 minut,
 - b) umie wykonać próbę siły mięśni brzucha oraz próbę gibkości dolnego odcinka kręgosłupa,
 - c) potrafi pokonywać przeszkody naturalne i sztuczne;
- 2) w zakresie treningu zdrowotnego:
 - a) przyjmuje pozycje wyjściowe i ustawienia do ćwiczeń oraz wykonuje przewrót w przód,
 - b) skacze przez skakankę, wykonuje przeskoki jednonóż i obunóż nad niskimi przeszkodami,
 - c) wykonuje ćwiczenia równoważne bez przyboru, z przyborem i na przyrządzie;
- 3) w zakresie sportów całego życia i wypoczynku:
 - a) posługuje się piłką: rzuca, chwytą, kozłuje, odbija i prowadzi ją,
 - b) jeździ np. na rowerze, wrotkach; przestrzega zasad poruszania się po drogach,
 - c) bierze udział w zabawach, mini-grach i grach terenowych, zawodach sportowych, respektując reguły i podporządkowując się decyzjom sędziego,
 - d) wie, jak należy zachować się w sytuacjach zwycięstwa i radzi sobie z porażkami w miarę swoich możliwości;
- 4) w zakresie bezpieczeństwa i edukacji zdrowotnej:
 - a) dba o higienę osobistą i czystość odzieży,
 - b) wie, jakie znaczenie dla zdrowia ma właściwe odżywianie się oraz aktywność fizyczna,
 - c) wie, że nie może samodzielnie zażywać leków i stosować środków chemicznych niezgodnie z przeznaczeniem,
 - d) dba o prawidłową postawę, np. siedząc w ławce, przy stole,
 - e) przestrzega zasad bezpiecznego zachowania się w trakcie zajęć ruchowych; posługuje się przyborami sportowymi zgodnie z ich przeznaczeniem,
 - f) potrafi wybrać bezpieczne miejsce do zabaw i gier ruchowych; wie, do kogo zwrócić się o pomoc w sytuacji zagrożenia zdrowia lub życia.

Podane umiejętności dotyczą dzieci o prawidłowym rozwoju fizycznym. Umiejętności dzieci niepełnosprawnych ustala się stosownie do ich możliwości.

Punktem odniesienia dla doboru treści w tym obszarze edukacji był tzw. przeciętny rozwój fizyczny dzieci. Pamiętajć jednak należy o przesłance elastyczności: uczniom sprawniejszym ruchowo i zainteresowanym wykonywaniem trudniejszych ćwiczeń należy proponować zajęcia na miarę ich możliwości.

KLASA I

PRZESTRZEGANIE ZASAD BEZPIECZEŃSTWA I ZDROWEGO TRYBU ŻYCIA

- Bezpiecznie porusza się po drogach.
- Bezpiecznie posługuje się przyborami i narzędziami.
- Właściwie wykonuje czynności przy posługiwaniu się sprzętem elektrycznym.
- Właściwie zachowuje się w czasie burzy.
- Powiadamia dorosłych w razie niebezpieczeństwa.
- Rozumie, akceptuje i przestrzega zakazów:
 - kąpania się w niedozwolonym miejscu;
 - zabaw z użyciem ognia;
 - bawienia się w pobliżu tras komunikacyjnych;
 - ślizgania się na zamrożonych naturalnych zbiornikach wodnych;
 - chodzenia w nieznanne miejsca, tym bardziej z nieznanymi;
 - zabaw z lekami, odpadkami, szkłem czy nieznanymi przedmiotami;
 - zbierania grzybów;
 - zjadania owoców, których nie zna;
 - przyjmowania od innych proszków, pastylek czy innych nieznanymi substancji.
- Rozpoznaje sygnały alarmowe o niebezpieczeństwie.

- Dbą o higienę osobistą:
 - starannie i często myje ręce szczególnie przed jedzeniem, czytaniem książek, odrabianiem zadań;
 - codziennie myje całe ciało;
 - systematycznie myje zęby;
 - dba o higienę głowy i estetykę fryzury – często myje i czesze włosy;
 - dba o czystość ubioru i jego estetyczny wygląd;
 - korzystając z urządzeń sanitarnych, zostawia po sobie porządek (zakręca kran, spuszcza wodę w toalecie, wyrzuca do kosza papierowe ręczniki).
- Dbą o zdrowie – przestrzeganie zdrowego trybu życia:
 - racjonalny rozkład dnia (w tym czas przeznaczony na TV);
 - zdrowa żywność oraz właściwe nawyki żywieniowe;
 - ubiera się odpowiednio do pogody;
 - wietrzy pomieszczenia;
 - często uczestniczy w zabawach ruchowych na świeżym powietrzu;
 - gimnastykuje się;
 - przyjmuje prawidłową postawę przy pisaniu i czytaniu (właściwe oświetlenie).
- Zapobiega chorobom:
 - zgłasza dolegliwości (swoich i zauważonych u innych);
 - stosuje ochronę przed infekcjami (zasłania usta przy kaszlu, posługuje się chusteczką higieniczną i wzmacnia swoją odporność (je owoce i warzywa);
 - unika hałasu;
 - radzi się pani higienistki i lekarza;
 - chroni miejsca skaleczone przed zabrudzeniami.
- Przestrzega reguł w grach i zabawach ruchowych.

ĆWICZENIE SPRAWNOŚCI FIZYCZNO RUCHOWEJ

Ćwiczenia gimnastyczno-kształtujące

- Przyjmuje prawidłową postawę ciała oraz poprawne pozycje w niskich i wysokich siadach, przysiadach, leżeniu i klęku, staniu w rozkroku.
- Wykonuje ćwiczenia szyi (skłony, skręty, krążenie głowy).
- Wykonuje ćwiczenia rąk i pasa barkowego (wymachy, krążenia).
- Wykonuje ćwiczenia tułowia (skłony w przód, tył, bok oraz skręty w różnych pozycjach – zwłaszcza niskich).
- Wykonuje ćwiczenia mięśni brzucha w leżeniu na plecach (np. rowerek).
- Wykonuje ćwiczenia nóg i stóp (chód na palcach i piętach, wspięcia na palcach, podskoki, chwytanie palcami stóp odpowiedniego przyboru).

Ćwiczenia i zabawy orientacyjno-porządkowe

- Odpowiednio reaguje na sygnały, znaki i polecenia.
- Sprawnie ustawia się w szeregu, dwuszeręgu, kole, w rozsypce.
- Ćwiczy marsze w różnych szykach, ze zmianą kierunku, z podskokami, z ustalonym akcentem (np. na cztery).
- Uczestniczy w grach i zabawach wymagających szybkiej orientacji.

Biegi i gry bieżne

- Ćwiczy biegi na wprost, wężykiem, połączone z wymijaniem, pokonywaniem niskich przeszkód itp.
- Ćwiczy biegi połączone z dodatkowymi ćwiczeniami fizycznymi (np. wymachy ramion).
- Przyspiesza i zwalnia bieg.
- Przebiega dłuższe odcinki (20-30 m).
- Uczestniczy w wyścigach i sztafetach.

Skoki i gry skoczne

- Wykonuje rytmiczne skoki obunóż, na jednej nodze, w miejscu i w ruchu.
- Ćwiczy elastyczność odbicia i lądowania.
- Wykonuje skoki w przysiadzie (typu – walka kogutów).
- Wykonuje podskoki w galopie i cwale.
- Wykonuje przeskoki przez niskie przeszkody (do 1 m).
- Wykonuje zeskoki na miękkie podłoże.
- Wykonuje zeskoki w terenie z małego wzniesienia (z wysokości do bioder dziecka).
- Skacze z użyciem skakanki i gumy.
- Skacze w dal i wzwyż z rozbiegiem (w terenie).

Rzuty i gry rzutne

- Wykonuje rzuty i chwytaki piłki lub innych przyborów oburącz oraz ręką prawą i lewą – w miejscu i w chodzie.
- Podaje piłki po obwodzie koła.
- Wykonuje rzuty piłki o ścianę i o podłogę, a następnie chwytaki oburącz.
- Próbuje kozłować prawą i lewą ręką.
- Wykonuje rzuty oburącz w przód znad głowy.
- Wykonuje rzuty do celu (w tym również do bramki – ręką i nogą).
- Przerzuca piłkę nad przeszkodą.
- Toczy piłkę.
- Podaje piłkę wewnętrznym lub zewnętrznym podbiciem.

Gry i zabawy zwinnościowo-siłowe

- Stoi na jednej nodze i wykonuje dodatkowe czynności (rysowanie koła) drugą nogą.
- Przechodzi po ławeczce (również z wykonaniem dodatkowych czynności).
- Nosi spiętrzone przedmioty.
- Czworakuje (przodem, tyłem, w slalomach, po ławeczce, pniu drzewa itp.).
- Czołga się.
- Pełza.
- Wspinana się na niskie przedmioty.
- Wspinana się po drabinkach (w bok, skośnie i w górę).
- Dźwiga (do 2 kg) i przenosi przybory.
- Mocuje się.
- Wykonuje próby przewrotu w przód i w tył.
- Wykonuje slalomy i pokonuje tory przeszkód.
- Przenosi lekkie przyrządy – pomaga w organizowaniu zajęć.
- Uczestniczy w sztafetach, slalomach, torach przeszkód.

Gry i zabawy rytmiczne

- Odtwarza ruchem rytm i melodię.
- Przedstawia dowolną ilustrację danego rytmu.
- Tworzy rzeźby z ciała (ruchome i nieruchome).
- Uczestniczy w płaśach.
- Pokazuje litery, cyfry, figury geometryczne za pomocą ciała.

UCZESTNICZENIE W ZESPOŁOWYCH FORMACH AKTYWNOŚCI REKREACYJNO-SPORTOWEJ

- Uczestniczy w spacerach oraz wycieczkach rekreacyjnych (do lasu, parku, na łąkę).
- Wykonuje marsze lub biegi po wyznaczonym terenie (z wykorzystaniem elementów naturalnego środowiska).
- Pokonuje „ścieżki zdrowia”.
- Uczestniczy w grach i zabawach terenowych z elementami krycia i tropienia.
- Uczestniczy w grach drużynowych i sportowych (dwa ognie, cztery ognie itp.).
- Uczestniczy w grach i zabawach na lodzie i śniegu (saneczkowanie).

- Uczy się pływać (w zależności od warunków; prowadzone przez osobę uprawnioną).
- Ćwiczy jazdę na rowerze, wrotkach, łyżworolkach (w zależności od warunków, możliwości, zainteresowań).

KLASA II

Kontynuowanie wszystkich ćwiczeń z klasy I oraz:

PRZESTRZEGANIE ZASAD BEZPIECZEŃSTWA I ZDROWEGO TRYBU ŻYCIA

- Udziela pierwszej pomocy przy skaleczeniach i zdrapaniach.
- Sprawdza, czy spożywane produkty nie są przeterminowane, zepsute.
- Stosuje reguły bezpieczeństwa w trakcie zajęć sportowych.
- Przestrzega zasad współdziałania w zespole – ochrona i samoochrona.

ĆWICZENIE SPRAWNOŚCI FIZYCZNO RUCHOWEJ

Ćwiczenia i zabawy orientacyjno-porządkowe

- Sprawnie zmienia jedną formę ustawienia w drugą.
- Sprawnie ustawia się w określone drużyny i zmienia miejsca na sygnał.
- Ćwiczy marsze w dwuszeregu – ćwiczenie zgodności nogi (raz, dwa, trzy, cztery – lewa).
- Unika kontaktu ze współćwiczącym w chodzie i w biegu.

Ćwiczenia gimnastyczno-kształtujące

- Ćwiczy ramiona, tułów i nogi z częstym użyciem przyrządów i przyborów.
- Łączy proste, kilkuelementowe ćwiczenia w zestaw – dwu-, trzykrotnie powtarzany.
- Wykonuje niektóre ćwiczenia w rytm muzyki.

Biegi i zabawy bieżne

- Rozróżnia i demonstruje marszobieg, bieg wolny, szybki, trucht za prowadzącym.
- Ćwiczy biegi połączone z coraz trudniejszymi ćwiczeniami fizycznymi.
- Ćwiczy bieg na czas (ze startu wysokiego) na dystansie 30 m – mierzenie czasu – porównywanie.
- Uczy się biegu ze startu niskiego.
- Stara się dogonić współćwiczącego i wyminąć go z lewej strony.
- Ćwiczy szybkie starty z różnych pozycji.
- Biega po wyznaczonych trasach (po obwodzie koła, liniach łamanych itp.).

Skoki i gry skoczne

- Skacze w dal z rozbiegu – próby odbicia z belki.
- Próbuje skoku wzwyż z rozbiegu stylem naturalnym.
- Ćwiczy formy skakania na skakance i przez gumę.
- Wymyśla własne gry skoczne typu: gra w „klasy”.

Rzuty i gry rzutne

- Rzuca piłeczką palantową górną i dołem do celu położonego wysoko i nisko.
- Wykonuje rzuty prawą i lewą ręką.
- Wykonuje rzuty do wyznaczonego celu.
- Wykonuje rzuty do celu ruchomego.
- Podaje piłkę po obwodzie koła z jednym broniącym.
- Podaje piłkę w ruchu (parami).
- Kozłuje piłkę w miejscu i wolnym biegu.
- Rzuca piłkę przed siebie, dogania ją i łapie zanim ta upadnie.
- Podrzuca piłkę w górę i chwyta oburącz.
- Odbija piłkę oburącz (pojedynczo i w parach).

- Odbija piłkę o ścianę prawą i lewą nogą.
- Prowadzi piłkę zewnętrznym lub wewnętrznym podbiciem.
- Trafia piłką do bramki.

Gry i ćwiczenia zwinnościowo-siłowe

- Przechodzi wzdłuż wyznaczonej linii prostej po wykonaniu kilku obrotów (także na jednej nodze).
- Przechodzi po odwrotnej stronie ławeczki.
- Wchodzi, wbiega na skośnie ustawioną ławeczkę.
- Przechodzi przez przeszkody ustawione w różnych płaszczyznach i na różnej wysokości.
- Wspina się po linie.
- Wspina się po drabinkach, ćwiczy zwisy, ćwiczy mięśnie brzucha i grzbietu.
- Uczestniczy w zabawach i ćwiczeniach rozwijających siłę, m.in. przenoszenie piłki lekarskiej oburącz przed sobą (do 2 kg).
- Uczestniczy w grach i zabawach z zastosowaniem czworakowania, czołgania, pełzania w połączeniu z marszem lub biegiem.
- Przechodzi przez wolno toczącą się obręcz.
- Wykonuje przewrót w przód oraz próbuje przewrotu w tył.

Gry i zabawy rytmiczne

- Wykonuje zadania, ćwiczenia w określonym rytmie.
- Wykonuje ilustracje ruchowe muzyki, piosenki.
- Uczestniczy w zabawach rytmiczno-tanecznych.
- Ćwiczy elementy tańców regionalnych i współczesnych.

UCZESTNICZENIE W ZESPOŁOWYCH FORMACH AKTYWNOŚCI REKREACYJNO-SPORTOWEJ

- Uczestniczy w grach i zabawach ruchowych.
- Bierze udział w wędrownkach pieszych.
- Ćwiczy marszobiegi terenowe połączone z pokonywaniem przeszkód i ćwiczeniami wyrabiającymi umiejętność pokonywania trudności w terenie (bieg po piaszczystej, wyboistej drodze) – ćwiczenia terenowe.
- Dokonuje obserwacji przyrodniczych doskonalących słuch i wzrok.
- Uczestniczy w meczach zespołowych typu „dwa ognie”, mini-piłka nożna (3 x 3, 4 x 4), ringo, badminton.
- Wymyśla gry zespołowe, wspólne z innymi ustala zasady i reguły.
- Saneczkuje – zjazdy jak najdalej, zjazdy z zatrzymaniem w określonym miejscu, skręty w lewo i prawo.
- Uczestniczy w innych formach sportów zimowych (łyżwiarstwo, narciarstwo) w miarę możliwości i warunków (indywidualizacja).
- Pływa (w miarę możliwości i warunków – prowadzone przez osobę uprawnioną – indywidualizacja).
- Próbuje jazdy na wrotkach, na rowerze (tylko przy odpowiednich warunkach i dodatkowej opiece – indywidualizacja).

KLASA III

Kontynuowanie ćwiczeń z klasy I i II oraz:

PRZESTRZEGANIE ZASAD BEZPIECZEŃSTWA I ZDROWEGO TRYBU ŻYCIA

- Poznaje przebieg rozwoju chłopców i dziewczynek – porównuje wysokość, ciężar ciała.
- Próbuje ocenić własny rozwój fizyczny i sprawność ruchową (np. pomiar klatki piersiowej przy wdechu i wydechu).
- Uczy się na pamięć telefonów na pogotowie.
- Rozumie szkodliwość używek.
- Przestrzega zakazu przyjmowania od kolegów i osób nieznanymi proszków, pastylek czy innych substancji.

ĆWICZENIE SPRAWNOŚCI FIZYCZNO RUCHOWEJ

Ćwiczenia i zabawy orientacyjno-porządkowe

- Uczestniczy w ćwiczeniach układu marszowego, tworzeniu par, czwórek w marszu oraz powrót do kolumny.

Ćwiczenia gimnastyczno-kształtujące

- Proponuje własne układy – kompozycje gimnastyczne (również do muzyki).

Biegi i gry bieżne

- Doskonali biegi ze startu niskiego.
- Doskonali biegi na czas na dystansie do 40 m (mierzenie czasu, porównywanie).
- Uczestniczy w sztafetach wahadłowych (20-30 m) wraz z pokonywaniem przeszkód.
- Realizuje marszobieg trwający minimum 15 minut.

Skoki i gry skoczne

- Wskakuje na wzniesienia (przyrządy, kilka materaców).
- Wykonuje skoki na przyrządzie.
- Skacze w dal ponad przeszkodą – skoki z rozbiegu z akcentem na prawidłowe odbicie, lot i lądowanie.
- Skacze z odbicia się prawą i lewą nogą.
- Ćwiczy wieloskoki.

Rzuty i gry rzutne

- Rzuca piłeczką na odległość z rozbiegu.
- Rzuca piłką 1 kg.
- Uczestniczy w konkursach rzutów – mierzenie i zapis odległości.
- Ćwiczy różne formy rzutów do celu.

Gry i ćwiczenia zwinnościowo-siłowe

- Wykonuje przewrót w przód z przysiadu podpartego do półprzysiadu oraz z naskoku.
- Wykonuje przewrót w tył z leżenia tyłem lub z przysiadu podpartego.
- Próbuje stania na rękach – przy asekuracji (indywidualizacja).
- Ćwiczy piruet na jednej nodze.
- Przenosi przyrządy, kolegów (siodełko).
- Uczestniczy w przeciąganiu liny.
- Wspinana się po drabince (również w miarę możliwości zawieszony).

Gry i zabawy rytmiczne

- Tworzy własne układy gimnastyczne do muzyki.
- Poznaje wybrane (2-3) tańce regionalne i nowoczesne.
- Pokazuje ciałem czynności, emocje – gry i zabawy pantomimiczne.

UCZESTNICZENIE W ZESPOŁOWYCH FORMACH AKTYWNOŚCI REKREACYJNO-SPORTOWEJ

- Uczestniczy w grach i zabawach ruchowych – ćwiczenia terenowe, wędrówki piesze.
- Projektuje, wspólnie wybiera oraz pomaga w tworzeniu „ścieżki zdrowia” w terenie.
- Uczestniczy w grach i zabawach typu podchody z elementami tropienia i zastosowaniem umownych znaków (korzystanie z symboliki znanej lub wymyślanie własnej).
- Rozgrywa uproszczoną grę w mini-siatkówkę, koszykówkę, piłkę ręczną.
- Uczestniczy w mini-zawodach w czworoboju lekkoatletycznym.
- Bierze udział w igrzyskach międzyklasowych (indywidualizacja).

III.3.7. EDUKACJA PRZYRODNICZA

Treści zostały opisane bez podziału na klasy.

Uczeń:

- 1) obserwuje i prowadzi proste doświadczenia przyrodnicze, analizuje je i wiąże przyczynę ze skutkiem;
- 2) opisuje życie w wybranych ekosystemach: w lesie, ogrodzie, parku, na łące i w zbiornikach wodnych; wie, jakie warunki są konieczne do rozwoju roślin i zwierząt w gospodarstwie domowym, w szkolnych uprawach i hodowlach itp.; wie, jaki pożytek przynoszą zwierzęta środowisku, i podaje proste przykłady;
- 3) nazywa charakterystyczne elementy typowych krajobrazów Polski: nadmorskiego, nizinnego, górskiego;
- 4) nazywa oraz wyróżnia zwierzęta i rośliny typowe dla wybranych regionów Polski; rozpoznaje i nazywa niektóre zwierzęta egzotyczne;
- 5) wyjaśnia zależność zjawisk przyrody od pór roku; wie, jak zachować się odpowiednio do warunków atmosferycznych;
- 6) podejmuje działania na rzecz ochrony przyrody w swoim środowisku; wie, że należy segregować śmieci, rozumie sens stosowania opakowań ekologicznych; wie, że należy oszczędzać wodę; wie, jakie zniszczenia w przyrodzie powoduje człowiek (wypalanie łąk, zaśmiecanie lasów, nadmierny hałas, kłusownictwo); chroni przyrodę: nie śmieci, szanuje rośliny, zachowuje ciszę, pomaga zwierzętom;
- 7) zna wpływ przyrody nieożywionej na życie ludzi, zwierząt i roślin:
 - a) wpływ światła słonecznego na cykliczność życia na Ziemi,
 - b) znaczenie powietrza i wody dla życia człowieka, roślin i zwierząt,
 - c) znaczenie wybranych skał i minerałów dla człowieka (np. węgla i gliny);
- 8) nazywa podstawowe części ciała i organy wewnętrzne zwierząt i ludzi (np. serce, płuca, żołądek);
- 9) zna podstawowe zasady racjonalnego odżywiania się; rozumie konieczność kontrolowania stanu zdrowia i stosuje się do zaleceń lekarza i lekarza dentystry;
- 10) dba o zdrowie i bezpieczeństwo swoje i innych (w miarę swoich możliwości); orientuje się w zagrożeniach ze strony roślin i zwierząt, a także w zagrożeniach typu burza, huragan, śnieżycy, lawina, powódź itp.; wie, jak trzeba zachować się w takich sytuacjach.

KLASY I-III

OBSERWOWANIE I BADANIE PRZYRODY OŻYWIONEJ I NIEOŻYWIONEJ

Jesień

- Obserwuje zmieniającą się kolorystykę liści drzew i krzewów, docieka przyczyny tego zjawiska.
- Zbiera i segreguje materiały przyrodnicze (kaształy, liście, szyszki itp.)
- Rozpoznaje kilka najczęściej spotykanych drzew iglastych i liściastych po liściach i owocach.
- Rozróżnia i nazywa wybrane drzewa, krzewy i rośliny zielne rosnące w najbliższym otoczeniu, (kwiaty ogrodowe, polne i łąkowe (również w okresie wiosennym)).
- Porównuje, opisuje i klasyfikuje różne owoce pod względem wyglądu, zapachu, smaku, zalet, wartości odżywczych. Dowiaduje się, co to są witaminy i jaką pełnią rolę w ochronie naszego zdrowia.
- Zaznajamia się z jesiennymi pracami w ogrodzie, sadzie i na polu.
- Wyróżnia charakterystyczne cechy (kształt, barwa, smak, zapach) znanych warzyw i owoców, proponuje różne formy ich spożywania.
- Zapoznaje się z budową niektórych owoców (nazywanie elementów składowych, krojenie, wyjmowanie pestek itp.).
- Obserwuje, które owoce są zjadane przez zwierzęta.
- Poznaje niektóre grzyby i owoce dziko rosnących roślin nadających się do jedzenia (czarny bez, dzika róża, głóg, tarnina, jarzębina); wie, że grzybów i owoców, których nie znamy, nie wolno zjadać, gdyż mogą być trujące.
- Wskazuje jadalne części wybranych roślin (korzenie, liście, kwiaty, nasiona).
- Zbiera i suszy owoce i nasiona jako zapasy do karmnika lub na zimową klasową herbatę.
- Obserwuje roznoszenie owoców i nasion przez wiatr lub przez zwierzęta.

- Ogląda, nazywa i porównuje gatunki zbóż (żyto, owies, jęczmień, pszenica, gryka, proso, kukurydza), poznaje drogę od ziarna do chleba.
- Poznae sposoby wykorzystania nasion i znaczenie ich wartości odżywczych.
- Szuka różnych gatunków traw – porównuje (układanie bukietów).
- Rozpoznaje popularne zioła i rośliny o zastosowaniu leczniczym i kulinarnym, współtworzy klasowy zielnik, sporządza napary z ziół, wacha, smakuje.
- Korzysta z zielników i albumów roślin w celu odszukania nazwy jakiejś rośliny. Poszerza swoje wiadomości na temat cech, występowania, ochrony lub zastosowania danej rośliny.
- Obserwuje bezpośrednio przygotowania zwierząt do zimy, uzupełnia wiedzę na ten temat, oglądając filmy, albumy, programy komputerowe.
- Obserwuje sezonową migrację ptaków, dowiaduje się, które odlatują do ciepłych krajów (i jakich), które zostają, a które przylatują do nas; docieka, dlaczego tak się dzieje.
- Obserwuje pogodę, projektuje piktogramy elementów pogody i zapisuje wyniki obserwacji: słońce, wiatr jesienny, mgła, obniżanie się temperatury, szybszy zmrok itd., prowadzi przez określony czas kalendarz pogody.
- Ustala, jakie znaczenie ma powietrze i woda.
- Obserwuje skutki działania wiatru (ruch liści, gałęzi, połamane gałęzie, tumany kurzu, fale i wiry na wodzie itp.), wykorzystuje siłę wiatru do zabaw i eksperymentów (puszcza przedmioty na wietrze, bawi się wiatraczkami i latawcami); docieka: skąd się bierze wiatr?
- Zna zagrożenia, jakie niesie żywioł powietrza na lądzie i wodzie (huragan, powódź, pożar, sztorm, zatapianie jednostek pływających).

Zima

- Obserwuje bezlistne korony drzew (pnie, gałęzie, korę) i krzewów, szuka pustych gniazd. Porównuje drzewa iglaste i liściaste; sprawdza, które pozostają zielone, na których jeszcze są owoce. Rozpoznaje i nazywa drzewa iglaste (jodła, świerk, modrzew, cis).
- Obserwuje rośliny hodowane w doniczkach, przygotowuje tabliczki z nazwą oraz sposobem hodowli w formie tekstowej lub wymyślonych przez siebie piktogramów (np. lubię półcień, podlewaj mnie codziennie itp.). Opiekuje się roślinami.
- Obserwuje i w okresie mrozu i dużych opadów śniegu dokarmia ptaki przylatujące do karmników, opisuje ich wygląd i zachowanie.
- Tropi ślady na śniegu, próbuje je rozpoznać.
- Poznae zwierzęta zapadające w sen zimowy i docieka, jak to się dzieje; zastanawia się, w jaki sposób można pomóc przetrwać zimę zwierzętom, które nie zasypiają.
- Obserwuje pogodę, mierzy temperaturę, okresowo prowadzi obrazkowy kalendarz pogody.
- Docieka, dlaczego dzień zamienia się w noc i dlaczego zimą dzień jest krótki, a noc jest długa.
- Bada właściwości śniegu, obserwuje śnieżynki i różne rodzaje śniegu, docieka, dlaczego nie zawsze można ulepić bałwana.
- Prowadzi doświadczenia typu: topienie śniegu, obserwowanie czystości powstałej ze stopienia śniegu wody, ponowne jej zamrażanie, wrzucanie bryłek lub kostek lodu do wody; suszenie mokrych ubrań na mrozie itp. – obserwowanie, wyciąganie wniosków.
- Obserwuje i próbuje wyjaśnić, co to jest szron, szadź. W miarę możliwości obserwuje skutki marznącego deszczu (łamanie się gałęzi, drzew, ślizgawica na chodniku, zamrożone drzwi aut itp.). Próbuje wyjaśnić, dlaczego tak się stało.
- Rozmawia o „sztucznej zimie”, czyli możliwości zamrażania.
- Poznae zimowe uprawy w szklarni.
- Poznae miejsca na kuli ziemskiej, gdzie wiecznie panuje zima i warunki życia ludzi, zwierząt, roślin.
- Przewiduje, co by było, gdyby na świecie cały czas panowała zima.
- Zaspokaja swoją ciekawość, np. co to są góry lodowe, lodowiec, skąd bierze się śnieg itp.
- Korzysta z literatury popularnonaukowej, filmów, programów komputerowych itp. w celu zaspokojenia swojej ciekawości i pogłębienia wiedzy.
- Zna zagrożenia, jakie niesie śnieżnica, lawina.

Wiosna i lato

- Prowadzi dłuższe obserwacje rośliny – jak z pąków powstają kwiaty; poznaje budowę kwiatu, prowadzi klasowe hodowle, np. gałązki drzew owocowych, doniczkową hodowlę krokusów lub tulipanów itp. Poznaje rolę owadów w zapylaniu kwiatów.
- Obserwuje bezpośrednio proces kiełkowania i rozwój młodej rośliny (nasiona fasoli, grochu, jabłek, żołądki, kasztanów itp.) i obserwuje bezpośrednio lub poprzez ilustracje, fotografie, filmy rozwój rośliny „od nasienia do nasienia”; prowadzi dzienniczek obserwacji.
- Prowadzi (lub obserwuje) prace w szkolnych lub przydomowych ogródkach – przygotowanie gleby, siew, sadzenie, przycinanie drzewek i krzewów, pielenie chwastów.
- Poznaje wiosenne i letnie prace ogrodnika, sadownika, rolnika.
- Przesadza rośliny doniczkowe.
- Docieka, dlaczego rośliny „budzą się do życia”, jak się odżywiają, czego potrzebują do wzrostu; prowadzi doświadczenia i hodowle (rzeżucha, cebula, szczypiorek, fasola, len...).
- „Szuka wiosny” w sadzie, lesie, parku, ogrodzie, na łące.
- Docieka, dlaczego są cztery pory roku.
- Wie, że Ziemia jest planetą i razem z innymi krąży wokół Słońca.
- Wie, czym zajmuje się astronom.
- Potrafi posługiwać się kalendarzem.
- Obserwuje łąkę i jej mieszkańców – określa, jakim roślinom łąka zawdzięcza charakterystyczne barwy (np. trawy – zieleń, maki – czerwień, żółta – mniszki, jaskry, kaczenie), docieka, jak żyją mieszkańcy łąki (mysz polna, motyl, dżdżownica, kret, ważka, żaba, bocian, skowronek itp.).
- Rozpoznaje wybrane rośliny łąkowe. Tworzy zielniki, bukiety.
- Rozpoznaje rośliny chronione. Nie niszczy ich. Wykonuje plakaty lub układa hasła zachęcające do chronienia roślin zagrożonych wyginięciem.
- Wyróżnia podstawowe części roślin (korzeń, łodyga, liście, kwiaty, owoce).
- Porównuje różne rośliny, grupuje, sprawdza, czy podobnie sklasyfikowali te same roślinki botanicy.
- Obserwuje zwierzęta – przyloty ptaków, budowę gniazd, lęgi, opiekę nad potomstwem, przemiany rozwojowe niektórych zwierząt (np. motyla, żaby).
- Rozpoznaje kilka ptaków po wyglądzie i śpiewie.
- Słucha głosów przyrody (szmer liści, szmer drzew, szum wody w rzeczce, świergot ptaków, odgłosy owadów, kumkanie żab itp.).
- Wyróżnia charakterystyczne cechy (budowa, sposób odżywiania, poruszania się) najczęściej spotykanych zwierząt domowych.
- Poznaje życie niektórych zwierząt hodowlanych, ich znaczenie, rolę.
- Poznaje wybrane zwierzęta żyjące dziko (także egzotyczne).
- Próbuje klasyfikować niektóre gatunki zwierząt (owady, płazy, gady, ptaki, ssaki).
- Poznaje niektóre zwierzęta chronione.
- Poznaje budowę człowieka. Zna części ciała, wie, gdzie znajdują się płuca, żołądek itp.
- Obserwuje zmiany pogodowe w okresie wiosny i lata (deszcze i burze, tęczę, wzrost temperatury, coraz dłuższe dni itp.).
- Obserwuje chmury, rozróżnia nazwy niektórych z nich (kłębiaste, warstwowe, pierzaste).
- Docieka, skąd bierze się deszcz, grad. Obserwuje różne rodzaje deszczu (np. ulewa, mżawka) i opady gradu. Poznaje mechanizm krążenia wody w przyrodzie.
- Obserwuje rośliny i zwierzęta w wybranych ekosystemach (las, łąka, sad, środowisko wodne) oraz zależności pokarmowe.
- Docieka – co by było, gdyby na łące zabrakło motyli, traw itp.
- Zna zagrożenia, jakie niesie burza, gradobicie, oberwanie chmury.

POZNAWANIE KRAJOBRAZÓW I ORIENTOWANIE SIĘ W TERENIE

- Poznaje krajobraz w najbliższym środowisku, wymienia jego charakterystyczne cechy, dokumentuje zebrane informacje w postaci albumów ze zdjęciami, rysunkami, makiet, opisów itp.; opracowuje proste przewodniki po okolicy lub mini-foldery reklamujące atrakcje krajobrazowe okolicy.
- Poznaje inne krajobrazy w trakcie dalszych wycieczek.

- Poznaje charakterystyczne dla Polski krajobrazy (górski, wyżynny, nizinny, nadmorski) dostrzega cechy charakterystyczne, różnice i podobieństwa.
- Zdobywa informacje o odległych krajobrazach (propozycje, zainteresowania uczniów – pustynny, tropikalny, arktyczny itp. w zależności od zainteresowań swoich i kolegów).
- Rozpoznaje cztery strony świata: północ, południe, wschód, zachód; skróty oznaczające kierunki świata: Pn, Pd, W, Z; poznaje sposoby i wyznacza strony świata, m.in. za pomocą kompasu, słońca i cienia w południe, kształtu mrowiska.
- Współuczestniczy w planowaniu i organizowaniu wycieczek krajoznawczych, ustalaniu zasad, reguł oraz niezbędnego ekwipunku.

PROWADZENIE HODOWLI

- Prowadzi hodowlę ryb w akwarium lub innych zwierząt (hodowla stała lub okresowa) – obserwuje zachowania, opiekuje się, zbiera materiały informacyjne, poradniki dotyczące prawidłowej hodowli, korzysta z rad i wskazówek. (Prowadzenie hodowli zwierząt nie jest obligatoryjne, choć bardzo wartościowe edukacyjnie).
- Prowadzi w klasie lub szkolnym ogrodzie hodowlę roślin. Prowadzi i obserwuje uprawy w mini-szklarni (kwiaty wiosenne, cebula, szczypiorek, rzeżucha, zioła itp.).
- Opiekuje się roślinami doniczkowymi: przesadza, rozsadza, pielęgnuje, wykonuje tabliczki informacyjne o potrzebach danej rośliny.
- Opowiada o zwierzętach hodowanych w zagrodzie i pożytkach z ich hodowli.

DZIAŁANIA NA RZECZ PRZYRODY

- Obserwuje oraz wskazuje skutki bezmyślnego działania człowieka niszczącego przyrodę (np. wypalanie traw).
- Systematycznie troszczy się o czystość najbliższego otoczenia, bierze udział w ogólnopolskich i ogólnoświatowych akcjach, takich jak: Sprzątanie Ziemi, Święto Ziemi.
- Segreguje śmieci, poznaje oznaczenia ekologiczne umieszczane na opakowaniach produktów oraz inne formy ochrony środowiska w najbliższej okolicy.
- Dokarmia ptaki.
- Pielęgnuje „swoją roślinę”, obserwuje jej rozrost i potrzeby życiowe.
- W miarę możliwości włącza się do akcji sadzenia roślin, drzew, krzewów.
- Dbą o siebie – jako część przyrody (higiena, zdrowe odżywianie, ruch).
- Rozmawia na temat naszego wspólnego domu-planety Ziemi – człowiek jako użytkownik przyrody; „Kim jest przyjaciel Ziemi?” itp.
- Wykonuje obliczenia, zestawienia dowodzące, że każdy (również dzieci) może przyczynić się do działań na rzecz przyrody (oszczędzanie wody, gazu, energii elektrycznej, skutki palenia ognisk w niedozwolonych miejscach itp.).
- Proponuje działania, które pomogą naszej planecie.
- „Projektuje wynalazki” – lekarstwa dla chorującej Ziemi.
- Respektuje wspólnie ustalone sposoby pomocy przyrodzie, stara się, by określenie „Przyjaciel Przyrody” pasowało także do niego.

UWAGI O REALIZACJI

Edukacja przyrodnicza stanowi dla dzieci podstawę kształtowania postaw wobec przyrody i środowiska naturalnego, ale także okazję do działań badawczych, eksperymentów i dociekań. Nie można poznawać przyrody poprzez książki, ilustracje czy nawet filmy. Dla dziecka w młodszym wieku szkolnym najważniejsze jest bezpośrednie poznanie, a dopiero potem odnoszenie własnych obserwacji do tekstów, ilustracji czy innych pomocy w klasie. Zatem zajęcia powinny w jak największym wymiarze odbywać się w przestrzeni naturalnej, w lesie, na łące, nad stawem, w polu, w sadzie, w parku i w innych środowiskach, w miarę możliwości, jakie daje usytuowanie szkoły. Dzieci muszą mieć okazje do bezpośredniego poznawania wszystkich obiektów przyrodniczych wyróżnionych w podstawie programowej, do dokonywania obserwacji, także z wykorzystaniem lornetek lub tylko własnego wzroku, do polisensorycznego doświadczania przyrody. Tylko w ten sposób będą chciały ją chronić, bo tylko częste przebywanie na łonie przyrody pozwala tworzyć

związek dziecka z naturą.

Najlepsze są regularne wycieczki w ciągu roku w to samo środowisko przyrodnicze. Pozwalają one dzieciom poznawać przyrodę zgodnie z porami roku, obserwować zachodzące zmiany i rozumieć zależności i związki zachodzące w przyrodzie oraz doświadczać jej różnorodności. Wycieczki powinny być zaplanowanym, stałym elementem w kalendarzu szkolnym, najlepiej jeśli będą się odbywały co najmniej dwa razy w miesiącu i trwały kilka godzin. Dobrze też, by pozostawić dzieciom maksimum swobody w samodzielnym doświadczeniu przyrody i gromadzeniu własnych doświadczeń, które potem można w kolejnym dniu zebrać w klasie i omówić w zespołach.

W edukacji przyrodniczej ogromne znaczenie mają eksperymenty i doświadczenia, które dzieci mogą wykonywać pod okiem nauczyciela. Ważne jest, by przygotować odpowiednie materiały i zaplanować pracę poszczególnych grup, tak by każde dziecko mogło uczestniczyć w doświadczeniu i przyczynić się do uzyskanego wyniku.

Dziecko poznaje świat i odkrywa prawa nim rządzące tylko dzięki swej aktywności i ciekawości poznawczej. Dlatego powinno prowadzić samodzielne obserwacje, eksperymenty i doświadczenia, które stymulują jego ciekawość, skłaniają do stawiania pytań i hipotez badawczych, a następnie do ich weryfikowania w toku własnej aktywności i wyciągania własnych wniosków. Tak organizowana praca w klasie daje podstawy do rozwijania naukowego myślenia dziecka, do przewidywania, projektowania działań, analizowania i wnioskowania na podstawie uzyskanych danych.

Bardzo dobrą i polecaną metodą pracy z uczniami w ramach edukacji przyrodniczej jest Metoda Pytań i Doświadczeń opracowana przez Agatę Wilam, a upowszechniona przez Monikę Zatorską w programie edukacji wczesnoszkolnej Drogowskazy wielointeligentnej edukacji⁸³.

Osnową zajęć prowadzonych tą metodą jest pięciopunktowy plan, „zawieszony” na konstrukcji konkretnego pomysłu.

- **Ciekawe wprowadzenie tematu** z pomocą intrygującej opowieści, interesujących przedmiotów, ciekawej prezentacji.
- **Postawienie zagadnienia** – pytania badawczego. Prowadzący w konkretny i precyzyjny sposób prezentuje, co jest celem działania (w tym miejscu następuje również podział na zespoły, przygotowanie planu działania oraz zgromadzenie potrzebnych zasobów).
- **Działanie** – główna część zajęć. Ważne jest, by uczestnicy znali cel swojej aktywności, a doświadczenia – czy inne działania – wykonywali samodzielnie.
- **Wnioski** – uczestnicy (członkowie poszczególnych grup) podsumowują efekty swojej pracy, odpowiadając na pytanie badawcze. Przedstawiciele każdej z grup prezentują wyniki na forum publicznym, ćwicząc przy tym sztukę prezentacji.
- **Podsumowanie** nauczyciela (lub osoby prowadzącej zajęcia) polegającego na skrótowym przypomnieniu celu i przebiegu zajęć, zebraniu wniosków i uzupełnieniu informacji⁸⁴.

Inną propozycję prowadzenia edukacji przyrodniczej jest projekt pt. Mniszek lekarski, czyli dzieci odkrywają przyrodę⁸⁵. To norweska propozycja zaadoptowana na polski grunt ponad 20 lat temu, a polegająca na regularnych wycieczkach nauczyciela z dziećmi w środowisko naturalne. W założeniach projektu wycieczki odbywają się raz w tygodniu i trwają cały szkolny dzień. Dzieci mają swobodę w poznawaniu świata przyrody, a nauczyciel reaguje propozycją obserwacji czy innych zajęć tylko w przypadku prośby jakiegoś dziecka. Celem jest poznawanie świata przyrody w bezpośredni i niekierowany sposób, by potem w klasie zastosować materiał z obserwacji jako podstawę do porządkowania i uzupełniania zdobytej wiedzy. Nauczyciel może proponować dzieciom w terenie różnego rodzaju zabawy, gry, obserwacje i zadania, które w efekcie prowadzą do poznania różnorodności świata przyrody, rządzących nim praw i prowadzą do odkryć dokonywanych samodzielnie przez dzieci. Takie bezpośrednie poznawanie natury oparte głównie na samodzielnym jej poznawaniu przez dziecko pozwala nie tylko pogłębiać jego wiedzę, ale przede wszystkim rodzi związek, dzięki któremu chce ono dbać o przyrodę i ją chronić.

⁸³ M. Zatorska, *Drogowskazy wielointeligentnej edukacji. Program edukacji wczesnoszkolnej*, Wyd. ORE, Warszawa 2014.

⁸⁴ A. Wilam, *Jak i czego uczy Uniwersytet Dzieci – metoda pytań i doświadczeń*, <http://www.uniwersytetdzieci.pl/texts/view/118> (dostęp: 27.07.2014), /w:/ M. Zatorska, *Drogowskazy wielointeligentnej edukacji. Program edukacji wczesnoszkolnej*, Wyd. ORE, Warszawa 2014, s. 71.

⁸⁵ B. Dymara, S. Cz. Michałowski, L. Wollman-Mazurkiewicz, *Dziecko w świecie przyrody*, Impuls, Kraków 2000.

III.3.8. EDUKACJA MATEMATYCZNA

Uczeń:

- 1) klasyfikuje obiekty i tworzy proste serie; dostrzega i kontynuuje regularności;
- 2) liczy (w przód i w tył) od danej liczby po 1, dziesiątkami od danej liczby w zakresie 100 i setkami od danej liczby w zakresie 1000;
- 3) zapisuje cyframi i odczytuje liczby w zakresie 1000; rozumie dziesiątkowy system pozycyjny;
- 4) ustala równoliczność porównywanych zestawów elementów mimo obserwowanych zmian w ich układzie; porównuje dowolne dwie liczby w zakresie 1000 (słownie i z użyciem znaków $<$, $>$, $=$);
- 5) dodaje i odejmuje liczby w zakresie 100 (bez algorytmów działań pisemnych); sprawdza wyniki odejmowania za pomocą dodawania;
- 6) mnoży i dzieli liczby w zakresie tabliczki mnożenia (bez algorytmów działań pisemnych); podaje z pamięci iloczyny; sprawdza wyniki dzielenia za pomocą mnożenia;
- 7) rozwiązuje łatwe równania jednodziałaniowe z niewiadomą w postaci okienka (bez przenoszenia na drugą stronę);
- 8) rozwiązuje proste zadania tekstowe (w tym zadania na porównywanie różnicowe, ale bez porównywania ilorazowego);
- 9) wykonuje łatwe obliczenia pieniężne (cena, ilość, wartość) i radzi sobie w sytuacjach codziennych wymagających takich umiejętności; zna będące w obiegu monety i banknoty; zna wartość nabywczą pieniędzy; rozumie, czym jest dług;
- 10) mierzy i zapisuje wynik pomiaru długości, szerokości i wysokości przedmiotów oraz odległości; posługuje się jednostkami: milimetr, centymetr, metr; wykonuje łatwe obliczenia dotyczące tych miar (bez wyrażenń dwumianowanych i zamiany jednostek w obliczeniach formalnych); używa pojęcia kilometr w sytuacjach życiowych, np. jechaliśmy autobusem 27 kilometrów (bez zamiany na metry);
- 11) waży przedmioty, różnicuje przedmioty cięższe, lżejsze; używa określeń: kilogram, pół kilograma, dekagram, gram; wykonuje łatwe obliczenia, używając tych miar (bez wyrażenń dwumianowanych i zamiany jednostek w obliczeniach formalnych); odmierza płyny różnymi miarkami; używa określeń: litr, pół litra, ćwierć litra;
- 12) odczytuje temperaturę (bez konieczności posługiwania się liczbami ujemnymi, np. 5 stopni mrozu, 3 stopnie poniżej zera);
- 13) odczytuje i zapisuje liczby w systemie rzymskim od I do XII;
- 14) podaje i zapisuje daty; zna kolejność dni tygodnia i miesięcy; porządkuje chronologicznie daty; wykonuje obliczenia kalendarzowe w sytuacjach życiowych; odczytuje wskazania zegarów w systemach: 12- i 24-godzinny, wyświetlających cyfry i ze wskazówkami; posługuje się pojęciami: godzina, pół godziny, kwadrans, minuta; wykonuje proste obliczenia zegarowe;
- 15) rozpoznaje i nazywa koła, prostokąty (w tym kwadraty) i trójkąty (również położone w różny sposób oraz w sytuacji, gdy figury zachodzą na siebie); rysuje odcinki o podanej długości; oblicza obwody trójkątów i prostokątów (bez wyrażenń dwumianowanych i zamiany jednostek w obliczeniach formalnych);
- 16) wyprowadza kierunki od siebie i innych osób; określa położenie obiektów względem obranego obiektu, używając określeń: góra, dół, przód, tył, w prawo, w lewo oraz ich kombinacji;
- 17) dostrzega symetrię (np. w rysunku motyla); rysuje drugą połowę symetrycznej figury;
- 18) zauważa, że jedna figura jest powiększeniem lub pomniejszeniem drugiej; rysuje figury w powiększeniu i w pomniejszeniu.

KLASA I

Klasyfikacja obiektów i orientacja w przestrzeni

- Tworzenie prostych serii, dostrzeganie regularności i prawidłowości.
- Dostrzeganie i kontynuowanie regularności.
- Dostrzeganie związków, podobieństw i różnic.
- Segregowanie różnych przedmiotów, tworzenie kolekcji.
- Porównywanie ilości przedmiotów przez łączenie ich w pary.
- Porządkowanie przedmiotów według określonych kryteriów.
- Określanie położenia obiektów względem obranego obiektu.

- Wyprowadzanie kierunków od siebie i innych osób, używając określeń: góra, dół, przód, tył, w prawo, w lewo oraz ich kombinacji.
- Odczytywanie umownych znaków w najbliższym otoczeniu.
- Projektowanie znaków przydatnych w klasie.

Rozpoznawanie i kreślenie figur geometrycznych

- Rozróżnia i nazywa figury geometryczne: koło, trójkąt, kwadrat, prostokąt w różnych położeniach.
- Rozpoznaje figury geometryczne w otoczeniu.
- Dostrzega różnice i podobieństwa, symetrię w figurach.
- Dostrzega różnice i podobieństwa w figurach powiększonych i pomniejszonych.
- Układa i tworzy różne kompozycje i ornamenty z figur geometrycznych (klocki, płaskie orgiami).
- Obrysowuje figury, układa je z patyczków, wycina, zagina kartkę papieru i obserwuje, jakie figury powstały po zgięciu.
- Dostrzega rytm wzoru i kontynuuje układanie lub rysowanie szlaczków.

Działania na liczbach jedno- i dwucyfrowych

- Przelicza przedmioty, osoby, zwierzęta od 1 do 20 – liczy (w przód i tył) od danej liczby po 1. Zauważa niezależność liczby przedmiotów od sposobu przeliczania.
- Liczy (w przód i tył) dziesiątkami od danej liczby w zakresie 100.
- Zapisuje za pomocą cyfr liczby od 0 do 20, odczytuje je (cyfra jako symbol – liczby i jej graficzny zapis).
- Rozkłada liczbę na składniki, wyszukuje możliwe kombinacje.
- Porównuje liczby słownie i z użyciem znaków „<”, „=”, „>”.
- Odnajduje miejsce liczby w ciągu liczbowym (także na osi liczbowej).
- Porządkuje liczby w stosunku rosnącym i malejącym.
- Ustala równoliczność porównywanych zestawów elementów mimo obserwowanych zmian w ich układzie.
- Wyróżniania liczby parzyste i nieparzyste. Grupuje przedmioty parami, trójkami.

Rozumienie dziesiętkowego systemu pozycyjnego

- Porównuje liczebność zestawów elementów i określa, o ile się różnią.
- Dopełniania do 10 i odejmuje od 10.
- Dodaje i odejmuje liczby w zakresie 20 bez przekroczenia i z przekroczeniem progu dziesiętkowego. Poznaje i stosuje znaki „+”, i „-”.
- Zapisuje działania (także na osi liczbowej, drzewkach, grafach).
- Sprawdza wyniki odejmowania za pomocą dodawania.
- Rozwiązuje łatwe równania jednodziałaniowe z niewiadomą w postaci okienka (bez przenoszenia na drugą stronę).
- W praktyczny sposób (manipuluje przedmiotami) korzysta z przemienności dodawania w trakcie obliczeń.

Posługiwanie się matematyką w praktycznym celu

- Mierzy długość za pomocą kroków, patyczków, sznurka (wymyśla własne jednostki pomiaru).
- Określa cechy przedmiotów: długi, szeroki, wąski, wysoki.
- Mierzy i zapisuje wyniki pomiarów długości, szerokości przedmiotów w najbliższym otoczeniu.
- Porównuje długości.
- Posługuje się podziałką centymetrową (linijka, ekierka) do mierzenia i rysowania długości.
- Posługuje się pojęciem centymetr i skrótem cm.
- Odmierza ilość płynu za pomocą różnych pojemników.
- Wlewa tę samą ilość płynu do przezroczystych pojemników o różnym kształcie – wyciąga wnioski.
- Posługuje się pojęciem litr, pół litra i skrótem l.
- Waży za pomocą wagi szalkowej, wskazuje, co jest cięższe, co lżejsze.
- Różnicuje przedmioty ze względu na ciężar: cięższe, lżejsze.
- Posługuje się pojęciem kilogram i skrótem kg.

- Wykonuje łatwe obliczenia z użyciem miary kilogram.
- Odczytuje wskazania zegarów w systemie 12-godzinnym wyświetlających cyfry i ze wskazówkami.
- Posługuje się pojęciami godzina, pół godziny.
- Wymienia sytuacje, kiedy na co dzień posługujemy się językiem matematyki (zabawy w klasy, gry planszowe, liczenie zdobytych goli, punktów itp.).
- Matematyzuje konkretne sytuacje – przechodzi od zadań prezentowanych w formie konkretnych czynności, poprzez zadania tekstowo-rysunkowe, do zadań wyłącznie tekstowych.
- Poznaje i analizuje strukturę zadania tekstowego, dostrzega to, co wiemy i to, czego nie wiemy.
- Rozwiązuje jednodziałaniowe zadania tekstowe w sposób czynnościowy (manipuluje przedmiotami, liczmanami), graficzny (uzupełnia i wykonuje rysunki) i matematyczny (zapisuje działania).
- Układa zadania na podstawie konkretnej sytuacji, ilustracji oraz jednodziałaniowego działania arytmetycznego.
- Układa pytania do zadań.
- Wymienia dni tygodnia i nazwy miesięcy i zapisuje daty (bez użycia znaków rzymskich lub z ich użyciem).
- Wskazuje następny i poprzedni dzień (miesiąc). Używa określeń: wczoraj, jutro, dziś, w ubiegłym/przyszłym roku/miesiącu, pojutrze.
- Prowadzi klasowy kalendarz ważnych wydarzeń w danym miesiącu.
- Wykonuje obliczenia kalendarzowe w sytuacjach życiowych.
- Rozpoznaje i nazywa monety (1, 2, 5, 10, 20 gr/zł) i banknoty (10, 20 zł).
- Rozwiązuje proste zadania tekstowe i graficzne związane z pieniędzmi.
- Liczy pieniądze, np. w trakcie zabaw w sklep.
- Odmierza określoną długość w celu odcięcia potrzebnej ilości paska papieru, tasiemki itp.
- Posługuje się pojęciami złoty, grosz i skrótami zł i gr.
- Porównuje ceny różnych rzeczy – droższe, tańsze.
- Układa zagadki matematyczne związane z kupowaniem i cenami.
- Zna pojęcie długu i konieczności spłacenia go.
- Mierzy długość za pomocą kroków, patyczków, sznurka (wymyśla własne jednostki pomiaru).
- Określa cechy przedmiotów: długi, szeroki, wąski, wysoki.
- Mierzy i zapisuje wyniki pomiarów długości, szerokości przedmiotów w najbliższym otoczeniu.
- Porównuje długości.
- Posługuje się podziałką centymetrową (linijka, ekierka) do mierzenia i rysowania długości.
- Posługuje się pojęciem centymetr i skrótem cm.
- Odmierza ilość płynu za pomocą różnych pojemników.
- Wlewa tę samą ilość płynu do przezroczystych pojemników o różnym kształcie – wyciąga wnioski.
- Posługuje się pojęciem litr, pół litra i skrótem l.
- Waży za pomocą wagi szalkowej, wskazuje, co jest cięższe, co lżejsze.
- Różnicuje przedmioty ze względu na ciężar: cięższe, lżejsze.
- Posługuje się pojęciem kilogram i skrótem kg.
- Wykonuje łatwe obliczenia z użyciem miary kilogram.
- Odczytuje wskazania zegarów w systemie 12-godzinnym wyświetlających cyfry i ze wskazówkami.
- Posługuje się pojęciami godzina, pół godziny.
- Tworzy matematyczne gry planszowe.
- Wykorzystuje umiejętności matematyczne w trakcie gier i zabaw ruchowych.

KLASA II

Klasyfikacja obiektów i orientacja w przestrzeni

Jak w klasie I oraz:

- Określa wzajemne położenie przedmiotów używając określeń: na prawo od, lecz na lewo od, po mojej prawej/lewej stronie, po mojej stronie, lecz odwrotnie, itp. Zauważa względność tych określeń w przypadku kogoś, kto stoi naprzeciwko.
- Wskazuje kierunek, aby objaśnić drogę, np. dojścia do łazienki, boiska.

- Porządkuje i porównuje przedmioty wg kilku cech (np. jest mniejszy, lżejszy, wyższy).
- Klasyfikuje przedmioty pod kątem kilku cech jednocześnie (np. klocek czerwony, kwadratowy, mały, cienki).
- Określa warunki spełniane przez dany przedmiot lub grupę przedmiotów (definiowanie).
- Dostrzega i wykorzystuje prawidłowości (co jest dalej).
- Układa obiekty w serie, numeruje je.
- Odczytuje informacje z planów.
- Rysuje proste plany.

Rozpoznawanie i kreślenie figur geometrycznych

Jak w klasie I oraz:

- Wycina i układa różne wzory, ornamenty, szlaczki wg powtarzającego się motywu geometrycznego.
- Poprawnie nazywa, wskazuje i rysuje podstawowe figury geometryczne.
- Układa figury z identycznych kwadratów (np. z kratek w zeszytcie) z uwzględnieniem budowania kwadratów, prostokątów – liczenie z ilu.
- Układa różne prostokąty z takiej samej liczby kwadratów, np. 2x3, 1x6 itp.
- Zagina kartki papieru, wskazuje linie równoległe i prostopadłe. Szuka takich linii w swoim otoczeniu.
- Mierzy i rysuje odcinki o zadanej długości. Posługuje się linijką.
- Dostrzega proste symetrie osiowe. Bawi się lusterkiem – odbicia lustrzane. Rysuje drugą połowę symetrycznej figury.
- Buduje makiety z brył.
- Tworzy z brył kompozycje przestrzenne.

Działania na liczbach jedno i dwucyfrowych

Jak w klasie I oraz:

- Liczy (w przód i w tył) dziesiątkami w zakresie 100 i setkami w zakresie 1000.
- Dodaje i odejmuje w zakresie 20 bez przekraczania oraz z przekroczeniem progu dziesiątkowego. Próbuje obliczać w pamięci.
- Odkrywa i praktycznie stosuje prawa przemienności i łączności dodawania.
- Dokonuje porównań różnicowych (o tyle/o ile więcej/mniej).
- Poznaje cyfry rzymskie, zapisuje liczby od I do XII.
- Liczy (w przód i w tył) dziesiątkami w zakresie 100.
- Zapisuje za pomocą cyfr liczby w zakresie 100, zmienia zapis słowny na cyfrowy i odwrotnie.
- Porównuje, porządkuje, odczytuje liczby w zakresie 100, zaznacza je na osi liczbowej.
- Uzupełnia ciągi liczbowe, dopełnia do pełnych dziesiątek.
- Przedstawia na osi, drzewkach, grafach, w tabelkach operacje dodawania i odejmowania.
- Wykorzystuje działania wzajemnie odwrotne do szukania brakującej liczby, sprawdzania odejmowania.
- Dodaje i odejmuje liczby jednocyfrowe do/od dwucyfrowej oraz dwucyfrowe w zakresie 100 bez przekraczania oraz z przekroczeniem progu dziesiątkowego – stosuje dowolny, wybrany przez siebie, sposób obliczeń.
- Sprawdza wyniki odejmowania za pomocą dodawania.
- Wskazuje składniki i sumy oraz odjemną, odjemnik i różnicę.
- Rozwiązuje, układa i przekształca zadania tekstowe jednodziałaniowe. Układa i rozwiązuje proste zadania dwudziałaniowe.
- Posługuje się różnymi sposobami rozwiązań – (rysunki schematyczne jako przygotowanie do zapisu arytmetycznego, schematy okienkowe typu $5 + \square$).
- Oblicza wielokrotności danej liczby.
- Mnoży w zakresie 30 oraz w zakresie 100 (mnożenie przez 10).
- W praktyczny sposób wykorzystuje prawo przemienności mnożenia w obliczeniach.
- Oblicza proste ilorazy jako mieszczzenie, podział, dzielenie liczby przez liczbę.
- Sprawdza wyniki dzielenia za pomocą mnożenia.
- Posługuje się znakiem „:”.
- Korzysta z reguł związanych z kolejnością wykonywania działań.
- Wskazuje czynniki, iloczyn, dzielną, dzielnik i iloraz.

- Wykonuje obliczenia z liczbą 0 i 1.
- Rozwiązuje i układa zadania tekstowe jedno- i dwudziałaniowe, w tym łączące mnożenie z dodaniem lub odejmowaniem (ćwiczenie kolejności wykonywania działań).
- Rozwiązuje zadania za pomocą równań okienkowych typu: $7 \times \square = 21$; $20 : \square = 4$. Wykorzystuje przy tym zasadę odwrotności działań.

Posługiwanie się matematyką w praktycznym celu

Jak w klasie I oraz:

- Mierzy długości z użyciem jednostek: metr, centymetr, milimetr, stosuje skróty: m, cm, mm oraz pojęcia pół i ćwierć metra.
- Odczytuje wskazania termometru i posługuje się termometrem do mierzenia temperatury. Zaznacza temperaturę na rysunku.
- Praktycznie posługuje się jednostką litr oraz pół litra, ćwierć litra.
- Waży na wadze szalkowej, posługuje się odważnikami, stosuje skróty kg, dag oraz pojęcia pół i ćwierć kilograma.
- Dokonuje obliczeń czasowych – odczytywanie czasu w systemie dwunasto- i dwudziestoczerogodzinnym na zegarze ze wskazówkami i elektronicznym, rozwiązywanie zadań związanych z czasem.
- Poznaje pojęcie kwartał; dzieli rok na kwartały. Poznaje sposób zapamiętania ilości dni w poszczególnych miesiącach (liczenie na kostkach).
- Rozpoznaje i nazywa monety (10, 20, 50 gr) i banknoty (50, 100 zł). Rozwiązuje proste zadania tekstowe i graficzne związane z pieniędzmi. Dokonuje obliczeń pieniężnych (cena, ilość, wartość). Wydaje resztę.
- Wskazuje rzeczy od najdroższych do najtańszych i odwrotnie.
- Dokonuje zakupów (na niby) i wybiera towary w zależności od posiadanych środków płatniczych.
- Posługuje się kalendarzem w celu odszukania konkretnej daty i do obliczeń kalendarzowych.
- Odkrywa prawidłowości w kalendarzu i tego, co jest zmienne.
- Chronologicznie porządkuje daty.
- Odczytuje liczby rzymskie (I-XII) i stosuje je do zapisywania dat.
- Poznaje pojęcie kwartał; dzieli rok na kwartały. Poznaje sposób zapamiętania ilości dni w poszczególnych miesiącach (liczenie na kostkach).
- Posługuje się pojęciem kwadrans.
- Dokonuje obliczeń czasowych – odczytywanie czasu w systemie dwunasto- i dwudziestoczerogodzinnym na zegarze ze wskazówkami i elektronicznym, rozwiązuje zadania związane z czasem.
- Układa zagadki matematyczne związane z czasem i kalendarzem.
- Mierzy długości z użyciem jednostek: metr, centymetr, milimetr, stosuje skróty: m, cm, mm oraz pojęcia pół i ćwierć metra.
- Odczytuje wskazania termometru i posługuje się termometrem do mierzenia temperatury. Zaznacza temperaturę na rysunku.
- Praktycznie posługuje się jednostką litr oraz pół litra, ćwierć litra.
- Waży na wadze szalkowej, posługuje się odważnikami, stosuje skróty kg, dag oraz pojęcia pół i ćwierć kilograma.
- Projektuje matematyczne gry planszowe związane z czasem, kalendarzem.

KLASA III

Klasyfikacja obiektów i orientacja w przestrzeni

Jak w klasie II oraz:

- Objaśnia drogę dojścia do określonego miejsca lub odszukania czegoś w trakcie zajęć plenerowych lub na podstawie schematycznego rysunku – stosunki przestrzenne.
- Wskazuje istotne cechy elementów należących do danej klasy przedmiotów.
- Wykorzystuje umiejętność klasyfikowania w praktyce szkolnej i pozaszkolnej.
- Opisuje trasy na planie (jak dojść).
- Projektuje gry planszowe związane z orientacją kierunkową.

Rozpoznawanie i kreślenie figur geometrycznych

Jak w klasie II oraz:

- Obserwuje linie proste, krzywe, łamane i wytycza je za pomocą, np. sznurka, patyczków.
- Rozpoznaje i rysuje punkt, linie proste, równoległe, łamane, i odcinki. Wskazuje je na rysunkach i w otoczeniu. Oblicza długość linii łamanej otwartej i zamkniętej, w tym obwody trójkątów, kwadratów i prostokątów (bez wprowadzania wzorów).
- Projektuje figury złożone z odcinków.
- Wyszukuje w otoczeniu przedmioty w kształcie koła lub okręgu.
- Obrysowuje szablony kół.
- Rysuje drugą połowę figury symetrycznej.
- Rysuje figury w powiększeniu i pomniejszeniu.
- Kontynuuje układanie i rysowanie rytmicznie powtarzających się elementów (szlaczki, rozety, mandale, mozaiki). W tworzonych motywach próbuje wykorzystać oś symetrii i odbicie lustrzane.
- Wykonuje ćwiczenia przygotowujące do zrozumienia pojęcie ułamka – zaginanie i rozcinanie figur z papieru na jednakowe części, zamalowywanie części itp.
- W sposób praktyczny zapoznaje się z modelami prostych brył.

Działania na liczbach dwu- i trzycyfrowych

Jak w klasie II oraz:

- Dodaje i odejmuje w zakresie 100 bez przekroczenia i z przekroczeniem progu dziesiątkowego – próbuje wykonywać niektóre obliczenia w pamięci.
- Sprawdza odejmowanie za pomocą dodawania.
- Porównuje sumy i różnice w działaniach.
- Rozwiązuje i układa jednodziałaniowe zadania z treścią i rozwiązuje łatwe zadania złożone.
- Przekształca zadania, opracowuje różne jego wersje.
- Rozwiązuje, układa i zbiera zagadki i łamigłówki matematyczne i logiczne.
- Liczy (w przód i tył) setkami w zakresie 1000.
- Odczytuje i zapisuje cyframi liczby w zakresie 1000.
- Wyodrębnia setki, dziesiątki i jedności, dodaje i odejmuje pełnymi setkami i dziesiątkami.
- Dodaje i odejmuje w pamięci (łatwe przypadki).
- Zaznacza i odnajduje liczby na osi liczbowej.
- Porównuje i porządkuje liczby w zakresie 1000. Posługuje się znakami „>”, „<”, „=”.
- Rozwiązuje równania za pomocą równań okienkowych (równania jednodziałaniowe).
- Poznaje sposoby pisemnego dodawania i odejmowania (dla uczniów wykazujących zdolności matematyczne) i posługuje się nimi w obliczeniach (dla uczniów wykazujących zdolności matematyczne).
- Mnoży i dzieli w zakresie 100 – pamięciowo opanowuje tabliczkę mnożenia.
- Wykorzystuje odwrotność działań do sprawdzania dzielenia za pomocą mnożenia.
- Mnoży i dzieli przez liczbę jednocyfrową sposobem pisemnym (dla uczniów wykazujących zdolności matematyczne).
- Wykonuje proste przykłady dzielenia z resztą oraz sprawdza poprawność obliczeń.
- Przekształca zadania proste w złożone.
- Poszukuje różnych sposobów rozwiązywania zadań tekstowych.
- Rozwiązuje i układa zadania nietypowe (o wielu rozwiązaniach i metodach rozwiązania).
- Poprawia konstrukcję i rozwiązuje zadania celowo źle sformułowane.
- Rozwiązuje zadania tekstowe na porównywanie różnicowe (bez porównywania ilorazowego).

Posługiwanie się matematyką w praktycznym celu

Jak w kl. II oraz:

- Wykonuje pomiary związane z:
 - wazeniem – posługuje się pojęciami kwintal i tona;
 - długością – szerokością, wysokością, odległością, posługuje się pojęciem kilometr;
 - czasem – posługuje się pojęciami pół godziny, kwadrans, odczytuje wskazania zegara, np. za 10 ósma, 5 po trzeciej, w pół do drugiej, piąta trzydzieści itp.;
 - temperaturą (bez konieczności posługiwania się liczbami ujemnymi);

- pojemnością.
- Doskonali zapis jednostek i ich skrótów.
- Używa obliczeń matematycznych w trakcie zabaw.
- Posługuje się instrukcjami, przepisami, prostymi szkicami i schematami.
- Dokonuje obliczeń pieniężnych (cena, ilość, wartość) i wykorzystuje te umiejętności w sytuacjach codziennych, np. w trakcie dokonywania zakupów (przewidywanie – czy wystarczy pieniędzy, czy reszta została prawidłowo wydana).
- Posługuje się rozkładami czasu (program telewizyjny, rozkład jazdy).
- Planuje samodzielnie i we współpracy z innym wycieczki (obliczanie kosztów, porównywanie różnych wariantów cenowych), uroczystości (imieniny, urodziny, bal).
- Współorganizuje imprezy klasowe, wycieczki, ustala i sprawdza koszty, liczbę uczestników, ustawienia odpowiedniej liczby krzeseł itp.
- Szybko odnajduje odpowiednie miejsce, stronę w książce.
- Szacuje czas, sprawdza za pomocą zegarka, planuje rozkład dnia.
- Rozwiązuje problemy (niekoniecznie na lekcji matematyki).
- Posługuje się gramami (logicznymi, planszowymi, komputerowymi).
- Wymyśla gry, zagadki, łamigłówki.
- Porównuje swój rozwój fizyczny (wzrost, waga, wyniki sportowe, mierzenie długości skoków w dal i wznwyż itp.).

UWAGI O REALIZACJI

Przygody z matematyką

Przygody z matematyką to przede wszystkim spotkania ze słowami i symbolami matematycznymi, swoistym kodem opisującym naszą rzeczywistość. To głównie praca uruchamiająca sferę intelektualną. Z tego też względu obszar integracji powinien dotyczyć tematyki, a nie treści. Wg Brunera poznawanie świata przez dziecko, w tym zwłaszcza świata matematyki, powinno przechodzić od fazy enaktywnej, poprzez ikoniczną do symbolicznej.

Rozsądnym wydaje się więc integrowanie treści matematycznych z innymi dopiero wtedy, gdy dziecko z fazy czynnościowej przejdzie do fazy symbolicznej, czyli opanuje wiadomości i umiejętności na tyle, że stają się one narzędziem do zdobywania nowej wiedzy. Co za tym idzie, organizacja zajęć powinna przewidzieć odrębny czas na poznawanie i odkrywanie tajemnic królowej nauk – najlepiej na początku zajęć, co absolutnie nie przeszkadza w powiązaniu z przewodnim wątkiem cyklu tematycznego. Ważne jest także to, by tygodniowy wymiar obejmował co najmniej cztery godziny i aby zajęcia matematyczne nie były zbyt krótkie czy poszatkowane. Należy również pamiętać o tym, by aktywność uczniów obejmowała wszystkie obszary edukacji matematycznej.

Edukacja matematyczna uczniów klas 1-3 koncentruje się wokół następujących zagadnień:

- klasyfikacja obiektów i orientacja przestrzeni;
- działania na liczbach;
- posługiwanie się matematyką w praktycznym celu (w tym obliczenia pieniężne, jednostki miar);
- elementy geometrii.

Nauka propedeutycznych treści matematycznych oparta jest na naturalnej aktywności uczniów, potrzebie rozwijania dociekliwości i twórczości. Nauczyciel organizuje proces kształtowania pojęć matematycznych u uczniów zgodnie z samodzielnie opracowanym planem, z uwzględnieniem indywidualnych możliwości swoich uczniów, posiadanych środków dydaktycznych i własnej inwencji twórczej.

Nowe dla ucznia pojęcia wprowadza się podczas bezpośredniej współpracy poprzez działania na konkretnych przedmiotach. Dopiero gdy uczeń przyswoi sobie w procesie działań na konkretnych przedmiotach nowe pojęcie matematyczne, można przejść do następnego etapu – samodzielnego rozwiązywania zadań.

Planując pracę, należy uwzględnić wszystkie rodzaje aktywności poznawczej uczniów. Zadaniem nauczyciela klas 1-3 jest stwarzanie różnorodnych i ciekawych sytuacji poznawczych, służących rozwojowi intelektualnemu i interpersonalnemu. Istotnym elementem rozwoju jest umiejętność formułowania i stawiania pytań w określonej sytuacji problemowej. Warto zadbać o to, by uczniowie mogli samodzielnie stawiać sobie nawzajem pytania, jak również udzielać na nie dziecięcych odpowiedzi i wyjaśnień. Dla prawidłowo przebiegającego procesu edukacyjnego konieczne jest stworzenie w sali lekcyjnej (lub poza nią)

przestrzeni matematycznej, inspirującej i wspierającej procesy poznawcze uczniów.

Wskazane jest odwoływanie się do wiedzy i umiejętności matematycznych przy realizacji treści pozamatematycznych, np. na zajęciach plastyki, muzyki, przyrody, wskazując użyteczność matematyki na co dzień. Pokazanie praktycznej użyteczności treści matematycznych w codziennym życiu może stać się istotnym czynnikiem motywującym do nauki matematyki. Taką naturalną pozamatematyczną sytuacją dydaktyczną są m.in. gry i zabawy matematyczne. Są one naturalnym sposobem utrwalania i doskonalenia umiejętności, m.in. rachowania, budowania przez dziecko różnych, także własnych strategii. Pozwalają również na szybkie sprawdzenie i ocenienie poziomu biegłości matematycznej (biegłość ta ma wpływ na osiąganie sukcesów poznawczych na drugim etapie edukacyjnym). Wpływają też na atrakcyjność zajęć podczas różnorodnych ćwiczeń i powtórzeń (w tradycyjnej formie często nużących, czasochłonnych). Wskazaniem jest realizowanie treści zajęć matematycznych w terenie (w sytuacjach pozaklasowych) i podczas praktycznych ćwiczeń z mierzenia długości, wysokości, szerokości, liczenia obwodów figur, ważenia, płacenia itp.

Ważnym czynnikiem w organizowaniu zajęć edukacji matematycznej jest umożliwienie dzieciom odkrywania pojęć matematycznych w toku własnej aktywności, co powinno skłonić do rezygnacji z dominującej roli tradycyjnego modelu opartego na wyjaśnianiu na rzecz modelu konstruktywistycznego, a więc opanowywania wiedzy drogą samodzielnych działań i odkryć.

Uczniowie klas 1-3 w dużej mierze decydują o stopniu swego rozwoju poprzez własną aktywność i podejmowanie czynności badawczych poprzez manipulowanie, obserwowanie i eksperymentowanie. W ten sposób zdobywają wiedzę, dostrzegają matematyczne pojęcia i budują rozumienie zależności. Rolą nauczyciela jest zapewnienie uczniom możliwości wykorzystania umiejętności i wiedzy do dalszego samodzielnego odkrywania. Poznawaniu otaczającego świata sprzyjają również różnego rodzaju społeczne interakcje z rówieśnikami i nauczycielem. Na nauczycielu spoczywa odpowiedzialność stwarzania sytuacji sprzyjających współpracy, tak by uczeń mógł wykorzystać wcześniejszą wiedzę w warunkach sprzyjających interakcji (współpracy). Proces nauki treści matematycznych to ciągle konstruowanie, manipulowanie obiektami, symbolami z wykorzystaniem wcześniejszych, osobistych doświadczeń. Ważne jest, aby uczniowie próbowali samodzielnie pokonać napotkany lub postawiony przez nauczyciela problem, łącząc poznane wiadomości i umiejętności. Warto pozwolić im na poszukiwanie swoich własnych sposobów rozwiązywania zadania i dzielenia się swoimi odkryciami z innymi uczniami. Już od pierwszej klasy warto zachęcać uczniów, podczas poszukiwania rozwiązań i obliczeń, do wykonywania rysunku pomocniczego, stosowania piktogramów. Uczniowie powinni wiedzieć, że rysunek, piktogram jest ważnym „narzędziem” ułatwiającym przedstawienie informacji zawartych w zadaniu, wykryciu związków między nimi i poprawne jego rozwiązanie.

Od nauczyciela pierwszego etapu edukacyjnego oczekuje się, że będzie dobierał takie metody i formy nauczania matematyki, które skutecznie pozwolą rozwijać u uczniów śmiałość myślenia i działania. Poprzez zabawy, gry matematyczne i praktyczne ćwiczenia będzie pobudzał i rozwijał wyobraźnię oraz logiczne myślenie, a uczniowie zajęć matematycznych nie będą kojarzyć z kolejnymi kartami pracy do wypełnienia.

Przykładowe rozwiązania metodyczne

Dyktando rysunkowe

Planując rozwiązania metodyczne, należy wziąć pod rozwagę i uwagę to, że naukę rozpoczynają dzieci 6- i 7-letnie. Co prawda każde jest po rocznym okresie przygotowawczym, rozumie i poprawnie stosuje większość pojęć związanych z orientacją w przestrzeni. Ale jak pokazują wyniki prowadzonych przez nauczycieli obserwacji (np. Skala Gotowości Pierwszoklasisty), uczniowie na tym etapie myślą kierunki w lewo i w prawo. Są to pojęcia, którym szczególną uwagę należy zwrócić w pierwszych dniach nauki w klasie pierwszej. Wskazane jest organizowanie sytuacji, które pomogą uczniom orientować się w otoczeniu z uwzględnieniem różnych przedmiotów: frotek na rękę, woreczków, piktogramów. Po serii ćwiczeń z krzeselkami i woreczkami, przy stolikach, z pudełkami i klockami w kącikach, na placu zabaw i w sali gimnastycznej, w terenie wokół szkoły można przystąpić do ćwiczeń ułatwiających uczniom orientację na kartce papieru. Kończąc cykl zajęć z orientacją w przestrzeni i na kartce, możemy sprawdzić poziom opanowania tej umiejętności poprzez **dyktando rysunkowe**. Każdy uczeń otrzymuje kartkę i ołówek. Nauczyciel wolno przekazuje informację, gdzie i co ma być narysowane, a uczniowie wykonują to na swoich kartach. Planujemy prosty rysunek schematyczny.

Tego typu ćwiczenia/zadania doskonale się sprawdzają w parach. W kolejnych próbach można określić czas wykonania zadania lub warunki rywalizacji – poprawność, staranność. Dyktando rysunkowe można

wykorzystać do sprawdzenia poprawności przeliczania. Uczniowie otrzymują kartkę kratkowaną z powiększoną kratką (1x1 cm) i zaznaczeniem miejsca startu (liczenia kratek). Nauczyciel dyktuje trzy kratki w górę, dwie w prawo itp., uczniowie przeliczają i rysują schematyczny rysunek np. żaglówkę.

Rytmy i dostrzeganie regularności

Matematyka jest przepełniona rytmami i regularnościami: liczenie to rytm wskazywania obiektów, liczenie w systemie dwójkowym, czwórkowym, przemienność liczb parzystych i nieparzystych, jednostki pomiaru, kalendarz, zegar. Istotne jest to, by uczniowie nauczyli się dostrzegać regularności rytmiczne. Najprostszym ćwiczeniem jest kontynuowanie szlaczka, wzoru złożonego z powtarzających się w regularny sposób liczb czy wyraźnie różniących się figur – kolorem i kształtem. Przykłady można zaczerpnąć z publikacji „Rozwijanie myślenia matematycznego młodszych uczniów” D. Klus-Stańska, A. Kalinowska. Doskonałym ćwiczeniem jest projektowanie przez uczniów szlaczków według wskazanej zasady (np. z czterech różnych owoców), a następnie ustalanie zasad, według których należy skonstruować szlaczek. Ważne jest również to, aby uczniowie nauczyli się w zrozumiały sposób formułować odkrytą zasadę – co z tego wynika.

Wykorzystując miesięczne kartki z kalendarza w układzie tygodniowym, prosimy uczniów, aby zaznaczyli w każdym miesiącu z dowolnych liczb kwadrat o boku cztery (4x4), kwadraty nie mogą na siebie zachodzić. Ile kwadratów w każdym miesiącu można zaznaczyć? Co z tego wynika? Sytuacje dydaktyczne, które występują na zajęciach z wychowania fizycznego doskonale nadają się do odkrywania przez uczniów rytmu i regularności. Ponieważ matematyka jest „wokół nas”, warto, opracowując plan metodyczny z wychowania fizycznego, spojrzeć na ćwiczenia i zabawy ruchowe przez pryzmat kształtowanych pojęć i umiejętności matematycznych.

Liczenie i liczby. Najpierw sens, potem liczby – fasolki i woreczki foliowe

W klasach 1-3 nadrzędnym celem edukacji matematycznej jest ukształtowanie u ucznia pojęcia liczby naturalnej. W naszym języku cyfra jest oznaczeniem liczby. Od nauczyciela oczekuje się używania słów: cyfra, liczba we właściwym znaczeniu. Czy tak zawsze się dzieje? W codziennej praktyce spotyka się liczne przykłady używania pojęć cyfra i liczba wymiennie (błąd). Wobec tego, jak się uchronić od tego typu wpadek? Nie używać podczas opracowywania liczby pojęcia – cyfra, a wprowadzić je z chwilą, gdy uczniowie zaczną budować liczby dwucyfrowe. Pojęcie liczby naturalnej kształtujemy w kontekście działań arytmetycznych oraz w kontekście rozwiązywania zadań.

Zadaniem współczesnej szkoły jest nauczyć uczniów sprawnie liczyć, a do tego przydaje się spryt (zaradności) matematyczny, czyli stosowanie różnych metod obliczania w pamięci. Warto uczniom pozwolić na odkrywanie i budowanie własnych strategii liczenia i rozwiązywania zadań. A przede wszystkim pozwolić im na zaprezentowanie (przedstawienie) własnego sposobu liczenia i podjęcie wspólnej dyskusji nad przyjętą strategią. Nie ma jednej, jedynej strategii najłatwiejszej i najlepszej dla wszystkich uczniów w klasie. Uczeń powinien czuć się bezpiecznie i korzystać z tej, którą rozumie i potrafi stosować. I jeszcze jedno, nie żałujmy czasu poświęconego na budowanie przez uczniów strategii dodawania i odejmowania liczb naturalnych. Nikt nie oczekuje tego samego od wszystkich w tym samym czasie. Zwracajmy uwagę uczniów na analogie i często się do nich odwołujmy.

Jak przez działanie pokazać uczniom system dziesiątny? Poprzez pakowanie po 10 elementów (fasolek) do woreczków i budowanie modelu liczby, np. 15 – jeden woreczek (z 10 fasolkami) i jeszcze 5 fasolek, a liczba 77 to 7 woreczków (7 dziesiątek) i 7 fasolek. Po budowaniu takich liczbowych modeli wprowadzamy uproszczony rysunek, a na końcu zapis cyfrowy. Takie „zamykanie dziesiątek” ułatwia liczenie, np. $23 + 14$, to dwa woreczki i trzy fasolki do tego dokładamy jeden woreczek i cztery fasolki. Mamy trzy woreczki (30) i 7 fasolek, czyli 37. Natomiast odejmowanie to „otwieranie woreczków” i zamienianie dziesiątki na jedność.

Opowieści matematyczne, czyli o rozwiązywaniu zadań tekstowych

Dla prawidłowego kształcenia i rozwijania myślenia matematycznego niezbędne jest rozwiązywanie zadań tekstowych. Podczas ich rozwiązywania uczeń widzi użyteczność matematyki i potrzebę posiadania sprawności w liczeniu, dokonywaniu pomiarów, czytaniu symboli. Dlatego tak ważne jest, aby uczniowie jak najwcześniej rozwiązywali zadania tekstowe, wykonując obliczenia i zapisując działania.

Co to jest zadanie tekstowe? Jest to historyjka zakończona pytaniem lub pytaniami. Im historyjka jest ciekawsza, bliższa doświadczeniom uczniów, tym zbudza większe ich zainteresowanie, a więc motywuje do

znalezienia odpowiedzi na postawione pytanie. Odpowiednio napisane teksty dotyczące realistycznych czy żartobliwych scen uruchamiają działania uczniów, które w naturalny sposób odtwarzają sytuację z zadania i prowadzą do jego rozwiązania. Każda sytuacja z życia klasy jest dobrą okazją do tworzenia opowieści matematycznej. W okresie przygotowań do świąt Bożego Narodzenia uczniowie klasy 1a otrzymali od taty Marcina piękny świerk. Postanowili wykonać samodzielnie ozdoby i przystroić drzewko. Warunek był jeden – ozdoby mają być wykonane z figur geometrycznych. Jakie ozdoby mogli wykonać uczniowie?

Na czubku drzewka pani zawiesiła złotą gwiazdę, którą wykonała z koła. Teraz przysła kolej na ozdoby wykonane przez uczniów. W jaki sposób można przystąpić do sprawnego i bezpiecznego wieszania ozdób? Uczniowie 1a postanowili ustawić się w szeregu od najwyższego do najniższego. Jak myślicie, dlaczego wybrali taki sposób?

Wszyscy stanęli jeden za drugim i wtedy pani powiedziała – mam dla was zagadkę. Będziemy odliczać do sześciu. Tylko szóstka wiesza ozdobę i wraca do ławki. Czy wszyscy będą mogli powiesić swoją ozdobę? (uczniowie rozwiązują zagadkę, proponując swoją strategię rozwiązania).

Co się stanie, gdy będziemy liczyć do 4, a następnie do 3? Co z tego wynika? (prosimy uczniów o układanie dodatkowych pytań).

W miarę nabierania przez uczniów wprawy sami układają opowiadania z matematycznymi zagadkami. Następnie wymieniają się nimi i je rozwiązują, przedstawili swoje strategie rozwiązywania zagadek.

Humor jest czynnikiem ułatwiającym uczenie się, zwłaszcza w rozwiązywaniu zagadek logicznych, np. Ojciec Maćka ma czterech synów o imionach Adam, Tomek, Jurek. Jak ma na imię czwarty syn?

Najtrudniejszą metodą rozwiązywania zadań tekstowych jest rozwiązywanie symboliczne, w którym uczeń musi dokonać matematyzacji opisanej w zadaniu sytuacji. Jest to formalny sposób rozwiązywania zadania i wymaga zastąpienia czynności działaniem matematycznym. Dlatego nie należy się spieszyć z jej wprowadzaniem. Uczeń młodszy potrzebuje dużo doświadczeń w rozwiązywaniu zadań przez działania i rysunek, dbając o to, by uczeń rozumiał co i dlaczego robi. Po tego typu doświadczeniach może przejść do matematyzowania, które należy do jednej z najtrudniejszych umiejętności matematycznych.

Waga, ważenie i umiejętność rozwiązywanie zadań za pomocą wagi

W edukacji wczesnoszkolnej uczniowie zapoznają się z jednostkami masy. Pomiary najlepiej wykonywać na wagach szalkowych, które można skonstruować z różnych materiałów i w bardzo różny sposób (wieszak, sklejki, materiały reklamowe). Na wagach szalkowych należy wykonać dużo zabaw, by uczniowie praktycznie „widzieli” równowagę (szalki są równe), cięższa (szalka opada w dół), lżejsza (szalka uniesiona w górę).

Hania ważyła produkty. Kapusta – 1 kg, jabłka – 2 kg, ziemniaki – 3 kg. Jak powinna Hania rozłożyć produkty na szalkach, by szalki były równe?

Ważenie – dokładanie, zdejmowanie, wskazywanie, co jest cięższe, lżejsze, co waży tyle samo, dosypywanie, odsypywanie i uzasadnianie, co z tego wynika to nie tylko umiejętności praktyczne. Takie czynności pozwalają przez analogię wykorzystać wagę do rozwiązywania zadań.

Ile waży plecak? Uczniowie rozwiązują zadania, mając narysowaną sytuację na wadze.

(rysunek wagi – równowaga, na szalce po lewej stronie plecak i odważnik 1 kg. Po prawej stronie na szalce cztery odważniki 1 kg).

Przedmioty, które są zdejmowane z wagi, uczniowie mogą skreślać lub ułożyć karteczki z piktogramami i je zdejmować.

Ile waży książka? Na wadze, która wskazuje równowagę, ważono książki. Na jednej szalce umieszczono książkę, dwa odważniki 1 kg i odważnik 2 kg, a na drugiej szalce trzy książki, odważnik 2 kg i 1 kg. Narysuj (lub ulóż z karetek z piktogramami) wagę i przedstaw sytuację z zadania i je rozwiąż.

Uczniowie, zdejmując odważniki, przedmioty z każdej szalki odkrywają, że z każdej strony można odjąć tyle samo, nie naruszając równowagi. Odwołanie się do tych praktycznych czynności na drugim etapie edukacyjnym z pewnością ułatwi świadome rozwiązywanie równań.

Geometria na miarę ucznia

Kształtowanie pojęć geometrycznych u uczniów młodszych klas musi odbywać się na podstawie obserwacji i w trakcie wykonywania konkretnych czynności. Uczeń na etapie przeddefinicyjnym ma manipulować przedmiotami, obserwować i omawiać kształty, gromadzić doświadczenia, które pozwolą wskazać

różnice i podobieństwa.

W celu zdobycia doświadczeń geometrycznych warto skorzystać z tangramu. Jest to kwadratowa układanka złożona z siedmiu części (pięć trójkątów, kwadratu i równoległoboku) pozwalająca ułożyć wiele kształtów: zwierząt, domów, pojazdów ludzi i tworzyć własne wzory. Manipulowanie elementami, poszukiwanie pasujących do siebie figur, porównywanie, dopasowywanie ich boków rozwija wyobraźnię przestrzenną oraz wrażliwość percepcyjną na kształty i relacje między nimi.

Doskonałym ćwiczeniem na manipulowanie figurami jest układanie rytmicznych ornamentów czy rozet. Uczniowie tworzą rysunki (np. na kanwie kwadratu) z powtarzającym się motywem w regularny sposób. Mogą budować ornament przez przesunięcie równoległe w ustalonym kierunku (szlak) lub przez przesunięcie równoległe w co najmniej dwu nierównoległych kierunkach (deseń).

Doskonałym doświadczeniem jest cięcie kartki w kształcie kwadratu, wykonując tylko dwa cięcia na różne sposoby. Porównywanie powstałych figur to dobra okazja do odkrywania prawidłowości. Rozcinanie figur do okazja do badania własności. Kartkę w kształcie kwadratu uczniowie tną na dwie części. Następnie jeden z kawałków tną na dwa kawałki i składają w całość. Dalej znowu jeden z kawałków tną na dwie części i ponownie składają. Czynność powtarzają tak długo, aż uda im się ułożyć kwadrat.

„Ważne jest – jak stwierdza Alina Szemińska – zrozumienie wzajemnych związków między figurami, między ich wymiarami i ich częściami. Istotne są przekształcenia, w wyniku których cechy figur zmieniają się, ale pewne stosunki pozostają niezmiennie”.

III.3.9. ZAJĘCIA KOMPUTEROWE

Uczeń:

- 1) *posługuje się komputerem w podstawowym zakresie;*
- 2) *posługuje się wybranymi programami i grami edukacyjnymi, rozwijając swoje zainteresowania; korzysta z opcji w programach;*
- 3) *wyszukuje informacje i korzysta z nich:*
 - a) *przegląda wybrane przez nauczyciela strony internetowe (np. stronę swojej szkoły),*
 - b) *dostrzega elementy aktywne na stronie internetowej, nawiguje po stronach w określonym zakresie,*
 - c) *odtwarza animacje i prezentacje multimedialne;*
- 4) *tworzy teksty i rysunki:*
 - a) *wpisuje za pomocą klawiatury litery, cyfry i inne znaki, wyrazy i zdania,*
 - b) *wykonuje rysunki za pomocą wybranego edytora grafiki, np. z gotowych figur;*
- 5) *zna zagrożenia wynikające z korzystania z komputera, Internetu i multimediiów:*
 - a) *wie, że praca przy komputerze męczy wzrok, nadweręża kręgosłup, ogranicza kontakty społeczne; wie, jak trzeba korzystać z komputera, żeby nie narażać własnego zdrowia,*
 - b) *ma świadomość niebezpieczeństw wynikających z anonimowości kontaktów i podawania swojego adresu,*
 - c) *stosuje się do ograniczeń dotyczących korzystania z komputera, Internetu i multimediiów.*

Zajęcia komputerowe koncentrują się na treściach wskazanych w podstawie programowej. Nauczyciel w miarę możliwości i potrzeb rozszerza je, stosując metody pracy w oparciu o techniki komputerowe (WebQuesty, e-portfolio).

III.3.10. ZAJĘCIA TECHNICZNE

Uczeń:

- 1) zna środowisko techniczne na tyle, że:
 - a) orientuje się w sposobach wytwarzania przedmiotów codziennego użytku („jak to zrobiono?”): meble, samochody, sprzęt gospodarstwa domowego,
 - b) rozpoznaje rodzaje maszyn i urządzeń: transportowych (samochody, statki, samoloty), wytwórczych (narzędzia, przyrządy), informatycznych (komputer, laptop, telefon komórkowy); orientuje się w rodzajach budowli (budynki mieszkalne, biurowe, przemysłowe, mosty, tunele, wieże) i urządzeń elektrycznych (latarka, prądnica rowerowa),
 - c) określa wartość urządzeń technicznych z punktu widzenia cech użytkowych (łatwa lub trudna obsługa), ekonomicznych (tanie lub drogie w zakupie i użytkowaniu), estetycznych (np. ładne lub brzydkie);
- 2) realizuje „drogę” powstawania przedmiotów od pomysłu do wytworu:
 - a) przedstawia pomysły rozwiązań technicznych: planuje kolejne czynności, dobiera odpowiednie materiały (papier, drewno, metal, tworzywo sztuczne, materiały włókiennicze) oraz narzędzia,
 - b) rozumie potrzebę organizowania działania technicznego: pracy indywidualnej i zespołowej,
 - c) posiada umiejętności:
 - odczytywania potrzebnej ilości materiału,
 - cięcia papieru, tektury itp.,
 - montażu modeli papierowych i z tworzyw sztucznych, korzystając z prostych instrukcji i schematów rysunkowych, np. buduje latawce, makiety domów, mostów, modele samochodów, samolotów i statków,
 - w miarę możliwości, montażu obwodów elektrycznych, szeregowych i równoległych z wykorzystaniem gotowych zestawów;
- 3) dba o bezpieczeństwo własne i innych:
 - a) utrzymuje ład i porządek wokół siebie, w miejscu pracy; sprząta po sobie i pomaga innym w utrzymaniu porządku,
 - b) właściwie używa narzędzi i urządzeń technicznych,
 - c) wie, jak należy bezpiecznie poruszać się po drogach (w tym na rowerze) i korzystać ze środków komunikacji; wie, jak trzeba zachować się w sytuacji wypadku.

Mając na względzie przesłankę indywidualizacji nauczania i uczenia się, program proponuje realizację treści w obszarze zajęć technicznych w oparciu o nakreślony przez nauczyciela plan pracy. Spośród wykazu zamieszczonych poniżej treści nauczyciel wybiera w kolejnych latach wszystkie działania dostosowując je do możliwości każdego dziecka.

KLASY I-III

MAJSTERKOWANIE

- Wykorzystuje różne materiały w działalności manualnej. Tworzy z klocków, materiałów przyrodniczych, figur geometrycznych oraz innych materiałów (w tym surowców wtórnych – plastikowych pojemników, kartonowych opakowań, tekturowych rolek, zakrętek, folii itp.) płaskie i przestrzenne formy (dowolne budowle, sceny, makiety, statki, rakiety, pojazdy, mozaiki itp.).
- Montuje zabawki i modele z gotowych zestawów konstrukcyjnych (drewno, karton, tworzywo sztuczne, metal).
- Posługuje się podstawowymi narzędziami (nożyczki, zszywacz, dziurkacz, młotek, nóż, igła itp.) i materiałami do obróbki (papier ścierny, pinezki, gwoźdźdźki, spinacze, klej, farba itp.).
- Wykonuje prace konstrukcyjne z różnych materiałów według własnych pomysłów oraz instrukcji (ustnych, rysunkowych, prostych schematów), poznaje i stosuje różne sposoby łączenia elementów.
- Wykonuje różne formy użytkowe, np. pomoce dydaktyczne (np. liczmany, gry planszowe, kukiełki do teatryku, instrumenty muzyczne), wazoniki, ramki do obrazków itp.
- Rozróżnia, segreguje i poznaje własności najczęściej stosowanych materiałów (surowców) – papiernicze, drewniane, metalowe, włókiennicze, tworzywa sztuczne.
- Przyszywa guziki, fastryguje, zszywa materiał.

- Wykonuje plecionki ze sznurków, koralików, miękkiego drutu.
- Kucharzy – przygotowuje kanapki, sałatki, surówki, napoje owocowe, ziołowe itp.; korzysta z przepisów kucharskich, nakrywa do stołu, posługuje się sztucami. Przestrzega zasad bezpieczeństwa i higieny przy przygotowywaniu i podawaniu posiłków.
- Przestrzega zasad dobrego planowania i organizowania pracy (planowanie kolejności działań, podział zadań przy pracach grupowych, przygotowywanie i dobieranie odpowiednich materiałów i narzędzi, racjonalne ich wykorzystanie).
- Wyrabia nawyk oszczędnego gospodarowania materiałami, przestrzega zasad właściwego i bezpiecznego posługiwania się narzędziami, stara się racjonalnie wykorzystać czas, sprzęta po zakończeniu pracy – organizacja pracy).

POSŁUGIWANIE SIĘ URZĄDZENIAMI TECHNICZNYMI, KORZYSTANIE Z AUDIOWIZUALNYCH ŚRODKÓW PRZEKAZU

- Bezpiecznie korzysta z urządzeń powszechnego użytku (odkurzacz, mikser, waga domowa, sprzęt RTV, komputer, telefon, kalkulator), a pod nadzorem dorosłych obsługuje, np. pralkę, kuchenkę mikrofalową, gazową, elektryczną, kamerę.); stosuje podstawowe zasady BHP.
- Poznaje działanie latarki elektrycznej – droga przepływu prądu w latarce lub w obwodzie o szeregowo połączonych elementach, w miarę możliwości buduje proste instalacje elektryczne o połączeniu szeregowym.
- Montuje proste obwody z gotowych zestawów elektrycznych zasilane z baterii (oświetlenie, dzwonek).
- Poznaje wybrane symbole techniczne, odczytuje je przy korzystaniu z instrukcji obsługi oraz informacji na metkach.
- Próbuje fotografować – dla zainteresowanych – indywidualizacja.
- Korzysta z komputera, wykorzystuje programy multimedialne.
- Poznaje historię powstania niektórych narzędzi, urządzeń oraz wynalazków technicznych (należy uwzględnić zainteresowania dzieci).
- Poznaje nazwiska ważnych polskich odkrywców, wynalazców i ich dokonania.
- Porównuje wynalazki człowieka z „wynalazkami” natury – np. ptak-samolot, ważka-helikopter.
- Poznaje sposoby podróżowania dawniej i dziś – środki komunikacji, lot w kosmos.
- Poznaje urządzenia techniczne i obserwuje ich działanie w trakcie zwiedzania warsztatów rzemieślniczych i firm produkcyjno-usługowych (drukarnia, stolarnia, piekarnia, warsztat samochodowy itp.).
- Obserwuje działania wybranych urządzeń (np. roweru, wagi, zegarka).
- Ustala znaczenia niektórych urządzeń technicznych w życiu człowieka.
- Rozpoznaje różne maszyny i budowle i zna ich przeznaczenie, np. koparka, dźwig, pług, siewnik, budynki mieszkalne, biurowe, tunel, most, fabryka, zaporą).
- Porównuje życia człowieka dawniej i dziś.
- Docieka, co by było, gdyby np. nie wynaleziono koła itp.
- Wymyśla nowe urządzenia techniczne, uruchamia twórczą wyobraźnię, projektuje.
- Określa wartość urządzeń technicznych z punktu widzenia cech użytkowych, ekonomicznych, estetycznych.

POZNAWANIE WYBRANYCH ZJAWISK FIZYCZNYCH I CHEMICZNYCH ORAZ ZACHODZĄCYCH MIĘDZY NIMI ZWIĄZKÓW PRZYCZYNOWYCH

- Obserwuje i bada efekty związane z cieniem, odbiciem i barwą światła – sprawdza, przez jakie materiały światło przechodzi, a przez jakie nie, od jakich powierzchni odbija się (zabawa w „puszczanie zajączków”), docieka, jak powstaje tęcza. Wykorzystuje efekty świetlne np. w teatrzyku cieni.
- Obserwuje zjawiska akustyczne, nadaje sygnały dźwiękowe, bada głośność – mówienie przez tubę, odbicie dźwięku – echo, wykonuje doświadczenia pokazujące, że dźwięki powstają z drgań.
- Obserwuje zachowania się ciał w powietrzu, docieka, skąd bierze się wiatr, dlaczego balon unosi się do góry. Obserwuje i wykorzystuje zastosowanie wiatru (poruszanie się wiatraków, puszczenie latawców). Dowiaduje się, co to jest zielona energia.
- Obserwuje pływanie i tonięcie różnych ciał. Sprawdza, co pływa, co tonie, co rozpuszcza się w wodzie.
- Bada i porównuje rodzaje, właściwości i zachowanie się różnych cieczy, docieka, skąd się biorą krople.

- Sprawdza właściwości magnezu (kiedy magnesy przyciągają/odpychają się, co do siebie przyciągają); proponuje, do czego można wykorzystać właściwości magnezu, dowiaduje się, że największym znanym magnezem jest Ziemia.
- Obserwuje zjawiska elektryczności np. burza; robi doświadczenia typu: elektryzowanie przedmiotów (bursztyn, grzebień z tworzywa, balon).
- Bada zachowanie się rzeczy pod wpływem ciepła (np. topnienie lodu, smażenie lub gotowanie jajka). Sprawdza temperaturę ciała człowieka, wrzenia i zamarzania wody.
- Bada zachowanie się przedmiotów w ruchu, docieka i wyjaśnia, jak i kiedy poruszają się przedmioty, sprawdza, od czego zależy prędkość ich poruszania się.
- Obserwuje pracę urządzeń opartych na działaniu maszyn prostych: równia pochyła, winda, dźwig.

DOCIEKANIE, REALIZOWANIE WŁASNYCH ZAINTERESOWAŃ

- Proponuje tematykę zajęć – wspólnie ustala, co go interesuje i czego chce się uczyć.
- Stawia pytania i docieka (Jak to powstało/działa/jest zrobione? Po co? Dlaczego?). Wie, że dociekanie jest jedną z dróg prowadzącą do odkryć, wiedzy, postępu.
- Korzysta z różnych źródeł informacji (zbiorów bibliotecznych, programów multimedialnych, Internetu) w celu zaspokojenia swojej ciekawości na temat wynalazków, odkryć, osiągnięć nauki i techniki, sposobu działania lub powstania czegoś, np. Kto wynalazł żarówkę? Jak powstał bursztyn? Dlaczego woda jest słona? Itp.
- Indywidualnie zdobywa informacje na interesujące tematy, np. gromadzi wycinki z prasy, kolekcjonuje zdjęcia itp.

UWAGI O REALIZACJI

Majsterkowanie

Nauczyciel wspólnie z uczniami wybiera lub wprowadza takie formy i techniki, jakie leżą w kręgu możliwości i zainteresowań dzieci (przesłanka elastyczności). Nauczyciel dba o to, by uczniowie mieli okazję poznać jak najszersze spektrum technik, materiałów i narzędzi.

Zajęcia poświęcone majsterkowaniu mogą obejmować:

- proste majsterki z papieru, drutu, drewna, materiałów przyrodniczych, tkanin, włóczki itp.;
- bardziej złożone typu: zabawki bądź rekwizyty potrzebne do zabaw tematycznych, majsterki wykonane igłą i nitką, szycie, proste hafty lub tkanie;
- kucharzenie;
- obsługiwanie prostych urządzeń technicznych.

Zdobywanie praktycznych umiejętności

Zdobywanie praktycznych umiejętności, jak sama nazwa wskazuje, to okazja do nauczenia się czegoś pożytecznego, czegoś, co można wykorzystać w codziennym życiu. Lista tych umiejętności nie jest zbiorem zamkniętym i w znacznym stopniu jej kształt uwarunkowany jest potrzebami konkretnego środowiska. Tutaj wiele do powiedzenia mają rodzice, którym może zależeć na zdobyciu przez dziecko konkretnej umiejętności lub rozwijaniu jego predyspozycji w konkretnym kierunku, np. aby dzieci posługiwały się aparatem fotograficznym lub komputerem. Podkreślić należy, że program w wielu miejscach wskazuje na treści typu posługiwanie się (np. matematyką, tekstem, narzędziem) w praktyce. Istotą tych zajęć jest nadanie teorii wymiaru użyteczności.

Opowieść ani demonstracja nie jest zajęciem praktycznym. **Zdobywanie praktycznych umiejętności**, w przeciwieństwie do zabawy tematycznej, to zajęcia, w czasie których czynność wykonywana jest „naprawdę”, a nie „na niby”. Dziecko naprawdę szyje, kupuje, telefonuje, naprawia zepsutą zabawkę, przyrządza posiłek, oprawia książkę, powiela kartkę w kserokopiarce.

Rozdział IV.
SPOSOBY OSIĄGANIA CELÓW KSZTAŁCENIA I WYCHOWANIA

Zalecane warunki i sposób realizacji

1. Dla zapewnienia ciągłości wychowania i kształcenia, nauczyciele uczący w klasach I-III szkoły podstawowej powinni znać podstawę programową wychowania przedszkolnego.
2. Należy zadbać o adaptację dzieci do warunków szkolnych, w tym o ich poczucie bezpieczeństwa. Czas trwania okresu adaptacyjnego określa nauczyciel, biorąc pod uwagę potrzeby dzieci.
3. Planując proces nauczania, nauczyciel, biorąc pod uwagę zróżnicowane możliwości uczniów, decyduje o doborze metod nauczania i środków dydaktycznych oraz tempie realizacji treści nauczania. Czas trwania zajęć edukacyjnych powinien wynikać z możliwości psychofizycznych uczniów oraz ze sposobu realizacji poszczególnych treści nauczania. Oznacza to, że nauczyciel nie powinien planować i przeprowadzać zajęć edukacyjnych w systemie 45-minutowych lekcji. Ponadto, przy zachowaniu ustalonego z dyrektorem szkoły tygodniowego i dziennego czasu pracy danego oddziału, nauczyciel powinien każdego dnia przeprowadzać różnorodne zajęcia edukacyjne.
4. Sale lekcyjne powinny składać się z dwóch części: edukacyjnej (wyposażonej w tablicę, stoliki itp.) i rekreacyjnej (odpowiednio do tego przystosowanej). Zalecane jest wyposażenie sal w pomoce dydaktyczne i przedmioty potrzebne do zajęć (np. liczmany), sprzęt audiowizualny, komputery z dostępem do Internetu, gry i zabawki dydaktyczne, kąciki tematyczne (np. przyrody), biblioteczkę itp.
5. Edukacja w klasach I—III szkoły podstawowej jest realizowana w formie kształcenia zintegrowanego. Ze względu na prawidłowości rozwoju umysłowego dzieci, treści nauczania powinny narastać i rozszerzać się w układzie spiralnym, tzn. w każdym następnym roku edukacji wiadomości i umiejętności nabyte przez ucznia mają być powtarzane i pogłębiane, a potem rozszerzane.
6. W klasach I-III szkoły podstawowej prace domowe powinny być dostosowane do możliwości ucznia, a nauczyciel powinien monitorować czas, jaki uczeń poświęca na ich wykonanie. Uczniom korzystającym z zajęć świetlicowych szkoła powinna zapewnić warunki i możliwość odrabiania zadań domowych.
7. W klasach I-III szkoły podstawowej edukację dzieci powierza się jednemu nauczycielowi. Prowadzenie zajęć z zakresu edukacji muzycznej, plastycznej, wychowania fizycznego, zajęć komputerowych i języka obcego nowożytnego można powierzyć nauczycielom posiadającym odpowiednie kwalifikacje określone w przepisach w sprawie szczegółowych kwalifikacji wymaganych od nauczycieli oraz określenia szkół i wypadków, w których można zatrudnić nauczycieli niemających wyższego wykształcenia lub ukończonego zakładu kształcenia nauczycieli. Zajęcia z zakresu edukacji zdrowotnej mogą być realizowane z udziałem specjalisty z zakresu zdrowia publicznego lub dietetyki, pielęgniarki lub higienistki szkolnej.
8. Edukacja polonistyczna. W początkowym okresie nauki jest kontynuowany rozpoczęty w przedszkolu proces kształtowania dojrzałości dzieci do nauki czytania i pisania. Umiejętności te kształtuje się według wybranej metody, dbając o łączenie czytania z pisaniem. W klasie I szkoły podstawowej około połowy czasu przeznaczanego na edukację polonistyczną uczniowie mogą zajmować się rysowaniem i pisaniem, siedząc przy stolikach. Trzeba też pamiętać o tym, że klasa I jest pierwszym etapem nauki czytania i pisania, a umiejętności te są intensywnie kształtowane w klasie II i III tak, aby uczniowie kończący klasę III wykazali się umiejętnościami określonymi w podstawie programowej kształcenia ogólnego dla szkół podstawowych w zakresie I etapu edukacyjnego. Ważnym celem edukacji polonistycznej jest rozwijanie u dzieci zamiłowania do czytelnictwa poprzez słuchanie pięknego czytania i rozmawianie o przeczytanych utworach oraz korzystanie z bibliotek (np. biblioteki szkolnej). Dobór utworów ma uwzględnić następujące gatunki literatury dziecięcej: baśnie, bajki, legendy, opowiadania, wiersze, komiksy – przy wyborze należy kierować się realnymi umiejętnościami czytelnictwa dzieci, a także potrzebami wychowawczymi i edukacyjnymi. Dzieci powinny uczyć się na pamięć wierszy, fragmentów prozy, tekstów piosenek itp.
9. Edukacja matematyczna. W pierwszych miesiącach nauki w centrum uwagi jest wspomaganie rozwoju czynności umysłowych ważnych dla uczenia się matematyki oraz budowanie podstawowych intuicji matematycznych. Dominującą formą zajęć są w tym czasie zabawy, gry i sytuacje zadaniowe, w których dzieci manipulują specjalnie dobranymi przedmiotami, np. liczmanami, klockami. Następnie dba się o budowanie w umysłach dzieci pojęć liczbowych, sprawności rachunkowych i pojęć geometrycznych. W klasie I szkoły podstawowej uczniowie około jednej trzeciej czasu przeznaczanego na edukację matematyczną mogą zajmować się rysowaniem i pisaniem, siedząc przy stolikach. W klasach II i III szkoły podstawowej czas poświęcany na pisanie i rysowanie może być stopniowo wydłużany; nie powinien jednak w całości wypełniać czasu przeznaczanego na edukację matematyczną. Przy układaniu i rozwiązywaniu zadań trzeba zadbać o wstępną matematyzację: dzieci rozwiązują zadania matematyczne, manipulując przedmiotami

lub obiektami zastępczymi, potem przedstawiają rozwiązanie w dogodny dla siebie sposób, np. ustnie lub za pomocą rysunku, a podczas zajęć rozmawiają o proponowanych rozwiązaniach zadania.

10. Wiedza przyrodnicza powinna być rozwijana głównie z wykorzystaniem aktywizujących metod nauczania i różnych, dostępnych źródeł informacji oraz w oparciu o obserwacje, badania i dziecięce eksperymentowanie. Edukacja przyrodnicza powinna być realizowana przede wszystkim w naturalnym środowisku poza szkołą. W sali lekcyjnej powinny być kąciki przyrody. Jeżeli w szkole nie ma warunków do prowadzenia hodowli roślin i zwierząt, trzeba organizować dzieciom zajęcia w ogrodzie botanicznym, w gospodarstwie rolnym itp.
11. Zajęcia komputerowe należy rozumieć dosłownie jako zajęcia z komputerami, prowadzone w korelacji z pozostałymi obszarami edukacji. Nie oznacza to jednak rezygnacji z metod nauczania zakładających prezentowanie poprzez zabawę i w sposób prosty działania urządzeń komputerowych bez ich wykorzystania. Należy zadbać o to, aby w sali lekcyjnej było kilka kompletnych zestawów komputerowych z oprogramowaniem odpowiednim do wieku, możliwości i potrzeb uczniów. Komputery w klasach I-III szkoły podstawowej są wykorzystywane jako urządzenia, które wzbogacają proces nauczania i uczenia się o teksty, rysunki i animacje tworzone przez uczniów, kształtują ich aktywność (gry i zabawy, w tym zabawy logiczne, mogące być wstępem do nauki programowania), utrwalają umiejętności (programy edukacyjne na płytach i w sieci), rozwijają zainteresowania itp. Uczniom klas I-III należy umożliwić korzystanie ze szkolnej pracowni komputerowej. Zaleca się, aby podczas zajęć uczeń miał do swojej dyspozycji osobny komputer z dostępem do Internetu.
12. Język obcy nowożytny. Zalecane jest organizowanie dzieciom również pozalekcyjnych form nauki języka obcego nowożytnego, np. zajęć w szkolnym klubie, spotkań czytelniczych w bibliotece, seansów filmowych w świetlicy szkolnej.
13. Edukacja muzyczna. Oprócz zajęć typowo muzycznych zaleca się włączanie muzyki do codziennych zajęć szkolnych, np. jako tła tematu przy organizacji aktywności ruchowej, w celu wyciszenia, dla pobudzenia wyobraźni, koordynacji działań zespołowych.
14. Wychowanie fizyczne. Zaleca się, aby zajęcia z dziećmi były prowadzone na boisku, w sali gimnastycznej itp. Czas realizacji tego obszaru kształcenia ma być przeznaczony na rozwijanie sprawności fizycznej uczniów. Etyka. Ze względu na specyfikę dziecięcego rozumowania, w trakcie zajęć z etyki zaleca się analizę zachowania postaci literackich (z baśni, bajek, opowiadań itp.), filmowych i telewizyjnych. Uniknie się wówczas kłopotów wychowawczych wynikających z nadmiernej, nieuzasadnionej i pochopnej nieraz krytyki wydarzeń z udziałem rówieśników.
15. Etyka. Ze względu na specyfikę dziecięcego rozumowania, w trakcie zajęć z etyki zaleca się analizę zachowania postaci literackich (z baśni, bajek, opowiadań itp.), filmowych i telewizyjnych. Uniknie się wówczas kłopotów wychowawczych wynikających z nadmiernej, nieuzasadnionej i pochopnej nieraz krytyki wydarzeń z udziałem rówieśników.
16. Doceniając rolę edukacji zdrowotnej, treści z tego zakresu umieszczono w wielu obszarach kształcenia, np. w obszarze wychowania fizycznego, edukacji przyrodniczej i edukacji społecznej. Ze względu na dobro uczniów, należy zadbać, aby rozumieli oni konieczność oraz mieli nawyk dbania o zdrowie swoje i innych. Powinni także wiedzieć, do kogo zwrócić się w razie konieczności udzielania pierwszej pomocy.
17. Każde dziecko jest uzdolnione. Nauczyciel ma odkryć te uzdolnienia i je rozwijać. W trosce o to, aby dzieci odczuwały satysfakcję z działalności twórczej, trzeba stwarzać im warunki do prezentowania swych osiągnięć, np. muzycznych, wokalnych, recytatorskich, tanecznych, sportowych, konstrukcyjnych.
18. Odpowiednio do istniejących potrzeb szkoła organizuje:
 - 1) zajęcia opiekuńcze zapewniające dzieciom interesujące spędzanie czasu, przyjazną atmosferę i bezpieczeństwo; zajęcia zwiększające szanse edukacyjne uczniów zdolnych oraz uczniów mających trudności w nauce.
 - 2) zajęcia zwiększające szanse edukacyjne uczniów zdolnych oraz uczniów mających trudności w nauce

IV.1. WSKAZANIA METODYCZNE

Przesłanka pełnej integracji związana jest ze zmianami w zakresie procesu organizacji zajęć. Kształcenie zintegrowane w tym zakresie zrywa z modelem 45-minutowych zajęć, zastępując dotychczasowy model lekcyjny innym. Poniższy rozdział zawiera wskazówki metodyczne pozwalające w przybliżeniu odpowiedzieć na pytanie **jak?** pracować w systemie zintegrowanym, dla którego podstawą organizacyjną jest dzień pracy łączony z innymi w ramach kilku- lub kilkunastodniowych cykli tematycznych. Model ten, nie od dziś zresztą, wzorowany jest na metodyce zuchowej⁸⁶ i wskazuje na następujące zasady dobrych zajęć.

ZASADY DOBRYCH ZAJĘĆ

1. **Zasada logicznego ciągu** oprócz aspektu merytorycznego, tj.:
 - od łatwego do trudnego,
 - od znanego do nieznanego,
 - od nieznanego do odkrycia,
 - od bliskiego do odległego itp.,ma również aspekt fabularny, tzn., że kolejna sytuacja powinna nawiązywać do poprzedniej, zaś jedno zajęcie inspirować do następnych. Bardzo pomocnymi w wątku fabularnym są klamry, czyli łączniki spinające poszczególne elementy w jedną spójną całość.
2. **Zasada tempa i jego zmiany**
Posługiwanie się tą zasadą wymaga znajomości psychofizycznej uczniów oraz swoistego wycucia pedagogicznego i polega na rozpoznaniu takiej chwili, kiedy należy przejść od zajęć szybkich do wolniejszych i odwrotnie, wprowadzając kolejny element zajęć, np. nową grę, zadanie, zabawę. Tempo powinno być na tyle szybkie, aby dzieci nie zdążyły się znudzić i na tyle wolne, aby nie przerwać ich aktywności. Zajęcia danego typu powinny trwać tak długo, jak długo dzieci są zainteresowani daną czynnością. Spadek aktywności uczniów jest sygnałem do zmiany formy zajęć.
3. **Zasada przemienności elementów** wymaga zmiany rodzaju zajęć, tak by zaproponować zajęcia:
 - ciche po głośnych, hałaśliwych zabawach,
 - relaksujące po intensywnym wysiłku intelektualnym,
 - ruchowe po dłuższym siedzeniu w ławce,
 - indywidualne po zespołowych itp.
4. **Zasada „coś nowego” na każdym zajęciach** dotyczy wprowadzania zarówno nowych treści, jak i ćwiczenia umiejętności, stosowania nowych metod, technik i form pracy, materiałów, narzędzi, tematyki. Ma odniesienie do założonych celów oraz osiągnięć. Pytania: *czego, jak, po co i dlaczego właśnie tak chcę nauczyć* są istotne w planowaniu i organizacji zajęć. Świadomość, jakich wiadomości dostarczy, jakie umiejętności będzie kształtował, na jakie postawy będzie zwracał uwagę to jedna strona medalu, druga to warsztat pomocny w urzeczywistnianiu celów.
5. **Zasada samodzielności i inicjatywy ucznia** odnosi się do jednej z najstarszych dróg uczenia się poprzez próby i błędy. Wiadomo, że uczenie się poprzez działanie jest najefektywniejszą z metod. Stwarzanie okazji do własnej aktywności skutkuje trwalszą wiedzą i umiejętnościami. Dzięki tej zasadzie uczniowie przyjmują coraz bardziej odpowiedzialne role społeczne, stają się mądrzejsi i bardziej rozważni.
6. **Zasada „nauczyciel uczy się, pracuje i bawi razem z uczniami”** zawarta w czterech głównych zadaniach nauczyciela podkreśla rolę stylu pracy odmiennego niż nauczanie oparte o stawianie zadań i pytań, a następnie sprawdzanie efektów. Wejście nauczyciela w rolę, które proponuje uczniom, stwarza okazję do podpatrywania i naśladownictwa, co jest cenne w procesie uczenia się, bowiem szybciej

⁸⁶ A. Kamiński, *Książka drużynowego zuchów*, Warszawa 1997; M. Wardęcki, *Zuchy*, Warszawa 1983, M. Kościowa, *Moje metody pracy w klasie pierwszej*, WSiP, Warszawa 1991.

rozumiemy i uczymy się np. nowego ściegu hafciarskiego, poprzez obserwację wykonywanej przez kogoś czynności i naśladownictwo. Praca razem z dziećmi stwarza ku temu znakomitą okazję.

METODY PRACY

Doboru metod pracy dokonano w oparciu o koncepcję kształcenia wielostronnego W. Okonia. Wypływające z niej cztery drogi i strategia kształcenia wskazują na główne metody. Prócz nich wymienione zostały metody szczegółowe w odniesieniu do poszczególnych dziedzin edukacji.

Związki przedstawia poniższa tabela:

Drogi uczenia się	Strategia	Czynności nauczyciela	Czynności ucznia	Metody nauczania
uczenie się przez przyswajanie	A	podawanie lub udostępnianie	przyswajanie gotowej wiedzy	metody słowne, niektóre oglądowe
uczenie się przez odkrywanie	P	kierowanie procesem rozwiązywania problemów	rozwiązywanie zagadnień, dokonywanie odkryć, zdobywanie wiedzy	metody problemowe, gry dydaktyczne symulacyjne, metody zadaniowe, niektóre metody programowane
uczenie się przez przeżywanie	E	eksponowanie wartości moralnych, estetycznych	poznawanie wartości, ich przeżywanie, dokonywanie oceny	waloryzacyjne
uczenie się przez działanie	O	organizowanie działalności praktycznej	działania przeobrażające rzeczywistość	praktyczne (operacyjne)

W. Okoń W., Podstawy wykształcenia ogólnego, wyd. IV, WSiP, Warszawa 1987.

PROPOZYCJE METOD PRACY W POSZCZEGÓLNYCH KRĘGACH TREŚCIOWYCH

1. Edukacja polonistyczna

Głównie metody problemowe, podające i eksponujące (waloryzacyjne)

Czytanie

- metody analityczno-syntetyczne
- globalne
- metoda symultaniczno-sekwencyjna prof. J. Cieszyńskiej

Pisanie i mówienie

- analizy i twórczego naśladowania wzorów
- praktyki pisarskiej
- norm i instrukcji
- okazjonalnych ćwiczeń sprawnościowych
- przekładu intersemiotycznego (wg A. Dyduchowej)

2. Edukacja matematyczna

Głównie metody: praktyczne i problemowe

- naturalna metoda nauczania matematyki
- metody aktywizujące
- metoda konstruowania gier o zaznaczonym wątku matematycznym (E. Gruszczyk-Kolczyńska)
- metoda naprzemiennego układania i rozwiązywania zadań

3. Wychowanie fizyczne

Głównie metody: praktyczne

- ćwiczenia, gry i zabawy ruchowe
- ruch rozwijający Weroniki Sherborne
- kinezylogia – ruchy naprzemienne

4. Wychowanie plastyczne i muzyczne

Głównie metody: waloryzacyjne (eksponujące) i problemowe

- przekład intersemiotyczny
- synektyka
- trening wrażliwości
- spacer w wyobraźni
- wizualizacja
- teatralizacja (drama, inscenizacja, odgrywanie ról)
- metody eksponujące (film, sztuka teatralna, ekspozycja, pokaz połączony z przeżyciem)
- metoda projektów
- burza mózgów

5. Edukacja społeczna. Etyka.

Głównie metody: problemowe, podające i praktyczne

- dyskusja dydaktyczna, np. „dywanik pomysłów” lub „okrągły stół”
- wywiad
- gry symulacyjne i decyzyjne
- treningi interpersonalne
- metaplan
- metody integracji – krąg
- metoda projektów
- burza mózgów
- story-line

6. Zajęcia techniczne i komputerowe

Głównie metody: praktyczne i programowane

- ćwiczenia laboratoryjne
- pokaz
- klasyczna metoda problemowa
- metoda projektów (w tym również WebQuesty)

7. Edukacja przyrodnicza

Metody: praktyczne, problemowe i waloryzacyjne (eksponujące)

- obserwacja, pokaz
- ćwiczenia laboratoryjne: doświadczenia i eksperymenty
- ekospacery i badania przyrodnicze w naturze
- metoda projektów

PRACA Z UCZNIEM ZDOLNYM

W pracy z uczniem zdolnym należy kierować się następującymi zasadami:

1. Nauczyciel powinien nieustannie weryfikować swoją wiedzę o uczniu, dobrze znać jego możliwości i ograniczenia.
2. Podejmowane przez nauczyciela działania pedagogiczne powinny dotyczyć wszystkich sfer funkcjonowania i rozwoju.
3. W czasie zajęć należy sięgać po różne metody pracy, ograniczając do niezbędnego minimum metody podające.
4. Należy unikać w nadmiarze pracy zbiorowej. Istotnym jest umożliwienie uczniom pracy indywidualnej, zespołowej, grupowej i w parach.
5. Uczniom zdolnym warto zaoferować funkcję asystenta nauczyciela.
6. Uczeń zdolny, jego rodzice/opiekunowie oraz nauczyciele powinni razem opracować program rozwoju zdolności i mieć świadomość wspólnej odpowiedzialności za jego realizację.
7. Podczas oceniania nauczyciel powinien zachęcać do samooceny i doskonalenia się, a także dostosować

formę oceniania (np. kształtujące, sumujące) adekwatnie do sytuacji.

8. Jedną z dróg wiodących do budowania autorytetu nauczyciela powinno być m.in. wspólne z uczniem dochodzenia do wiedzy, korzystanie z różnych źródeł informacji, krytyczna ocena treści.

IV.2. CYKLE TEMATYCZNE. PRZYKŁADY PRACY W GRUPACH MIESZANYCH WIEKOWO

Ani jedna lekcja na dany temat, ani powtórzenie zagadnienia za jakiś czas (rok, semestr) nie pomogą dzieciom w rozumieniu świata, w wyjaśnianiu pojęć i wyrażaniu siebie. Aby wiedza, umiejętności i postawy mogły być poszerzane, pogłębiane, ugruntowane, potrzeba czasu, który zapadnie w świadomość serca i umysły naszych dzieci. Czynnikiem czasu w sposób szczególny dotyczy postaw, których kształtowanie wymaga czasu. Lekcja na temat tolerancji czy nawet cały dzień lub kilkudniowy cykl tematyczny nie spełnią swojego zadania, poza tym, że odnotujemy ten fakt w dzienniku czy sprawozdaniu. Czas poświęcony na kształtowanie postaw nie może być zbyt poszatkowany. Są tematy, zabawy i zajęcia krótkotrwałe, ale są i takie, które mogą trwać tygodniami i miesiącami. Warto czerpać inspiracje od tych nauczycieli, którzy potrafią zaplanować nawet półroczny cykl tematyczny i robią to tak, że kształtując różnorodne umiejętności, zaszczipią w dzieciach wartości wyjątkowe.

Jak wiadomo, dzieci w wieku wczesnoszkolnym posługują się myśleniem konkretno-obrazowym. Nie na wiele zdaje się w tym okresie słowne objaśnianie pojęć. Ich rozumienie przychodzi w trakcie działania. Sprzyjają temu cykle tematyczne, będące propozycją organizacyjną kształcenia zintegrowanego, ponieważ generują możliwość długotrwałych działań. Dają możliwość szerszego i głębszego przyjrzenia się różnym aspektom jakiegoś zagadnienia, pozwalają zauważyć związki, zależności i powiązania, a nie tylko je sygnalizują. Dziecko musi je odczuć, a nie tylko o nich usłyszeć. Cykle tematyczne w pewien sposób są bliskie życiu codziennemu, jako że wydarzenia dnia codziennego stawiają nas w sytuacjach, którymi żyjemy przez wiele dni. Centrum integrującym (spoiwem) cyklu może być czasem tematyka (np. „Przyroda przygotowuje się do zimowego snu”), a czasem problem – projekt (np. „Śledztwo w sprawie powietrza, czyli jak posługiwać się skalą porostową”). W części ogólnej programu przedstawiamy jedynie przykładowe katalogi. Z uwagi na dużą dowolność w tworzeniu cykli tematycznych wynikającą z bogactwa zagadnień, tematyki, treści, potrzeb oraz mnogości kombinacji powiązań każdy nauczyciel może podejść do tej propozycji w sposób elastyczny i twórczy.

Tworząc cykle tematyczne czy opracowując projekty edukacyjne, warto to robić wspólnie z dziećmi, szczególnie drugo- i trzecioklasistami. Umiejętność planowania jest jedną z ważnych kompetencji, a udział dzieci w przydzielaniu zadań, dyskusjach na temat osiągniętych efektów, wyciąganiu wniosków na przyszłość uczy je umiejętności planowania. Pomocne mogą tu być karty pracy z określonymi zadaniami wzorowane np. na modelu stworzonym przez C. Freineta.

W większości sytuacji pomysłodawcą jest nauczyciel, którego styl działania powinien być na tyle inspirowany, by dzieci przyjmowały jego pomysły jako własne. W projektowaniu sytuacji dydaktycznych, które w jak największym stopniu pozwolą osiągać założone cele, warto wykorzystać naturalne zamięrowanie dzieci do niespodzianek i tajemnic.

Przedstawiony poniżej przykład rocznego zestawu cykli tematycznych (bloków problemowych) i tematów dnia został skonstruowany z myślą o pracy z grupami różnowiekowymi (klasy łączone) i z zachowaniem zasady stopniowania trudności oraz poszerzania i pogłębiania wiadomości i umiejętności w kolejnych klasach. Spoiwem łączącym jest tu ten sam wątek tematyczny, który pozwala na pracę zróżnicowaną w klasach łączonych i grupach różnowiekowych.

		Klasa I		Klasa II		Klasa III
IX Świat wokół szkoły	Jaka jesteś, szkolo?	Poznajemy szkołę i kolegów Jesteśmy uczniami i kolegami Bezpiecznie i wesoło W parku	Razem lepiej	Co nas łączy? Zgoda buduje Książki, gry i zabawki W lesie	Razem możemy więcej	Chcieć, to móc Inny nie znaczy gorszy Bawię się i uczę Na polu
X W domowym zaciszu	Mój dom, moja rodzina	Moja rodzina Pracujemy i świętujemy Z rodziną i przyjaciółmi Opowiedz mi bajkę Mój dom	Z pokolenia na pokolenie	Z rodzinnego albumu Na co dzień i od święta Dobry opiekun i kolega Kraina bajek Nasz dom – Polska	Tradycje i zwyczaje	Ocalić od zapomnienia Praca i odpoczynek Bracia mniejsi Tyle bajek jest na świecie Mieszkańcy Ziemi
XI Świat jest ciekawy	Obserwujemy	W wodzie Na wsi „Kiedy nudzę się paskudnie...” Co już potrafimy?	Badamy i dociekamy	Woda w kranie na żądanie? To jest Polska właśnie „... w jesienne popołudnie...” Co już potrafimy?	Ogniwa i jednego łańcucha	Szanuj wodę Trudne słowo – patriota „...Gdy w każdym świata kątka chlupie deszcz” Co już potrafimy?
XII Co niesie grudzień?	Kolory, smaki i zapachy	Nasze zmysły Zabawki i prezenty Wokół choinki	Zwyczajne i niezwykłe	Jakie to wszystko ciekawe Wspomnienia W świątecznym nastroju	Przytulić do serca	Czuję, rozumiem, pomagam Tęsknoty i marzenia Tak ciepło i serdecznie
I Zima w pełnej krasie	Świat baśniowy a prawdziwy	Witaj Nowy Roku Noworoczne życzenia Biało i baśniowo	Dajcie zakwitnąć marzeniom	Dary Nowego Roku W krainie śniegu	Rozwinąć skrzydła	Co przyniesie Nowy Rok? Za kołem polarnym
II Czas tak szybko leci	Krok za krokiem	Na Podhalu Na ziemi i na niebie Dookoła świata Jutro też będzie dzień	Idziemy dalej i dalej	Czarodziejska moc gór/ magia gór/Po górach, po chmurach Idzie niebo ciemną nocą Jak podróżujemy? Wczoraj, dziś, jutro	Tyle jest szczytów do zdobycia	Dosięgnąć szczytu Droga do gwiazd Podróże dalekie i bliskie Nie odkładaj do jutra
III Przyroda budzi się ze snu zimowego	Ważne pytania	Małe i duże Czy koń dogoni cień? Czarne – białe Magia teatru	Chcę wiedzieć więcej	Porównujemy Komu i czemu to służy? Szare i kolorowe Teatr lalek	Warto się zastanowić	Czy można to zmienić? Komu to potrzebne? Cienie i blaski Teatr wyobraźni
IV W wiosennym nastroju	Co?	Graj w zielone Cisza i hałas Dźwięki wokół nas Tematy świąteczne: Przy wielkanocnym stole Śmigus-dyngus	Dlaczego?	Wiosna – pora radosna Słucham, ale czy słyszę? Dźwięki jak muzyka Tematy świąteczne: Pisanki, kraszanki Ludowe obrzędy wielkanocne	Jak?	Zdrowe odżywianie/ Smacznie i zdrowo Nasze uszy słyszą świat Słuchowisko Tematy świąteczne: Po dyngusie Wielkanocne zwyczaje na świecie

V Polska, Europa, świat	Jestem Polakiem	Nasze symbole narodowe Historia i legenda Książka to okno na świat Polska w Europie	Jestem Europejczykiem	Państwa, stolice, flagi Dawno, dawno temu U źródeł wiedzy Sztuka i technika Polski i Europy	Jestem mieszkańcem Ziemi	Chrońmy nasze dziedzictwo Pierwsi ludzie i zaginione cywilizacje Historia pisma Kultura Polski i innych narodów
VI Czekamy na wakacje	Obłoki marzeń	Uśmiech na twarzy Na tęczowym moście Wkrótce wakacje	Słoneczne inspiracje	Radości i smutki Kolorowy zawrót głowy Nadchodzą wakacje	Nadzieja ma kolor zielony	Dziecko, mały człowiek Jakie humory mają kolory? Lato, zaczekaj chwilę

Formy organizacyjne pracy w klasach łączonych

Ryszard Pęczkowski w książce „Funkcjonowanie klas łączonych w polskim systemie edukacji” pisze: „kształcenie w grupie zróżnicowanej wiekowo to proces uporządkowanego w czasie i przestrzeni ciągu zdarzeń obejmujący nauczycieli i uczniów, którego cechami są: celowość podejmowanych działań, aktywność uczestników rozwijająca wiedzę, interakcyjność jako wzajemne oddziaływanie między uczestnikami. Grupę stanowią uczniowie o różnym wieku biologicznym. Grupa ma charakter dynamiczny, w każdym nowym roku szkolnym zmienia się jej skład osobowy (uczniowie najstarsi przechodzą do grupy wyższej, a ich miejsce zajmują uczniowie młodszy). Liczebność grupy zróżnicowanej wiekowo nie powinna przekraczać 18 uczniów.”

W cytowanej publikacji znajdziemy informację o formach organizacyjnych pracy uczniów w klasach łączonych.

FORMY ORGANIZACYJNE PRACY UCZNIÓW W KLASACH ŁĄCZONYCH			
g		g	
PRACA JEDNOLITA		PRACA ZRÓŻNIOWANA	
g	g	g	g
Indywidualna praca jednolita	Zbiorowa praca jednolita	Indywidualna praca zróżnicowana	Grupowa praca zróżnicowana

Tabela: Formy organizacyjne procesu kształcenia w klasach łączonych według R. Więckowskiego (R. Pęczkowski)

Poniżej prezentujemy dwa przykłady pracy z dziećmi w grupach mieszanych wiekowo. Jedna w postaci metody projektu edukacyjnego Gospoda pod Słonecznym promieniem. Druga w klasycznej formie zajęć dotycząca tematyki wakacyjnej „Wakacje”.

Gospoda pod Słonecznym Promieniem

Tydzień 1 – „Wycieczka”

Dzień 1.

Wszyscy wybieramy się na wycieczkę do lasu. Bawimy się w Tomcia Paluszka i Leśnego Dziadka. Poznajemy las wszystkimi zmysłami. Jest to zarówno wyprawa po kolory, zapachy, jak i leśne muzykowanie.

Dzień 2.

Sześcioletki i siedmiolatki poznają literkę „m”. Z liści komponuje laurkę dla mamy. Klasa II przygotowuje album o drzewach. Klasa III ogląda fotoreportaż z wycieczki i uczy się pisać notatkę kronikarską.

Dzień 3.

Klasa I ogląda albumy przygotowane przez drugoklasistów. Dzieci wspólnie uczą się rozpoznawać drzewa. Z przygotowanych materiałów układają domino „drzewo” i „liść”. Klasa II i III czyta wiersz o lesie. Wszyscy uczą się piosenki „A to jeź” oraz improwizują koncert „Muzyka przyniesiona z lasu”.

Dzień 4.

Wspólnie słuchamy przygód Dębowego Liścia. Klasa I poznaje literkę „l” jak las; klasa II i III pracuje z podręcznikiem. Wszyscy słuchamy muzyki Fryderyka Chopina.

Dzień 5.

Klasa I wykonuje pracę plastyczną techniką odbijania „Liście jak motyle”; klasa II i III tworzy kompozycję z liści. Klasa II pracuje nad tematem „Jesienne dary lasu”; klasa III czyta z podziałem tekst „Leśne listki”. Wspólnie improwizujemy jesienny taniec liści.

Tydzień 2 – „Zwierzęta w lesie, polu, domu”

Dzień 6.

Wszyscy poznajemy mieszkańców lasu. Dzielimy się na grupy i każda szuka informacji o wybranych zwierzętach. Klasa II w szczególności zajmuje się jeżem.

III dodatkowo umieszcza zwierzęta w poszczególnych warstwach lasu. Klasa I poznaje nową literkę „t”. Wszyscy modelujemy zwierzątka z masy solnej, kasztanów, itp.

Dzień 7.

Prezentujemy wiadomości o zwierzętach zdobyte poza szkołą. Przyporządkowujemy zwierzęta do określonej grupy (ssaki, ptaki, owady). Staramy się zaobserwować niektóre z nich w najbliższej okolicy. Klasa II w sposób szczególny zajmuje się mieszkańcami dziupli. Przypominamy sobie piosenkę „A to jeź”.

Dzień 8.

Dalej zajmujemy się zwierzętami, mówimy głównie o ssakach i ptakach domowych. Klasa I poznaje literkę „k” jak kot.

Dzień 9.

Podsumowujemy kolejny tydzień. Planujemy prezentację końcową projektu. Klasa III z wywołanych zdjęć z wycieczki przygotowuje fotoreportaż. Klasa II ustala scenariusz występu o przygodach dębowego liścia. Klasa I czyta bajki o literkach i przygotowuje o nich albumy.

Tydzień 3 – „Lato w spiżarni schowane”

Dzień 10.

Gromadzimy jesienne dary z lasu, pola, sadu. Rozpoznajemy je wszystkimi zmysłami. Klasa I poznaje nową literkę „j” jak jajko (jesień). Klasa II zakłada uprawę roślin, poznaje rodzaje roślin warzywnych. Klasa III specjalizuje się w rozpoznawaniu rodzajów zbóż.

Dzień 11.

Klasa I przygotowuje inscenizację wiersza „Na straganie”. Wszyscy słuchamy wiersza J. Papuzińskiej „Sałatka”, przyrządzamy pstrokate sałatki, kosztujemy je, częstujemy innych. Uczymy się piosenki „Ogórek wąsaty”. Klasa I i II poznaje literkę „s” jak smak.

Dzień 12.

Zastanawiamy się nad wystrojem „Gospody pod Słonecznym Promieniem”. Przygotowujemy bukiet ze zbóż. Poznajemy historię chleba „Od ziarna do bochenka”. Klasa III czyta teksty „Smaczna, pouczająca i zdrowa historia... chlebowa”. Tworzymy „Klasowe muzeum chleba”. Suszymy kromki różnego rodzaju pieczywa. Wszyscy słuchamy muzyki ludowej, głównie kujawiaka.

Dzień 13.

Rozmawiamy o witaminach. Wybieramy się do sklepu lub na targ. Przyrządzamy owocowe i ziołowe herbatki. Słuchamy wierszy o ziołach, gromadzimy olejki zapachowe oraz suszone i świeże zioła. Ustalamy, że nasza gospoda ma mieć zapach lata.

Dzień 14.

Podsumowujemy kolejny tydzień. Ćwiczymy program artystyczny – występy teatralne, piosenki. Pracujemy nad dykcją i ruchem scenicznym. Klasa I poznaje nową literę „ś” jak ślimak

Tydzień 4 – „Każdy ma swój dom”**Dzień 15.**

Klasa III odwiedza dom pana Astronoma, klasa II domek Kubusia Puchatka, klasa „0” i I poznaje literę „d” jak dom.

Dzień 16.

Podsumowujemy pracę z poprzedniego tygodnia – domy zwierząt.

Dzień 17.

Poznajemy domy na wsi i w mieście. Klasa „0” i I poznaje literkę „w” jak wujek. Rozmawiamy o atmosferze w domu, spotkaniach przy rodzinnym stole. czytamy wiersze „Słońce na stole”.

Dzień 18 i 19.

To końcowe przygotowania do imprezy podsumowującej projekt.

1. Próby występów dzieci:

Klasa I „Na straganie”.

Klasa II „Przygody dębowego liścia”. Klasa III „Leśne listki”.

2. Umieszczenie prac plastycznych w klasowej galerii:

Klasa I „Liście jak motyle”.

Klasa II „Liściaki – jak rozweselić liście”.

Klasa III „Fotoreportaż z wycieczki” – wystawa zdjęć.

3. Przygotowanie wystawy prac – m.in. albumy literek, opisy drzew, album liści, notatka kronikarska, opowiadania, twórczość poetycka dzieci.

4. Ustalenie poczęstunku:

Klasa „0” – „Jajka jak statki”.

Klasa I – „Kanapki jesienne”.

Klasa II – „Pstrokate sałatki”.

Klasa III – „Zupa z dyni, chleb z gomasio”.

5. Posegregowanie zbiorów (zboża, jarzębina, róża, ziarna słonecznika, zioła, itp.). Ewentualne wzbogacenie gospody o podarunki od mam – konfitury, soki.

6. Przygotowanie zaproszeń dla rodziców.

Załatwienie spraw związanych z ewentualnym ogniskiem.

7. Umieszczenie w centralnym miejscu napisu „Gospoda pod Słonecznym Promieniem”.

Dzień 20.

Impreza podsumowująca projekt.

Temat: Wakacje

1. Powitanie – wspólne kl. I i II

Po wejściu do sali wszystkie dzieci stają wokół chusty animacyjnej (prześcieradła), pod którą ukryte są różne przedmioty. Witają się z sąsiadem z prawej strony, z lewej strony, a potem mówią sobie „dzień dobry”.

2. Wprowadzenie do zajęć – wspólne kl. I i II

Za pomocą dotyku dzieci próbują rozpoznać, co znajduje się pod chustą. Jeśli dziecko odgadnie, może wyjąć schowany tam przedmiot, jeśli nie, próbują inni. Pod chustą ukryte są przedmioty związane z morzem. Na przykład: słomkowy kapelusz, okulary, łopatkę, muszla, foremki do piasku, wiaderko, łopatkę, statek (zabawka), lornetka. Po wyjęciu przedmiotu zadaniem dziecka jest:

- podzielić jego nazwę na sylaby,
- policzyć sylaby,
- podzielić go na głoski,
- ułożyć z nim zdanie.

3. Tworzenie skojarzeń za pomocą metody „słoneczka” – wspólne kl. I i II

Kiedy przedmioty zostają rozpoznane do każdego przedmiotu tworzymy słowniczek skojarzeń.

Przykładowo:

- Okulary: kółko, drucik, szkiełko, morze, plaża, babcia, lupa
- Kapelusz: słońce, bal, plaża, wakacje
- Statek: podróże, marynarz, fale morskie

Łączenie skojarzeń. Wspólne ustalenie tematyki, hasła dla wszystkich podanych przez dzieci skojarzeń:

Wakacje.

4. Nad morzem – zabawy z chustą animacyjną – wspólne kl. I i II

Jesteśmy nad morzem, woda jest spokojna, ale po chwili fale stają się większe (wszyscy delikatnie poruszają chustą), coraz większe (wszyscy mocniej poruszają chustą), nadciąga wiatr, fale burzą się (wszyscy energicznie poruszają chustą).

Po chwili wiatr cichnie i można wejść do wody (wszyscy siadają, ruszają nogami pod chustą).

Wychodzimy z wody, jest gorąco, słońce mocno świeci, chowamy się pod parasol (dziewczynki wchodzi pod chustę – chłopcy z chustą wirują nad nimi, po chwili następuje zmiana).

Na plaży lubimy bawić się piłką – prowadząca kładzie piłkę na chuście, zadaniem uczestników jest naprowadzić ją do środka.

5. Opowieść ruchowa „Spacer w górach” – wspólne kl. I i II

Wyruszamy na wycieczkę w góry. Na plecach zakładamy ciężki plecak. Idziemy nachyleni (niesiemy plecaki). Na ścieżce są kamienie – przeskakujemy je. Napotyamy śnieżne zasy – idąc podnosimy wysoko kolana. Doszliśmy do sporej ściany skalnej – wdrapujemy się na nią. Stoimy na szczycie – podnosimy głowę, głęboko oddychamy czystym, górskim powietrzem (wdech nosem, wydech ustami). Rozglądamy się dookoła, kręcimy szyją w lewo, w prawo – podziwiamy piękne widoki. Po powrocie podajemy sobie dłonie, mówimy do widzenia i machamy na pożegnanie rękami.

PODZIAŁ NA GRUPY – KL. I OSOBNO, KL. II OSOBNO

- (Klasa I będzie zajmowała się wakacjami nad morzem. Klasa II wakacjami w górach).
- Klasa I otrzymuje do samodzielnego przeczytania tekst „Wakacje nad morzem”)

6. Wakacje nad morzem – klasa I

Ala, Basia, Romek i Krzyś są na wakacjach nad morzem. To polskie morze – Bałtyk. Dzieci często spędzają ze sobą czas. Lubią bawić się wspólnie, choć każdy ma swoje zainteresowania. Romek interesuje się samolotami, lotami balonem, podróżami w kosmos. Często biega po plaży z latawcem. Krzyś zbiera okazy ciekawych kamieni i muszelek. Ala zapisała się do Klubu ceramicznego, gdzie uczy się lepić z gliny. Basia lubi spacerować po plaży. Uwielbia też budować zamki z piasku.

Po przeczytaniu tekstu uzupełniają zdania:

Romek interesuje się

Krzyś zbiera

..... lubi lepić z gliny.

Basia lubi budować z piasku.

(W tym czasie nauczyciel dzieli klasę II na 3 grupy: folklorystyczną, gawędziarzy i przyrodników, przydziela im zadania i tłumaczy ich wykonanie)

7. Wyprawa w góry – klasa II

Zadania dla grupy folklorystycznej:

Odszukajcie w albumach lub Internecie zdjęcia i krótki opis stroju góralskiego: damskiego i męskiego, możecie skorzystać z zasobów Internetu.

Zadania dla grupy gawędziarzy:

- Przeczytajcie legendę „O śpiących rycerzach” Podzielcie legendę na części.
- Do każdej części narysujcie ilustrację.
- Tekst legendy przeczytajcie z podziałem na role.

Zadania dla grupy przyrodników:

Odszukajcie zdjęcia i krótkie informacje na temat zwierząt zamieszkujących Tatry: niedźwiedzia, kozicy, świstaka oraz występujących tam roślin, krokusa, pierwiosnka wyniosłego, szarotki alpejskiej.

Każda grupa otrzymuje potrzebne materiały: albumy, zdjęcia, tekst legendy czy też karty pracy:

- *Grupa folklorystyczna:*

Jej zadaniem jest obejrzenie strojów. Przeczytanie tekstu, a następnie namalowanie na dużych arkuszach papieru góralki i górala w strojach ludowych.

- *Strój góralki:*

- Na głowie chustka w kwiaty.
- Na szyi korale związane z tyłu kolorową wstążką.
- Biała bluzka z koronką a na niej haftowany koralikami gorset.
- Na plecach chusta.
- Spódnica czerwona, zielona albo niebieska w kolorowe kwiaty.
- Na nogach białe skarpety i kierzpce.

- *Strój górala:*

- Na głowie kapelusz z okrągłym rondem z orlim piórem i muszelkami.
- Biała koszula a na niej serdak i wełniana peleryna na plecach.
- Na nogach obcisłe haftowane spodnie (portki) z lampasami i parzenicami.
- Na stopach kierzpce z czerwonymi pomponami i rzemykami wiązanymi wokół łydek.

8. Planujemy dzień nad morzem – kl. I

Oto kilka propozycji (reklamy, ogłoszenia, afisze):

- *Weź udział w konkursie na najciekawszy zamek z piasku. Sobota godz. 11.00 na plaży w Dziwnowie.*
- *Klub „Garnuszek” zaprasza na warsztaty lepienia z gliny. Sobota godz. 16.00 w naszej siedzibie.*
- *Wszystkich zainteresowanych zawodami w puszczaniu latawców, zapraszamy do Parku Nadmorskiego o godzinie 15.00 w najbliższą sobotę.*
- *Kino „Fala” zaprasza na film „Piraci”. Seanse codziennie o godzinie 19.00.*
- *Klub żeglarski ogłasza zapisy na pokaz zawodów żeglarskich, sobota od 11.00 do 12.00.*
- *Jutro, czyli w sobotę o godzinie 18.00 zagra i zaśpiewa dla Państwa zespół „Mewa”. Serdecznie zapraszamy. – Na pokaz dziecięcej mody zaprasza sklep „Kopciuszek”. Początek sobota, godzina 16.00.*

Na podstawie propozycji oraz własnych zainteresowań dzieci układają swój plan na sobotę.

8.00 – 9.00 Pobudka, krótka gimnastyka, toaleta poranna.

9.00 – 10.00 Śniadanie.

10.00 – 11.00 Pomoc rodzicom w pracach domowych (napisz w jakich)

.....
11.00 – 13.00 Czas do południa (do własnego zaplanowania)

.....
13.00 – 14.00 Obiad.

14.00 – 15.00 Sjesta poobiednia (napisz, jak będziesz odpoczywać)

.....
15.00 – 18.00 Czas po południu (do własnego zaplanowania).

.....
18.00 – 19.00 Kolacja.

19.00 – 20. 00 Wieczorem (do własnego zaplanowania).

.....
20. 00 – 21.00 Toaleta wieczorna, lektura przed snem, sen.

9. **W co się ubrać?**

Czytając afisze z propozycjami spędzenia czasu, zastanawiamy się nad stosownym ubiorem.

- Jak ubrać się do kina?
- Jak ubrać się na plażę?
- Jak ubrać się, gdy pomagamy rodzicom w pracach domowych?
- Jak ubrać się na koncert?
- Jak ubrać się do szkoły?

W trakcie rozmowy posługujemy się nazwami części garderoby: buty, spódnica, sukienka, spodenki, podkoszulek, czapka, kapelusz, strój kąpielowy, fartuszek itp.

10. **Prezentacja zadań klasy II – kl. I i II – wspólnie**

(Klasa pierwsza słucha i ogląda wytwory prac klasy II)

11. **Rozmawiamy na temat bezpiecznych wakacji kl. I i II – wspólnie**

O czym należy pamiętać spędzając wolny czas wśród przyrody – rady

- Nie przebywaj zbyt długo na słońcu! Na głowę wkładaj kapelusz, czapkę z daszkiem lub chustkę.
- W rzece, jeziorze czy morzu kąp się tylko w miejscach dozwolonych.
- W lesie zachowuj się cicho. Nie hałasuj! Nie płosz zwierząt!
- Nie łam gałęzi, nie rań drzew scyzorykiem!
- Nie rozpalaj ogniska w pobliżu lasu! Pamiętaj o niebezpieczeństwie pożaru.
- Nie jedz nieznanych jagód i grzybów!
- Jak Indianin, tak i Ty nie zostawiaj po sobie śladów! Zbieraj papierki, puszki, butelki i wrzucaj je do śmietnika.
- Obserwuj przyrodę! Poznawaj miejscowości, w których przebywasz.
- Wypoczywaj, dbaj o swoje zdrowie, higienę i dobry humor!

12. **Ocena zajęć**

Namalowanie we wnętrzu słoneczka miny, która najczęściej towarzyszyła dziecku w trakcie zajęć.

IV.3. INNE SPOSOBY REALIZACJI ZAJĘĆ

Specyfika kształcenia zintegrowanego wymaga doboru takich rodzajów zajęć, które będą pomocne w planowaniu wielostronnej aktywności uczniów w obrębie ustalonych cykli tematycznych. Rodzaje zajęć mogą się pojawiać w czystej postaci, mogą też tworzyć różne połączenia, ulegać zmianom i modyfikacjom.

1. Prezentacje i spotkania *
2. Zabawy tematyczne *
3. Ćwiczenia i gry *
4. Badanie i dociekanie *
5. Wycieczki i plenery *
6. Zdobywanie praktycznych umiejętności *
7. Lekcje marzeń i wyobraźni *
8. Zwyczaje i obrzędy *

Prezentacje i spotkania:

- gawęda;
- pokazy multimedialne;
- spotkania.

Dzieci lubią żywe opowieści i tu na szczególną uwagę zasługuje **gawęda**. Kiedyś była stałym gościem w naszych domach i wypełniała długie jesienne i zimowe wieczory. Doceniła ją metodyka zuchowa⁸⁷ i żaden drużynowy nie wyobraża sobie bez niej zbiórki. Dziś odchodzi w zapomnienie. U dorosłych coraz rzadziej zauważa się dar gawędzenia. Miejsce gawędy zajęły inne formy medialne, często natarczywe i niosące miałki przekaz. W dobie przeciążenia mediami warto ją przywrócić do łask i wykorzystać w procesie lekcyjnym, co z pewnością odnowi wartości żywego słowa, podanego w przekazie bezpośrednim, gdzie możliwym staje się odczuwanie emocji pomiędzy nadawcą i odbiorcą. Możliwa jest też informacja zwrotna. Budowanie przez nauczyciela w trakcie opowieści odpowiedniego nastroju i napięcia pozwala dziecku utożsamić się z bohaterem, na równi z nim, tu i teraz przeżywać przygody i odczuwać emocje. Gawęda spełnia także inną rolę – daje okazję do podsunęcia dobrych wzorów do naśladowania, inspiruje do działania i zdobywania nowych informacji. Dobra gawęda powinna mieć ciekawą i wartką fabułę, sens wychowawczy pozbawiony moralizowania, musi być związaną z tematyką cyklu (często pełni funkcję kłamry tematycznej spinającej poszczególne zajęcia). Powinna również uwzględniać zainteresowania i propozycje uczniów.

Spotkania z ciekawymi ludźmi, którzy prezentują swój zawód, opowiadają o swoich pasjach, drodze do sukcesu, są kontaktem z żywym człowiekiem i o wiele bardziej przemawiają do dziecięcej wyobraźni i zachęcają do działania niż słowo pisane czy obraz.

Umiejętne i z wyczuciem korzystanie ze współczesnych form medialnych, takich jak **filmy edukacyjne i programy multimedialne** jest znakomitym sposobem na poznanie i zrozumienie zjawisk, których nie można poznać w trakcie bezpośrednich obserwacji czy za pomocą tradycyjnych metod przekazu.

Godna polecenia jest również **metoda WebQuestów, która daje szerokie pole do indywidualizacji zajęć**. Metoda ta polega na wykorzystaniu Internetu. Dla starszych dzieci może stać się formą kontynuacji i pogłębiania treści, z którymi spotykają się w szkole.

Ten typ zajęć bazuje głównie na metodach podających, wzbogacanych metodami eksponującymi (np. film, przezrocza) i umożliwia uczniom zdobywanie informacji o świecie, ludziach, ich przeżyciach, poznawanie zjawisk, faktów głównie drogą audiowizualną.

⁸⁷ M. Wardęcki, *Zuchy*, Warszawa 1983.

Zabawy tematyczne

To taki rodzaj zajęć, w której uczniowie bawią się w określone role. Są lekarzami, policjantami, żołnierzami, nauczycielami, tropicielami itp. Na niby odtwarzają działania ludzi dorosłych. Zabawa tematyczna to bardzo skuteczna forma uczenia się charakterystyczna dla dzieci przedszkolnych i w młodszym wieku szkolnym. Z racji swoich walorów edukacyjnych jest powszechnie wykorzystywana w czasie zuchowych spotkań⁸⁸. Zabawa tematyczna powinna przebiegać w miarę swobodnie i naturalnie. Dzieci wspólnie z nauczycielem (pamiętamy, że nauczyciel bawi się i uczy razem z dziećmi) ustalają poszczególne zadania, obowiązki, reagują na nowe sytuacje i starają się im sprostać. Żadna forma, metoda, technika ani rodzaj zajęć nie sprzyja procesowi uczenia się, tak jak zabawa tematyczna. Jest to wspaniała okazja do poznawania świata w trakcie bezpośredniego działania oraz jednoczesnego wykorzystania zdobytej wiedzy – w najczystszej postaci uczenie się przez działanie z jednoczesną możliwością korygowania błędów bez narażania się na śmieszność i krytykę. Jest to zarazem nabywanie i utrwalanie różnych wiadomości i umiejętności oraz okazja do praktycznego ich wykorzystania. Zabawa „na niby”, łącząca wymiar rzeczywisty i fantastyczny, w której każdy może pełnić określone funkcje i zaprezentować zdobyte umiejętności (np. liczenia – pełniąc rolę sprzedawcy, mierzenia temperatury w zabawie w lekarza, argumentowania w zabawie w sąd itd.) sprawia, że wiadomości i umiejętności jako takie nabierają wymiaru użyteczności (to, co wiem i umiem przydaje mi się). Zabawy tematyczne spełniają też olbrzymią rolę wychowawczą, uczą rozróżniać to, co dobre, pożądane od tego, co złe, szkodliwe; wyzwalają inicjatywę, uczą współdziałania, kompromisu, rozwiązywania problemów i konfliktów.

W zabawy tematyczne bez trudu można wpleść inne formy aktywności. I podobnie jak gawęda dostarczą wielu „węzłów, klamer”, w tym wypadku do skonstruowania całego cyklu.

Kolejną zaletą zabaw tematycznych jest to, że pozwalają w naturalny sposób posługiwać się słownictwem w obrębie tematu zabawy, tworzą okazje odtwarzania ról społecznych i wzmacniają pożądane zachowania. Ponadto zabawy tematyczne niosą ze sobą duży ładunek emocjonalny, rozwijają postawy koleżeńskie, wzmacniają poczucie akceptacji i bezpieczeństwa, pobudzają do samodzielnej aktywności.

Inne formy zabaw to :

Zabawy dydaktyczne mają aspekt poznawczy – przede wszystkim są ukierunkowane na zdobywanie wiadomości i umiejętności, utrwalający – służą utrwalaniu poznanych wiadomości i praktyczny – wykorzystują zdobyte informacje w określonym celu, są użyteczne.

Zagadki kształcą szereg operacji umysłowych: skojarzenia, przypomnienie, porównanie oraz dopasowanie podanych informacji do np. poszukiwanego przedmiotu, uczą kojarzenia go z jego nazwą, przeznaczeniem. W ten sposób rozwijają u dziecka uwagę, koncentrację, wyobraźnię, spostrzegawczość. Ponadto przykuwają uwagę dzieci i są chętnie przez nie rozwiązywane dzięki temu, że są ciekawe i zabawne.

Gry i loteryjki uczą odczytywania symboli, utrwalają słownictwo. Na szczególną uwagę zasługują tu domina obrazkowo-wyrazowe, bingo itp. wykorzystywane do ćwiczeń w czytaniu. Stolikowe gry zręcznościowe – pchełki, bierki, skaczące czapeczki umożliwiają dzieciom ćwiczenie koordynacji i precyzji ruchów rąk i podporządkowują je kontroli wzroku, doskonałą zręczność, sprawność manualną. Są one dobrym sposobem przygotowania do pisania.

Ten rodzaj zajęć opiera się głównie o metody problemowe, praktyczne i eksponujące.

Ćwiczenia i gry

W grach i ćwiczeniach stosuje się przede wszystkim metody praktyczne. Planując cykl tematyczny, należy uwzględnić odpowiednią ilość czasu na różnego rodzaju ćwiczenia (w pisaniu, czytaniu, liczeniu, gimnastyczne, sprawnościowe). Bez ćwiczeń dziecko nie nabierze sprawności w danej dziedzinie, a to wymaga cierpliwości i stałego doskonalenia, a co za tym idzie czasu na regularne powtarzanie, trenowanie umiejętności. Najczęściej ćwiczenia przyjmują formę zróżnicowanej pracy indywidualnej, ponieważ wymagają koncentracji, a każde dziecko pracuje w swoim tempie. W ćwiczeniach nie występują, tak jak w grach, elementy współzawodnictwa, pojawia się za to moment sprawdzania swoich możliwości, który powinien stać się elementem dopingującym. Szczególnego wsparcia motywacyjnego

⁸⁸ Tamże.

ze strony nauczyciela wymagają uczniowie, którzy łatwo zrażają się pierwszymi niepowodzeniami (niska samoocena, brak samodzielności, obawa przed śmiesznością i krytyką). Ważne jest, aby wsparcie ze strony nauczyciela i przyjazna atmosfera w klasie pozwoliły dziecku na nabranie przekonania: „Dzisiaj jeszcze tego nie potrafię – ale gdy poćwiczę, na pewno mi się uda”.

Zarówno w grach, jak i ćwiczeniach cel jest bardzo podobny: Bycie coraz lepszym, chęć zwycięstwa – w grach nad współgraczem, w ćwiczeniach – nad sobą.

Gry, podobnie jak ćwiczenia, kształcą sprawność fizyczną, rozwijają dyspozycje psychiczne, kształtują postawy społeczne. W literaturze pedagogicznej można znaleźć wiele wskazówek na temat gier, np. ruchowych, czytelniczych czy matematycznych. Na szczególną uwagę zasługuje metodyka konstruowania gier matematycznych opracowana przez E. Gruszczyk-Kolczyńską. Należy pamiętać, by stosując na zajęciach gry, przestrzegać następujących zasad:

- zrozumienia i przestrzegania reguł, przepisów,
- stopniowania trudności,
- ostrożności w stosowaniu współzawodnictwa oraz czuwania nad w miarę równomiernym rozkładaniem się zwycięstw,
- higieny i bezpieczeństwa.

Badanie i dociekanie

Dzięki tym zajęciom uczniowie kształtują postawę badawczą. Po tę formę sięgamy w sytuacjach, kiedy pojawia się problem:

Jak to się dzieje, że...

Co zrobić, aby...

W jaki sposób...

Co by było, gdyby...

Czy to prawda, że...

Chcę sprawdzić, czy...

Jak to działa?

Mają tu zastosowanie przede wszystkim metody problemowe przygotowujące dzieci do naukowego poznawania świata. Uczniowie odkrywają świat na nowo, wykonują proste eksperymenty, badają, sprawdzają, wysnuwają wnioski. Sala lekcyjna przeistacza się wtedy w „klasowe laboratorium”, nadto owe „laboratorium” częstokroć przenosi się w plener.

Rozwiązywanie problemów może i w wielu wypadkach powinno być nowatorskie i twórcze. Są ludzie, którzy bardzo dobrze radzą sobie z problemami, a nie są twórczy i odwrotnie. Są również i tacy, u których proces rozwiązywania problemów i proces twórczy wzajemnie się dopełniają. To od naszych zdolności, potrzeb i celu działania zależy, jaki kierunek przybierze praca nad rozwiązywaniem problemów.

Chcąc zachować przejrzystość, w programie przyjęliśmy rozgraniczenie między formami rozwijającymi myślenie logiczne i racjonalne a tymi, które bardziej sprzyjają rozwijaniu myślenia twórczego w myśl teorii R. Sternberga.

Kolejna forma – zwana lekcją marzeń i wyobraźni – pozwoli rozwinąć skrzydła myśleniu niekonwencjonalnemu, opartemu na skojarzeniach, metaforze, fantazji i rozwijać zdolność wyobraźni tak niezbędną w uczeniu się.

Przykładowymi problemami, którymi zajmiemy się, proponując uczniom tego rodzaju zajęcia, mogą być następujące zagadnienia:

- Skąd bierze się deszcz i śnieg?
- Jak powstaje tęcza?
- Co porusza elektryczne zabawki?
- Co pływa, a co tonie?
- Dlaczego nie zawsze można ulepić bałwana?
- Czy wszędzie są 4 pory roku?
- Co je roślina?

Wycieczki i plenery

Ten rodzaj zajęć obejmuje zarówno spacery, wyprawy przyrodnicze, wycieczki krajoznawcze, jak również plenery o charakterze artystycznym, wyjścia do muzeum, biblioteki, teatru, na wystawę czy koncert.

Zajęcia tego typu mają aspekt poznawczy, społeczny, relaksacyjny, kulturowy. Są okazją do bezpośredniego poznania, spotkania ciekawych ludzi, obiektów przyrodniczych, poznawania niezwykłych miejsc, samodzielnych poszukiwań, przeżycia niepowtarzalnych chwil w bezpośrednim kontakcie z przyrodą, której walory edukacyjne wykorzystujemy okazjonalnie. Istotnym jest więc zapewnienie – również przez szkołę – jak pięknie określa R. Dinello („Życie Szkoły” nr 7- 8/83) „czasu kompensacji, czasu regeneracji, czasu odnajdywania uśmiechu, czasu przyjemności”. Czas ten najlepiej można spędzić na łonie przyrody, która w tej dziedzinie jest antidotum wyjątkowym na skutki uboczne dobrodziejstw cywilizacji (zmęczenie, brak koncentracji i wiele innych dolegliwości).

Zdobywanie wiedzy z książek i materiałów przygotowanych specjalnie na użytek kształcenia jest ważne, ale nie powinno zdominować całego procesu kształcenia. Nauka nie może kojarzyć się uczniom wyłącznie z salą lekcyjną. W czasie wycieczek uczniowie w bezpośrednim kontakcie poznają określony wycinek rzeczywistości. Są one integralnym składnikiem procesu kształcenia. Poprzez przebywanie w naturalnych (nie sztucznych – stworzonych na użytek edukacji) środowiskach również w sposób naturalny dokonuje się proces integracji, o który tak zabiega współczesna edukacja. Zajęcia poza murami szkoły powinny odbywać się jak najczęściej i w miarę rytmicznie. Mogą być one związane z obserwacją zjawisk przyrodniczych, roślin, zwierząt, owadów, obserwacją doświadczeń, siebie, innych, wrażeń), badaniem i doświadczaniem (eksperymenty, polisensoryczne doświadczania siebie i przyrody), rozwojem wrażliwości (badanie i odczuwanie nastrojów przyrody i własnych oraz jej piękna), rozwojem twórczości (wiersze, rysunki, piosenki, dramy, pantomima, teatr, twórcze pomysły ekologicznych rozwiązań itp.)⁸⁹.

W edukacji przyrodniczej należy pamiętać o następujących zasadach:

- „wiedza nie jest przenoszona (transmitowana) na teren szkoły, lecz indywidualnie lub społecznie konstruowana przez ucznia i nauczyciela;
- dzieci, zanim przyjdą do szkoły, są doświadczonymi badaczami, wiele wiedzą o świecie przyrody, wyciągają wnioski z osobistych doświadczeń i interpretują świat; dysponują zatem osobistą wiedzą o otaczającym świecie, na miarę możliwości doświadczania tego świata;
- nauczyciele powinni wykorzystywać wiedzę, którą uczniowie już posiadają;
- nauczanie powinno zaczynać się tam, gdzie znajduje się uczeń ze swoją wiedzą o świecie, bowiem uczniowie wykorzystują posiadane sposoby rozwiązywania problemów i interpretowania nowych sytuacji;
- nauczyciel jest diagnostą wiedzy posiadanej przez ucznia oraz projektodawcą doświadczeń;
- nie wszystkie cele nauczyciela są celami uczniów, toteż istotnym polem pracy nauczyciela jest działanie na rzecz uczynienia celów szkoły celami ucznia i uwzględnienie w celach szkoły celów uczniów;
- nie ma skutecznych metod, są skuteczne nauczycielskie interpretacje wypracowane w laboratoriach i społecznym doświadczaniu technik;
- program to nie wiadomości, które powinny zostać opracowane przez ucznia, ale zbiór doświadczeń do przeżycia i wykonania⁹⁰.

Lekcje marzeń i wyobraźni

Ta forma zajęć, przekornie nazwana lekcją – w swoim przesłaniu – podobnie zresztą jak dość zbieżny z jej programem „Lekcje twórczości” (patrz przypisy) – podkreśla wartość kształcenia nie tylko intelektualnych sfer osobowości. Skłania się ku intuicji, marzeniom i fantazji, niedocenianym i pomijanym obszarom edukacji. Trzeba uczyć się jej od nowa – stąd drugi powód, iż prezentowana forma przyjęła taką właśnie nazwę. **Lekcje marzeń i wyobraźni nie są** klasyczną formą lekcyjną. Pozbawione są okowów w postaci ram czasowych, schematów, przepisów. Na takich zajęciach jest czas i miejsce dla swoistego treningu wrażliwości i wyobraźni: fantazjowania, prezentacji własnych niekonwencjonalnych pomysłów, zabawy w skojarzenia.

⁸⁹ L. Wollman, *Przyroda i edukacja*, w: B. Dymara, S. Cz. Michałowski, L. Wollman-Mazurkiewicz, *Dziecko w świecie przyrody*, Impuls, Kraków 2000.

⁹⁰ S. Dylak (red.), *Przyrodnicze rozmowy najmłodszych*, Wydawnictwo Foto-Art, Poznań 1994.

O roli i znaczeniu takich zajęć świadczą następujące argumenty:

1. Wyobraźnia leży u podstaw procesu twórczego, nadaje mu cechy dynamizmu, indywidualizmu, oryginalności. Stanowi zasadniczy element samorealizacji.
2. Jest niezbędna w poznaniu świata wewnętrznego innych ludzi. Kształtuje zdolność empatii. Sprzyja tolerancji.
3. Pozwala odczuwać piękno. W kształceniu polonistycznym jest bardzo cenną właściwością pomagającą zrozumieć i przeżyć dzieło literackie.
4. Pomaga patrzeć w przyszłość. W obliczu współczesnej cywilizacji jej rola niepomierne wzrasta. Od niej w znacznej mierze będzie zależeć, czy postęp techniczny nie przysłoni wartości świata humanistycznego i przyrodniczego.
5. Pełni funkcje terapeutyczne, stanowi antidotum przed zakusami współczesnej cywilizacji propagującej siłę rozumu, praktycyzmu, technicyzacji.
6. Pozwala przezwyciężyć stereotyp i schematyzm, czyniąc myśl lotną i otwartą. Jest „sercem i duszą umysłu”. Można powiedzieć jego „X muza”.
7. Jest początkiem planowania i realizowania twórczych pomysłów.

Zwyczaje i obrzędy

Stosowanie w programie kształcenia tej formy zajęć, zaczerpniętych z metodyki pedagogiki zachowawczej, uwarunkowało kilka przyczyn:

- posiadają walor integrujący, co pomaga w budowaniu zgranego zespołu klasowego,
- w sposób symboliczny wyrażają to, co uważamy za dobre, ważne i piękne,
- w sposób naturalny ustalają rytm organizacyjny cyklu tematycznego oraz pojedynczego dnia pracy.

Współczesna szkoła ma w swoim dorobku własną obrzędowość. Jednakże większość z tych obrzędów i zwyczajów to relikty przeszłości: dzwonki lekcyjne, wstawanie do odpowiedzi, podnoszenie dwóch palców, korzystanie z pierwszych liter alfabetu w nazewnictwie klas, tradycyjne apele i gazetki ścienne, mundurki szkolne, stopnie, klasyczny sposób sprawdzania listy obecności czy tu i ówdzie panujący jeszcze zwyczaj meldowania przez dyżurnych klasy na początku zajęć. Nudne, bez polotu, nijakie, pozbawione jakichkolwiek emocji, rutynowe zachowania. Warto zaczerpnąć pomysły z oryginalnej obrzędowości zachowawczej, np.:

- Wspólnie wymyślona nazwa – „Poszukiwacze przygód” zamiast „I a”.
- Krąg – rady, przyjaźni – czas zarezerwowany na wspólne rozmowy, rozstrzyganie sporów, planowanie, rozmowy nieformalne, dzielenie się osobistymi spostrzeżeniami itd.
- Księga/kronika klasy – sposób na utrwalanie i przekazywanie (np. rodzicom) informacji o życiu klasy i szkoły.
- Strażnik kroniki – co tydzień zmieniający się opiekun księgi.
- Obrzędy rozpoczęcia i zakończenia zajęć, np. piosenka, okrzyk, krąg powitalny/ pożegnalny, „tajemny” gest, uścisk dłoni, puszczenie „iskierki przyjaźni” itp.
- Zwyczaje – organizowanie wspólnych imienin/ urodzin, obrzędów pór roku (np. święto wiosny, pieczonego ziemniaka itp.), wyjątkowego dnia lub tygodnia, pasowanie na ucznia pierwszej klasy.
- Zdobywanie sprawności (np. tropiciela śladów, przyrodnika, zielarza, doktora Oj•Boli, mistrza ortografii itd.) oraz wspólne ustalanie zadań, tworzenie regulaminu sprawności, zdawanie relacji z działań, wspólna ocena.
- Odznaki, plakietki, dyplomy, rekwiizyty, a także karteczki z napisem „wyrazy uznania”, wywieszki na zewnętrznej kłamce (np. „Proszę pukać tylko w ważnych przypadkach – trwa bardzo ważna praca badawcza”, „Dziś uczymy się w parku”), zakładanie „różowych okularów” przed rozpoczęciem zajęć twórczych, kapeluszy myślowych itp.⁹¹.
- W Rozwijaniu Potencjału Ucznia się stosuje się wzmocnienia, po ujawnieniu przez dziecko jakiejś zdolności, w postaci nalepek, zbieranych na konkretnej planszy do 16 sztuk lub w postaci innych oznak zauważenia przez nauczyciela bądź inne dzieci przejawiania konkretnej dyspozycji lub zdolności.

⁹¹ E. de Bono, *Dziecko w szkole kreatywnego myślenia*, Wyd. Helion, Gliwice 2010, s.35.

Uwagi końcowe

Prezentowany tu, z pewnością daleki od ideału, podział form ma służyć nauczycielowi pomocą w planowaniu zajęć o charakterze zintegrowanym. Jest również praktyczną wykładnią wielu przesłanek wyjściowych, zaś w szczególności tej, która traktuje o zaletach różnorodności form i metod oddziaływania pedagogicznego.

IV.4. ORGANIZACJA PRACY. PLANOWANIE

Czas

Rezygnacja z 45-minutowych jednostek lekcyjnych jako podstawowej formy organizacji pracy szkoły implikuje inny model planowania tygodniowego pobytu dziecka w szkole.

O przygotowaniu siatki godzin w głównej mierze decyduje szkoła. Mimo dążenia do pełnej integracji nadal w wielu szkołach z różnych powodów podstawową formą organizacji pracy jest 45-minutowa jednostka lekcyjna. Trudno się z takim modelem nie zgodzić, jeśli weźmiemy pod uwagę fakt, że dla zajęć prowadzonych przez innych nauczycieli muszą być wyodrębnione ramy czasowe zgodne z rozkładem dzwonek oraz to, że klasa, która akurat teraz ma przerwę przeszkadza w pracy innym klasom. Jeśli nie możemy sobie pozwolić na elastyczne gospodarowanie czasem przeznaczonym na zajęcia z dziećmi, warto przy ustalaniu harmonogramu posłużyć się następującymi radami:

- Klasy równoległe powinny mieć podobny plan godzinowy, co pozwala zorganizować wspólne zajęcia lub podzielić dzieci z klas równoległych na grupy zainteresowań. Jedni bawią się w teatr, inni mają gry i zabawy matematyczne. Jedni wolą dzisiaj malować, inni lepić z gliny. Jedni powinni więcej popracować nad swoim pismem, drudzy nad techniką czytania.
- Dobrym rozwiązaniem jest wyznaczenie jednej dłuższej przerwy dla wszystkich klas, aby dzieci miały okazję porozmawiania z kolegą z innej klasy, również tej starszej.
- Pamiętać należy o równomiernym rozłożeniu godzin w tygodniu i dozowaniu różnych form aktywności. Niewskazane jest organizowanie trzy dni pod rząd zajęć z wychowania fizycznego czy też jednego dnia trzech, a drugiego sześciu godzin zajęć. Jak wspomnieliśmy w rozdziale trzecim, zajęcia matematyczne powinny stanowić swoistą odrębność i pojawiać się najlepiej na początku zajęć. W bilansie tygodniowym powinny odpowiadać pięciu jednostkom lekcyjnym.

Liczebność

Doświadczenie dowiodło, że najlepszym rozwiązaniem jest model klasy 24-osobowej [18 lub 16], a to dlatego, iż:

- żadne dziecko nie pozostanie bez pary,
- przy podziale na 2, 3, 4, 6 grup także mamy liczbę parzystą,
- można, jak w drużynie zuchowej, ustalić stałe grupy.

Taka „ekonomia” ułatwia organizowanie nauczania grupowego – jednego z najbardziej optymalnych i efektywnych sposobów uczenia. Sprzyja interakcjom, kształci współdziałanie, daje okazję uczenia się wzajemnie od siebie, jak również pomaga w stawianiu zadań na miarę możliwości.

Przestrzeń

Przestrzeń jest jednym z istotnych elementów organizacyjnych, często decydującym o skuteczności danej formy czy metody. Jak prowadzić rozmowę (nie pogadankę), kiedy uczniowie siedzą w rzędach i nawet nie są w stanie spojrzeć sobie w oczy? Gdzie mają usiąść do zabawy czy kręgu rady, jeśli nie ma w klasie kącika z dywanikiem? Jak mają pracować w grupach, gdy siedzą parami w rzędach? Aranżacja przestrzeni (odpowiednie ustawienie stolików, miejsce na dywanik) powinna być elastyczna. W tym miejscu raz jeszcze należałoby podkreślić, że sala lekcyjna nie jest jedyną przestrzenią edukacyjną.

Rozdział V.
OPIS ZAŁOŻONYCH OSIĄGNIĘĆ UCZNIA

Opis podstawowych osiągnięć trzecioklasisty

Dążymy do tego, by uczeń kończący klasę trzecią, prezentował określone postawy i osiągnął odpowiedni poziom wiedzy i umiejętności:

Edukacja polonistyczna

1. Uważnie słucha wypowiedzi, rozumie je i korzysta z przekazywanych informacji.
2. Potrafi przeczytać ze zrozumieniem teksty przeznaczone dla dzieci na I etapie edukacyjnym i wyciąga z nich wnioski.
3. Potrafi wyszukać w tekście potrzebne informacje.
4. Potrafi korzystać ze słowników i encyklopedii przeznaczonych dla dzieci na I etapie edukacyjnym.
5. Zna formy użytkowe: życzenia, zaproszenie, zawiadomienie, list, notatka do kroniki; potrafi z nich korzystać.
6. Potrafi analizować i interpretować teksty kultury: przejawia wrażliwość estetyczną, rozszerza zasób słownictwa poprzez kontakt z dziełami literackimi.
7. Potrafi w tekście literackim zaznaczyć wybrane fragmenty, określić czas i miejsce akcji, wskazać głównych bohaterów.
8. Potrafi czytać teksty i recytować wiersze z uwzględnieniem interpunkcji i intonacji.
9. Przejawia potrzebę kontaktu z literaturą i sztuką dla dzieci.
10. Potrafi samodzielnie przeczytać lekturę – w całości lub w fragmencie, wypowiada się na jej temat.
11. Jest w stanie samodzielnie lub pod kierunkiem nauczyciela korzystać z podręczników i zeszytów ćwiczeń oraz innych środków dydaktycznych.
12. Potrafi w formie ustnej i pisemnej ułożyć kilkudzaniową wypowiedź, krótkie opowiadanie i opis, list prywatny, życzenia, zaproszenie.
13. Rozumie, że różne sytuacje społeczne wymagają właściwych form komunikowania się.
14. Potrafi prowadzić rozmowy: zadaje pytania, udziela odpowiedzi i prezentuje własne zdanie.
15. Posługuje się zakresem słownictwa i strukturami składniowymi niezbędnymi do prowadzenia swobodnej rozmowy, przekazania informacji i zdania relacji z wydarzeń.
16. Mówiąc, stosuje kulturę wypowiedzianą się.
17. Poprawnie artykułuje głoski, akcentuje wyrazy, stosuje pauzy i właściwą intonację w zdaniu oznajmującym, pytającym i rozkazującym.
18. Stosuje formuły grzecznościowe.
19. Rozróżnia literę i głoskę.
20. Dzieli wyrazy na sylaby; oddziela wyrazy w zdaniu, zdania w tekście.
21. Píše czytelnie i estetycznie (przestrzega zasad kaligrafii), dba o poprawność gramatyczną, ortograficzną oraz interpunkcyjną.
22. Przepisuje teksty, pisze z pamięci i ze słuchu.
23. Samodzielnie realizuje pisemne zadania domowe.

Edukacja społeczna

1. Odróżnia dobro od zła, stara się być sprawiedliwym i prawdomównym; nie krzywdzi słabszych i pomaga potrzebującym.
2. Identyfikuje się ze swoją rodziną i jej tradycjami.
3. Podejmuje obowiązki domowe i rzetelnie je wypełnia.
4. Rozumie, co to jest sytuacja ekonomiczna rodziny i wie, że trzeba do niej dostosować swe oczekiwania.
5. Wie, jak należy zachowywać się w stosunku do dorosłych i rówieśników (formy grzecznościowe).
6. Rozumie potrzebę utrzymywania dobrych relacji z sąsiadami w miejscu zamieszkania.
7. Chętnie pomaga, respektuje prawo innych do pracy i wypoczynku.
8. Jest tolerancyjny wobec osób innej narodowości, tradycji kulturowej itp.
9. Wie, że wszyscy ludzie mają równe prawa.
10. Zna prawa ucznia i jego obowiązki (w tym zasady bycia dobrym kolegą).
11. Respektuje je; uczestniczy w szkolnych wydarzeniach.
12. Zna najbliższą okolicę, jej ważniejsze obiekty, tradycje; wie, w jakim regionie mieszka.
13. Uczestniczy w wydarzeniach organizowanych przez lokalną społeczność.

14. Zna symbole narodowe (barwy, godło, hymn narodowy) i najważniejsze wydarzenia historyczne.
15. Orientuje się w tym, że są ludzie szczególnie zasłużeni dla miejscowości, w której mieszka, dla Polski i świata.
16. Wie, jak ważna jest praca w życiu człowieka.
17. Wie, jaki zawód wykonują jego najbliżsi i znajomi; wie, czym zajmuje się, np. kolejarz, aptekarz, policjant, weterynarz.
18. Zna zagrożenia ze strony ludzi.
19. Potrafi powiadomić dorosłych o wypadku, zagrożeniu, niebezpieczeństwie; zna numery telefonów: pogotowia ratunkowego, straży pożarnej, policji oraz ogólnopolski numer alarmowy 112.

Etyka

1. Rozumie, że ludzie mają równe prawa, niezależnie od tego, gdzie się urodzili, jak wyglądają, jaką religię wyznają, jaki mają status materialny.
2. Okazuje szacunek osobom starszym.
3. Zastanawia się nad tym, na co ma wpływ, na czym mu zależy, do czego może dążyć, nie krzywdząc innych.
4. Stara się nieść pomoc potrzebującym.
5. Wie, na czym polega prawdomówność i jak ważna jest odwaga przeciwstawiania się kłamstwu i obmowie; potrafi z tej perspektywy oceniać zachowania bohaterów, baśni, opowiadań, legend, komiksów.
6. Wie, że nie można zabierać cudzej własności i stara się tego przestrzegać.
7. Wie, że należy naprawić wyrządzoną szkodę.
8. Dostrzega, kiedy postaci z baśni, opowiadań, legend, komiksów nie przestrzegają reguły „nie kradnij”.
9. Starannie dobiera przyjaciół i pielęgnuje przyjaźnie w miarę swoich możliwości.
10. Wie, że jest częścią przyrody, chroni ją i szanuje; nie niszczy swojego otoczenia.

Edukacja plastyczna

1. Zna najważniejsze dzieła sztuki, zabytki i tradycje w środowisku rodzinnym, szkolnym i lokalnym.
2. Uczestniczy w życiu kulturalnym szkoły.
3. Wie o istnieniu placówek kultury działających na ich rzecz.
4. Korzysta z przekazów medialnych; stosuje ich wytwory w swojej działalności twórczej (zgodnie z elementarną wiedzą o prawach autora).
5. Podejmuje działalność twórczą, posługując się takimi środkami wyrazu plastycznego, jak kształt, barwa, faktura w kompozycji na płaszczyźnie i w przestrzeni (stosując określone materiały, narzędzia i techniki plastyczne).
6. Realizuje proste projekty w zakresie form użytkowych, w tym służące kształtowaniu własnego wizerunku i otoczenia oraz upowszechnianiu kultury w środowisku szkolnym (stosując określone narzędzia i wytwory przekazów medialnych).
7. Rozróżnia takie dziedziny działalności twórczej człowieka, jak architektura, sztuki plastyczne oraz inne określone dyscypliny sztuki (fotografika, film) i przekazy medialne (telewizja, Internet), a także rzemiosło artystyczne i sztukę ludową.
8. Rozpoznaje wybrane dzieła architektury i sztuk plastycznych należące do polskiego i europejskiego dziedzictwa kultury; opisuje ich cechy charakterystyczne (posługując się elementarnymi terminami właściwymi dla tych dziedzin działalności twórczej).

Edukacja muzyczna

1. Śpiewa w zespole piosenki ze słuchu (nie mniej niż 10 utworów w roku szkolnym); śpiewa z pamięci hymn narodowy.
2. Potrafi zagrać na instrumentach perkusyjnych (proste rytmy i wzory rytmiczne) oraz melodycznych (proste melodie i akompaniamenty).
3. Potrafi realizować sylabami rytmicznymi, gestem oraz ruchem proste rytmy i wzory rytmiczne.
4. Dostrzega puls rytmiczny i reaguje ruchem na jego zmiany, zmiany tempa, metrum i dynamiki (maszeruje, biega, podskakuje).
5. Umie zatańczyć podstawowe kroki i figury krakowiaka, polki oraz innego, prostego tańca ludowego.

6. Rozróżnia podstawowe elementy muzyki (melodia, rytm, wysokość dźwięku, akompaniament, tempo, dynamika) i znaki notacji muzycznej (wyraża ruchowo czas trwania wartości rytmicznych, nut i pauz).
7. Aktywnie słucha muzyki i określa jej cechy – rozróżnia i wyraża środkami pozamuzycznymi charakter emocjonalny muzyki, rozpoznaje utwory wykonane solo i zespołowo, na chór i orkiestrę; orientuje się w rodzajach głosów ludzkich (sopran, bas) oraz w instrumentach muzycznych (fortepian, gitara, skrzypce, trąbka, flet, perkusja).
8. Jest w stanie rozpoznać podstawowe formy muzyczne – AB, ABA (wskazuje ruchem lub gestem ich kolejne części).
9. Potrafi ułożyć proste ilustracje dźwiękowe do tekstów i obrazów oraz wykonać improwizacje ruchowe do muzyki.
10. Potrafi improwizować głosem i na instrumentach według ustalonych zasad, wykonuje proste utwory, interpretuje je zgodnie z ich rodzajem i funkcją.

Wychowanie fizyczne i edukacja zdrowotna

1. Realizuje marszobieg trwający co najmniej 15 minut.
2. Umie wykonać próbę siły mięśni brzucha oraz próbę gibkości dolnego odcinka kręgosłupa.
3. Przyjmuje pozycje wyjściowe i ustawienia do ćwiczeń oraz wykonuje przewrót w przód.
4. Skacze przez skakankę, wykonuje przeskoki jednonóż i obunóż nad niskimi przeszkodami.
5. Wykonuje ćwiczenia równoważne bez przyboru, z przyborem i na przyrządzie.
6. Posługuje się piłką: rzuca, chwytą, kozłuje, odbija i prowadzi ją; jeździ, np. na rowerze, wrotkach; przestrzega zasad poruszania się po drogach, bierze udział w zabawach, mini-grach i grach terenowych, zawodach sportowych, respektując reguły i podporządkowując się decyzjom sędziego.
7. Wie, jak należy zachować się w sytuacjach zwycięstwa i radzi sobie z porażkami w miarę swoich możliwości.
8. Dbą o higienę osobistą i czystość odzieży.
9. Wie, jakie znaczenie dla zdrowia ma właściwe odżywianie się oraz aktywność fizyczna.
10. Wie, że nie może samodzielnie zażywać lekarstw i stosować środków chemicznych niezgodnie z przeznaczeniem.
11. Dbą o prawidłową postawę, np. siedząc w ławce, przy stole.
12. Przestrzega zasad bezpiecznego zachowania się w trakcie zajęć ruchowych.
13. Posługuje się przyborami sportowymi zgodnie z ich przeznaczeniem.
14. Potrafi wybrać bezpieczne miejsce do zabaw i gier ruchowych; wie, do kogo zwrócić się o pomoc w sytuacji zagrożenia zdrowia lub życia.

Edukacja przyrodnicza

1. Obserwuje i prowadzi proste doświadczenia przyrodnicze, analizuje je i wiąże przyczynę ze skutkiem.
2. Opisuje życie w wybranych ekosystemach: w lesie, ogrodzie, parku, na łące i w zbiornikach wodnych.
3. Nazywa charakterystyczne elementy typowych krajobrazów Polski: nadmorskiego, nizinnego, górskiego.
4. Wymienia zwierzęta i rośliny typowe dla wybranych regionów Polski.
5. Rozpoznaje i nazywa niektóre zwierzęta egzotyczne.
6. Wyjaśnia zależność zjawisk przyrody od pór roku.
7. Podejmuje działania na rzecz ochrony przyrody w swoim środowisku.
8. Wie, jakie zniszczenia w przyrodzie powoduje człowiek (wypalanie łąk, zaśmiecanie lasów, nadmierny hałas, kłusownictwo).
9. Zna wpływ przyrody nieożywionej na życie ludzi, zwierząt i roślin:
 - a) wpływ światła słonecznego na cykliczność życia na Ziemi,
 - b) znaczenie powietrza i wody dla życia,
 - c) znaczenie wybranych skał i minerałów dla człowieka (np. węgla i gliny).
10. Nazywa części ciała i organy wewnętrzne zwierząt i ludzi (np. serce, płuca, żołądek).
11. Zna podstawowe zasady racjonalnego odżywiania się.
12. Rozumie konieczność kontrolowania stanu zdrowia i stosuje się do zaleceń stomatologa i lekarza.

13. Dbą o zdrowie i bezpieczeństwo swoje i innych (w miarę swoich możliwości).
14. Orientuje się w zagrożeniach ze strony roślin i zwierząt, a także w zagrożeniach typu burza, huragan, śnieżycy, lawina, powódź itp.; wie, jak trzeba zachować się w takich sytuacjach.

Edukacja matematyczna

1. Potrafi liczyć (w przód i w tył) od danej liczby po 1, dziesiątkami od danej liczby w zakresie 100 i setkami od danej liczby w zakresie 1000.
2. Zapisuje cyframi i odczytuje liczby w zakresie 1000.
3. Porównuje dowolne dwie liczby w zakresie 1000 (słownie i z użyciem znaków „<”, „>”, „=”).
4. Dodaje i odejmuje liczby w zakresie 100 (bez algorytmów działań pisemnych).
5. Sprawdza wyniki odejmowania za pomocą dodawania.
6. Podaje z pamięci iloczyny w zakresie tabliczki mnożenia.
7. Sprawdza wyniki dzielenia za pomocą mnożenia.
8. Rozwiązuje łatwe równania jednodziałaniowe z niewiadomą w postaci okienka (bez przenoszenia na drugą stronę).
9. Rozwiązuje zadania tekstowe wymagające wykonania jednego działania (w tym zadania na porównywanie różnicowe, ale bez porównywania ilorazowego).
10. Wykonuje łatwe obliczenia pieniężne (cena, ilość, wartość) i radzi sobie w sytuacjach codziennych wymagających takich umiejętności.
11. Mierzy i zapisuje wynik pomiaru długości, szerokości i wysokości przedmiotów oraz odległości; posługuje się jednostkami: milimetr, centymetr, metr.
12. Wykonuje łatwe obliczenia dotyczące tych miar (bez zamiany jednostek i wyrażeń dwumianowanych w obliczeniach formalnych).
13. Używa pojęcia kilometr w sytuacjach życiowych, np. jechaliśmy autobusem 27 kilometrów (bez zamiany na metry).
14. Waży przedmioty, używając określeń: kilogram, pół kilograma, dekagram, gram; wykonuje łatwe obliczenia, używając tych miar (bez zamiany jednostek i bez wyrażeń dwumianowanych w obliczeniach formalnych).
15. Odmierza płyny różnymi miarkami; używa określeń: litr, pół litra, ćwierć litra.
16. Odczytuje temperaturę (bez konieczności posługiwania się liczbami ujemnymi, np. 5 stopni mrozu, 3 stopnie poniżej zera).
17. Odczytuje i zapisuje liczby w systemie rzymskim od I do XII.
18. Podaje i zapisuje daty; zna kolejność dni tygodnia i miesięcy; porządkuje chronologicznie daty; wykonuje obliczenia kalendarzowe w sytuacjach życiowych.
19. Odczytuje wskazania zegarów: w systemach: 12- i 24-godzinnym wyświetlających cyfry i ze wskazówkami; posługuje się pojęciami: godzina, pół godziny, kwadrans, minuta; wykonuje proste obliczenia zegarowe (pełne godziny).
20. Rozpoznaje i nazywa koła, kwadraty, prostokąty i trójkąty (również nietypowe, położone w różny sposób oraz w sytuacji, gdy figury zachodzą na siebie).
21. Rysuje odcinki o podanej długości; oblicza obwody trójkątów, kwadratów i prostokątów (w centymetrach).
22. Rysuje drugą połowę figury symetrycznej; rysuje figury w powiększeniu i pomniejszeniu; kontynuuje regularność w prostych motywach (np. szlaczki, rozety).

Zajęcia komputerowe

1. Umie obsługiwać komputer.
2. Posługuje się myszą i klawiaturą.
3. Poprawnie nazywa główne elementy zestawu komputerowego.
4. Posługuje się wybranymi programami i grami edukacyjnymi, rozwijając swoje zainteresowania; korzysta z opcji w programach.
5. Wyszukuje i korzysta z informacji: przegląda wybrane przez nauczyciela strony internetowe (np. stronę swojej szkoły).
6. Dostrzega elementy aktywne na stronie internetowej, nawiguje po stronach w określonym zakresie, odtwarza animacje i prezentacje multimedialne.

7. Tworzy teksty i rysunki: wpisuje za pomocą klawiatury litery, cyfry i inne znaki, wyrazy i zdania.
8. Wykonuje rysunki za pomocą wybranego edytora grafiki np. z gotowych figur.
9. Zna zagrożenia wynikające z korzystania z komputera, Internetu i multimediów.
10. Wie, że praca przy komputerze męczy wzrok, nadweręża kręgosłup, ogranicza bezpośrednie kontakty społeczne.
11. Ma świadomość niebezpieczeństw wynikających z anonimowości kontaktów i podawania swojego adresu.
12. Stosuje się do ograniczeń dotyczących korzystania z komputera, Internetu i multimediów.

Zajęcia techniczne

1. Orientuje się w sposobach wytwarzania przedmiotów codziennego użytku („jak to zrobiono?”): meble, domy, samochody, sprzęt gospodarstwa domowego.
2. Rozpoznaje rodzaje maszyn i urządzeń: transportowych (samochody, statki, samoloty), wytwórczych (narzędzia, przyrządy), informatycznych (komputer, laptop, telefon komórkowy); orientuje się w rodzajach budowli (budynki mieszkalne, biurowe, przemysłowe, mosty, tunele, wieże) i urządzeń elektrycznych (latarka, prądnica rowerowa).
3. Określa wartość urządzeń technicznych z punktu widzenia cech użytkowych (łatwa lub trudna obsługa), ekonomicznych (tanie lub drogie w zakupie i użytkowaniu), estetycznych (np. ładne lub brzydkie).
4. Realizuje „drogę” powstawania przedmiotów od pomysłu do wytworu.
5. Przedstawia pomysły rozwiązań technicznych: planuje kolejne czynności.
6. Dobiera odpowiednie materiały (papier, drewno, metal, tworzywo sztuczne, materiały włókiennicze) oraz narzędzia.
7. Rozumie potrzebę organizowania działania technicznego: pracy indywidualnej i zespołowej, posiada umiejętności:
 - a) odmierzenia potrzebnej ilości materiału,
 - b) cięcia papieru, tektury itp.,
 - c) montażu modeli papierowych i z tworzyw sztucznych, korzystając z prostych instrukcji i schematów rysunkowych, np. buduje latawce, makiety domów, mostów, modele samochodów, samolotów i statków,
 - d) w miarę możliwości montażu obwodów elektrycznych, szeregowych i równoległych z wykorzystaniem gotowych zestawów.
8. Utrzymuje ład i porządek w miejscu pracy.
9. Właściwie używa narzędzi i urządzeń technicznych.
10. Wie, jak należy bezpiecznie poruszać się po drogach (w tym na rowerze) i korzystać ze środków komunikacji.
11. Wie, jak trzeba zachować się w sytuacji wypadku.

Uwagi

Przedstawiony powyżej wykaz jest przykładowym zbiorem osiągnięć, których należałoby oczekiwać po pracy wzorowanej na niniejszym programie.

Jest on pewnym wzorcem dla nauczyciela i stanowi punkt wyjścia do opracowania wewnątrzszkolnego opisu osiągnięć i wymagań, w którym uwzględnione zostaną sugestie każdej zainteresowanej strony (rodzica, ucznia, wychowawcy itd.). Poziom osiągnięć może ulec modyfikacji w kierunku podwyższenia lub obniżenia pułapu środka jako wzorca ogólnego, jak również zróżnicowania w przypadku każdego z dzieci.

Rozdział VI.
KRYTERIA OCENY I METODY SPRAWDZANIA OSIĄGNIĘĆ
UCZNIA

Ten rozdział poświęcony jest prezentacji ogólnego systemu badania osiągnięć uczniów. Przedstawiamy w nim także propozycję oceny osiągnięć.

Pomiar (diagnoza), osąd (analiza) i decyzja, czyli wskazania do dalszej pracy pedagogicznej są nieodzownymi metodami sprawdzania osiągnięć ucznia. Pojawiają się regularnie na początku, w trakcie i pod koniec cyklu kształcenia:

- ocena „**na wejściu**” – dotyczy rozpoznania osiągnięć uczniów, identyfikacji ich potrzeb, zainteresowań;
- ocena **kształtująca** – ma na celu szczegółowe rozpoznanie osiągnięć i braku osiągnięć uczniów po to, by można było wdrożyć działania wspierające ucznia i pomóc mu w osiągnięciu coraz lepszych efektów uczenia się;
- ocena **diagnostyczna** – to stosowany na bieżąco pomiar osiągnięć uczniów (monitoring);
- ocena „**na wyjściu**” – jest starannym pomiarem osiągnięć uczniów po zakończonym cyklu kształcenia.

System badania osiągnięć uczniów

1. Dokumentacja pozwalająca określić merytoryczny i jakościowy aspekt uczenia się (czego i jak uczniowie się nauczyli):
 - zeszyty uczniowskie,
 - teczki prac uczniowskich,
 - portfolio (e•portfolio),
 - dzienniczki uczenia,
 - pamiętniki, dzienniki uczenia się,
 - kroniki,
 - korespondencja,
 - materiał reportażowy (zdjęcia, nagrania, filmy itp.).
2. Samoocena uczniowska.
3. Arkusze obserwacji.
4. Karty kontrolne i testy sprawdzające umiejętności.
5. Prezentacje dokonań uczniowskich na forum klasy i szkoły.
6. Ankiety i arkusze ewaluacyjne w formie zdań niedokończonych, swobodnych wypowiedzi lub znaków graficznych.
7. Oceny opisowe.
8. Rozmowy.
9. Inne, opracowane przez nauczyciela.

Zaproponowany system oceniania opiera się o trzy podstawowe funkcje oceny:

- **motywującą (wspierającą),**
- **informacyjną (diagnostyczną),**
- **instruktażowo•korekcyjną (doradczą),**
- **kształtującą.**

Do nauczyciela należy wybór elementów tego systemu, jak też wprowadzenia własnych propozycji.

Dokonują oceny słownej czy opisowej. Należy dążyć do tego, by ocena:

- uwzględniała postęp na miarę możliwości dziecka,
- wskazywała wkład pracy, wysiłek i zaangażowanie,
- dotyczyła sytuacji, zachowania, nie zaś dziecka jako osoby,
- dotyczyła każdej sfery osobowości ucznia,
- angażowała do samooceny,
- inicjowała sprzężenie zwrotne – zarówno ze strony ucznia, jak i jego rodziców.

Wyszczególnione powyżej modele działań ewaluacyjnych w swym wątku podstawowym – niezbędnym, powinny obejmować następujące formy oceniania:

System oceniania

1. Ocena opisowa – stosowana minimum raz w semestrze (adresatami są uczeń i rodzice) – według dowolnie wybranego przez nauczyciela wzorca, np.:
 - listu,
 - relacji z pracy ucznia,
 - arkusza diagnostycznego lub karty osiągnięć szkolnych (odnośnikiem docelowym – podstawowym jest opis osiągnięć ucznia klasy III zaproponowany przez niniejszy program).
2. Ocena słowna (adresatem jest uczeń) – formułowana w odpowiedniej chwili w trakcie zajęć. Jest to ocena bieżąca, wynikająca z potrzeby chwili, spontaniczna, połączona z gestem, uśmiechem. Ma ona charakter wspierający, zachęcający do kontynuowania pracy, jest wsparta radą, wskazówką, uznaniem.
3. Dyplom, list gratulacyjny, odznaka, medal.
4. Ocena symboliczna – znaczki, pieczętki, różnego rodzaju kody ilustrujące, tzw. „wyrazy uznania” itp.

Cele oceniania:

- poinformowanie ucznia o poziomie jego osiągnięć edukacyjnych i postępach w tym zakresie,
- pomoc uczniowi w samodzielnym planowaniu jego rozwoju,
- motywowanie ucznia do dalszej pracy,
- dostarczanie rodzicom i nauczycielom informacji o postępach, trudnościach i specjalnych uzdolnieniach ucznia.

Zasady oceniania:

- O ocenach informujemy zarówno ucznia, jak i jego rodziców lub opiekunów prawnych.
- Ocena ma mieć jawny charakter.
- Ocena ma być podstawą do obniżania lub podwyższania wymagań.
- Ocena ma służyć klasyfikowaniu uczniów.

Częstotliwość oceniania

1. Ocenianie bieżące
 - Ustna ocena w formie pochwały lub zachęty do dalszej aktywności stosowana wobec całej klasy lub indywidualnie.
 - Pisemna ocena w postaci krótkiej informacji w zeszycie ucznia.
 - Oceny cyfrowe w dzienniku lekcyjnym lub inne zgodnie z ustaleniami WSO.
 - Punktacja (ocena sprawdzianów).
2. Ocenianie okresowe:
 - Śródsesemestralna samoocena uczniów, np. w formie obrazkowej.
 - Karta oceny opisowej po dwóch śródsesemestrach i po pierwszym semestrze.
 - List do ucznia po dwóch semestrach szkolnych.
3. Ocenianie końcowe:
 - Opisowa ocena klasyfikacyjna na koniec roku szkolnego.

Wszystkie te formy oceny ucznia powinna poprzedzać jego samoocena.

W ocenie zachowanie ucznia należy uwzględnić następujące aspekty:

1. Kontakty z rówieśnikami.
2. Współdziałanie w grupie rówieśniczej.
3. Kontakty z dorosłymi.
4. Zachowanie w różnych sytuacjach na terenie szkoły:
 - bezpieczne poruszanie się na terenie szkoły;
 - dbanie o bezpieczeństwo własne i kolegów;
 - kulturalne zachowanie podczas uroczystości szkolnych oraz zajęć poza murami szkoły (wycieczki, spacer, plenery, wyjścia do kina, teatru, muzeum itp.);
 - kulturalne zachowanie podczas spożywania posiłków;
 - dbanie o porządek w klasie;
 - wzorowe wypełnianie obowiązku dyżurnego;

- stosowanie zwrotów grzecznościowych.
5. Aktywność podczas zajęć oraz uczestnictwo w konkursach, uroczystościach szkolnych, zajęciach pozalekcyjnych.
 6. Frekwencja i punktualność.
 7. Wkład pracy i wysiłek wkładany w wykonywanie powierzonych zadań.

Propozycja sposobów wyróżniania uczniów

Każdy nauczyciel powinien dostosować wymagania, jakim powinien sprostać uczeń, by otrzymać dane wyróżnienie do ogólnego poziomu wymagań i możliwości uczniów. Także decyzji nauczyciela podlega określenie częstotliwości przyznawania wyróżnień (semestralnie czy raz w roku, tylko po pierwszej klasie itp.).

Dyplomy lub odznaki:

Edukacja polonistyczna

Dobry czytelnik (dotyczy umiejętności czytania) – otrzymuje uczeń, który czyta poprawnie i płynnie nowy tekst pisany i drukowany, a tekst wcześniej opracowany czyta biegle i wyraziście.

Gęsie pióro (dotyczy umiejętności pisania) – otrzymuje uczeń, który w trakcie pisania zachowuje właściwy kształt liter, prawidłowe połączenia, proporcję, utrzymuje się w liniaturze, pisze prawie bezbłędnie, prowadzi estetycznie zeszyt.

Mówca (dotyczy umiejętności mówienia) – otrzymuje uczeń, który prezentuje swoje przemyślenia w formie kilkuzdaniowej wypowiedzi, wypowiada się na różne tematy, opowiada treść obrazka lub historyjki obrazkowej, stosuje w mowie elementy języka mówionego: pauzy, tempo, intonację.

Mistrz ortografii (dotyczy ortografii) – otrzymuje uczeń, który bezbłędnie odtwarza tekst podany jako wzór, przepisuje tekst, wykonuje prawidłowo dodatkowe polecenia, np. uzupełnia luki, przekształca tekst, układa zdania z rozsypanek literowych zawierające trudności ortograficzne, bezbłędnie pisze z pamięci wyrazy i krótkie zdania, poprawnie pisze z pamięci krótkie teksty zawierające jakąś trudność ortograficzną.

Miłośnik książek – otrzymuje uczeń, który umie korzystać ze szkolnego księgozbioru, wypożyczył i przeczytał dużą liczbę książek, dba o książki, prowadzi zeszyt lektur (w klasie pierwszej w formie ilustracyjnej).

Złota maska – otrzymuje uczeń za wyróżniającą się aktywność recytatorską i aktorską w klasie i/lub na szerszym forum, stosuje indywidualną interpretację treści utworu, zwraca uwagę na jego nastrój i charakter, stosuje właściwą interpunkcję i intonację, operuje barwą głosu, ruchem i mimiką dla wyrażenia nastroju, uczuć i stosunku do treści prezentowanego utworu, odnosi sukcesy w konkursach klasowych, szkolnych i pozaszkolnych.

Edukacja muzyczna

Mały muzyk (dotyczy umiejętności muzycznych) – otrzymuje uczeń, który poprawnie śpiewa z pamięci wszystkie poznane piosenki, zna podstawowe pojęcia i terminy muzyczne, potrafi zapisywać wartości rytmiczne nut i pauz, umie reagować na zmiany tempa, rytmu, dynamiki, artykulacji i barwy brzmienia, rozpoznaje i nazywa instrumenty perkusyjne i muzyczne, rytmicznie gra na instrumentach perkusyjnych, chętnie uczestniczy w zajęciach artystycznych.

Edukacja plastyczna

Mały artysta (dotyczy umiejętności plastyczno-technicznych) – otrzymuje uczeń, który przejawia aktywność i zaangażowanie w trakcie działań plastyczno-technicznych, posługuje się różnymi środkami wyrazu plastycznego, kończy prace, wykonuje je estetycznie i oryginalnie, samodzielnie potrafi zorganizować sobie pracę (przygotowanie materiałów i narzędzi, planowanie, porządkowanie stanowiska), rozwija swoje zainteresowania plastyczno-techniczne w domu, na zajęciach pozalekcyjnych lub pozaszkolnych, uczestniczy w konkursach plastyczno-technicznych.

Edukacja społeczna

Dobry kolega – w kontaktach z rówieśnikami i dorosłymi umie odróżnić, co jest dobre, a co złe; wie, że nie może ulegać namowom obcych ludzi i jak się zachować w sytuacji zagrożenia (świadomość zagrożenia

ze strony ludzi); wie, do kogo i w jaki sposób należy się zwrócić o pomoc; współpracuje z innymi w zabawie, w nauce szkolnej i w sytuacjach życiowych; wie, co wynika z przynależności do rodziny; potrafi wymienić status administracyjny swojej miejscowości; zna różne zawody; wie, jakiej jest narodowości, zna symbole narodowe – flaga, godło, hymn narodowy, rozpoznaje flagę i hymn Unii Europejskiej.

Edukacja przyrodnicza

Przyrodnik – rozpoznaje rośliny i zwierzęta występujące w parku, lesie, sadzie, ogrodzie (działka), na polu, łące, nad wodą i w wodzie (staw, jezioro, rzeka, morze); zna sposoby przystosowania się zwierząt do poszczególnych pór roku: sezonowe migracje ptaków, sen zimowy; prowadzi proste hodowle; wie, jaki pożytek przynoszą zwierzęta środowisku; chroni przyrodę: nie śmieci, szanuje rośliny, zachowuje ciszę w parku i w lesie, pomaga zwierzętom przetrwać zimę i upalne lato; obserwuje pogodę i okresowo prowadzi obrazkowy kalendarz pogody.

Edukacja matematyczna

Mistrz matematyki (dotyczy umiejętności matematycznych) – otrzymuje uczeń, który wykazuje bardzo dobrą znajomość treści programowych przewidzianych dla danego poziomu edukacyjnego (klasy); wykorzystuje posiadaną wiedzę w praktyce, samodzielnie i poprawnie układa treść zadań do podanych działań, samodzielnie rozwiązuje proste i złożone zadania tekstowe, otrzymuje wysoką liczbę punktów z samodzielnych prac pisemnych (w tym sprawdzianów).

Zajęcia komputerowe

Mały Informatyk (dotyczy umiejętności posługiwania się komputerem) – posługuje się komputerem w podstawowym zakresie; przestrzega zasad bezpieczeństwa i higieny pracy przy komputerze; stosuje się do ograniczeń dotyczących korzystania z komputera.

Zajęcia techniczne

Majster Klepka (dotyczy umiejętności technicznych) – wie, jak ludzie dawniej i dziś wykorzystywali siły przyrody; majsterkuje (np. latawce, wiatraczki, tratwy), zna ogólne zasady działania urządzeń domowych, wykorzystuje w swojej twórczości różnorodne materiały i przedmioty dostępne w otoczeniu, w majsterkowaniu wykazuje się pomysłowością i samodzielnością, dba o przybory i porządek wokół siebie, wie, jak posługiwać się narzędziami i urządzeniami technicznymi, z których korzysta i wie, jakie mogą być skutki ich niewłaściwego używania; wie, jakich narzędzi i urządzeń i dlaczego nie może używać bez zgody i opieki dorosłych; wie, jak należy bezpiecznie poruszać się na drogach, umie powiadomić dorosłych, zna telefony alarmowe.

Wychowanie fizyczne

Uczeń na medal (dotyczy osiągnięć sportowych) – otrzymuje uczeń, który prezentuje wysoką sprawność motoryczną, bierze aktywny udział w ćwiczeniach gimnastycznych i grach zespołowych, przestrzega ustalonych reguł w grach i zabawach ruchowych, zna zasady rywalizacji sportowej, gry „fair play”, rozwija swoje umiejętności sportowe na zajęciach pozalekcyjnych i zawodach sportowych.

Etyka

Dobry przyjaciel – zawsze przestrzega ustalonych norm i reguł (nie tylko w klasie i w szkole); wie, że nie można dążyć do zaspokojenia swoich pragnień kosztem innych; nie niszczy otoczenia; jest prawdomówny; szanuje prawo własności i cudzą własność (nie zabiera cudzej własności bez zgody właściciela, nie niszczy cudzej własności), służy pomocą potrzebującym, także w sytuacjach codziennych; wie, że ludzie żyją w różnych warunkach i dlatego nie należy chwalić się bogactwem ani nie należy dokuczać dzieciom, które wychowują się w trudniejszych warunkach.

Kompetencja uczenia się

Wytrwały żółw – nie poddaje się, nie spieszy się do niczego, ale wolno i wytrwale dociera do celu, nie tracąc swojej koncentracji.

Nie interesuje go łatwa droga, ponieważ wie, że to nie pomoże jego nauce. Lubi wyzwania i jest gotowy na wszystko. Nie oznacza to, że jest „mądrałą”, po prostu trzyma się nauki i wypróbował szereg metod,

aby osiągnąć cel. Czasami robi sobie przerwę, aby jego mózg mógł odpocząć. Potrafi zatracić się w nauce i nawet jego najlepszy przyjaciel, klasowy klaun, nie może go rozkojarzyć, ponieważ nauczył się ignorować rzeczy, które go rozprasza. Posiada również sokoli wzrok i zauważa wszystko, co się dzieje dookoła.

Mądra sowa – Sowa jest mądra, ponieważ siedzi, obserwuje i myśli, zanim podejmie działanie. Wie, w czym jest dobra i używa tych umiejętności, aby zapolować na swoją ofiarę. Sowa jest skuteczna w tym co robi, ponieważ szuka tylko potrzebnych wskazówek.

Sowa nie może przestać zadawać pytań. Zastanawia się nad wszystkim tak często, że nauczyła się wyszukiwać odpowiedzi w przeróżnych źródłach. Uwielbia Google, encyklopedia jest dla niej skarbem, ogląda telewizję, aby zapamiętać informacje, a jeśli nie potrafi znaleźć czegoś na własną rękę, jest na tyle pewna siebie, aby kogoś zapytać. Pyta o różne rzeczy sms-em nawet swoją babcię! Sowa lubi wyobrażać sobie, jak może wyglądać wynik, kiedy zaczyna poszukiwania, aby wiedzieć, do czego dąży! Potrafi użyć metody krok po kroku i powiązać to, czego się nauczyła wcześniej z nowymi zadaniami.

Pomysłowa wiewiórka – Wiewiórka jest zaradna, ponieważ magazynuje swoje jedzenie na czas chłodnej zimy. Tworzy powiązania, żeby pamiętać, gdzie schowała swoje zapasy. Nie boi się szukać, aby znaleźć to, czego potrzebuje.

Wiewiórka potrafi wszystko zaplanować. Zanim rozpocznie zadanie, uważnie zastanawia się, czego musi się nauczyć, jakie przeszkody może napotkać i co musi osiągnąć. Jest elastycznym uczniem, który zadaje sobie pytania, jak dobrze wszystko mu idzie oraz nie boi się zmienić swojego planu, jeśli to potrzebne. Może spojrzeć na to, czego się nauczył, powiedzieć wszystkim, jak tego dokonał i wykorzystać najważniejsze części po raz kolejny. Uważnie obserwuje inne dzieci i pomaga im być równie rozważnymi.

Współpracująca mrówka – Mrówka pracuje zespołowo. Każda z nich ma wyjątkową rolę do spełnienia samodzielnie, jednak każda z nich potrzebna jest, by kolonia pracowała jako jedność. Mrówka będzie chroniła inne mrówki i dbała o nie.

Mrówka kocha uczyć się z innymi. Namawia wszystkich, aby podjęli swoje role i zaangażowali się w pracę, ale wie też, kiedy trzeba uczyć się samemu. Lubi oglądać i słuchać innych, aby naśladować ich sukcesy. Nie jest jednak podstępna – pogratuluje swoim kolegom ich pomysłów i spyta, czy może z nich skorzystać. Potrafi postawić się na czyimś miejscu, aby poczuć to, jak się czują, dzięki czemu jej koledzy uwielbiają z nią pracować.

Powyższe propozycje są pomysłami różnych nauczycieli, można je wykorzystać lub stworzyć własne kategorie i sposoby doceniania potencjału uczenia się dziecka. Wszystko zależy od inwencji nauczyciela. W Poradniku znajduje się więcej pomysłów i podpowiedzi dla nauczycieli.

Bibliografia

- Adamek I., *Podstawy edukacji wczesnoszkolnej*, Kraków 1997.
- Arends R. J., *Uczymy się nauczać*, Warszawa 1995.
- Bandura A., *Teoria społecznego uczenia się*, PWN, Warszawa 2007.
- Bańka J., *Edukacja i czas. Wychowanie dla terażniejszości*, Warszawa 1995.
- Bettelheim B., *Cudowne i pożyteczne. O znaczeniach i wartościach baśni*, Warszawa 1996.
- Boekaerts M., *Kluczowa rola motywacji i emocji w uczeniu się*, w: H. Dumont, D. Instance, F. Benavides (red.), *Istota uczenia się. Wykorzystanie wyników badań w praktyce*, tłum. Zofia Janowska, Wyd. OECD, ABC a Wolters Kluwer business, Warszawa 2013.
- Brehet D., *Wprowadzenie do nauki pisma*, Warszawa 2002.
- Bruner J., *Kultura edukacji*, Wydawnictwo Universitas, Kraków 2006.
- Cackowska M., *Nowa koncepcja integralnego systemu nauczania początkowego*, w: *Integralny system nauczania początkowego*, red. M. Cackowska, Kielce 1992.
- Carlgen F., *Wychowanie do wolności – Pedagogika Rudolfa Steinera*.
- Chauvel D., Champagne D., Wis-Loirat F., *Podręcznik Przedszkolanki. Grupa starsza*, Warszawa 1998.
- Chauvel D. i P., *Środowisko w wychowaniu przedszkolnym*, Warszawa 2000.
- Claxton G., *Building Learning Power: Helping young people become better learners*, TLO, Bristol 2002.
- Claxton G., *Rozwijanie Potencjału Uczenia się. Jak pomóc młodym ludziom, aby stawali się lepszymi uczniami*, tłum. Lidia Wollman, Katowice 2013, Wyd. SNEP.
- Costa A., Kallick B., *Habits of Mind, cz. I, II, III i IV*, ASCD, Alexandria VA 2000.
- Costa A., Kallick B., *Learning and Leading with Habits of Mind: 16 Essential Characteristics for Success*, ASCD 2008.
- Deakin Crick R., Broadfoot P., Claxton G., *What is the ELLI Research Project?* w: Hoskins B., Fredriksson U., *Learning to Learn: What is it and can it be measured?*, European Communities, Luxemburg.
- Diagnoza psychologiczna dzieci w wieku przedszkolnym*, Pod red. Z. Dołęgi, Katowice 2006.
- Doman G. i J., *Jak nauczyć małe dziecko czytać – cicha rewolucja*, 1992.
- Domań R., *Metody pedagogiki zabawy w pracy z dziećmi w wieku przedszkolnym*, Lublin 2003.
- Dryden G., Vos J., *Rewolucja w uczeniu*, Wyd. Moderski i S-ka, Poznań 2000.
- Dumont H., Instance D., Benavides F. (red.), *Istota uczenia się. Wykorzystanie wyników badań w praktyce*, tłum. Zofia Janowska, Wyd. OECD, ABC a Wolters Kluwer business, Warszawa 2013,
- Duraj-Nowakowa K., *Integrowanie edukacji wczesnoszkolnej, modernizacja teorii i praktyki*, Kraków 1998.
- Dyduchowa A., *Metody kształcenia sprawności językowej*, Kraków 1988.
- Dylak S. (red.), *Przyrodnicze rozumowania najmłodszych*, Wydawnictwo Foto-Art., Poznań 1994.
- Dymara B., S.Cz. Michałowski, L. Wollman-Mazurkiewicz, *Dziecko w świecie przyrody*, Impuls, Kraków 2000.
- Filipiak E., *Rozwijanie zdolności uczenia się. Z Wygotskim i Brunerem w tle*, GWP, Sopot 2012.
- Gagné R.M., Briggs L. J., Wager W. W., *Zasady projektowania dydaktycznego*, Warszawa 1992.
- Gardner H., *Inteligencje wielorakie. Nowe horyzonty w teorii i praktyce*, Wyd. MT Biznes, Warszawa 2009.
- Goleman D., *Inteligencja ekologiczna*, tłum. Andrzej Jankowski, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2009.
- Goleman D., *Inteligencja emocjonalna*, tłum. Andrzej Jankowski, Wyd. Media Rodzina, Poznań 2007.
- Goleman D., *Inteligencja społeczna*, tłum. Andrzej Jankowski, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2007.
- Gruszczyk-Kolczyńska E., *Jak nauczyć dzieci sztuki konstruowania gier*, Warszawa 1996.
- Gruszczyk-Kolczyńska E., Zielińska E., *Wspomaganie rozwoju zmysłowego czterolatków i pięcioletków*, Warszawa 2004.
- Handford O. i Karolak W., *Bajka w twórczym rozwoju i arteterapii*, Łódź 2007.
- Hartman H.J., *Metacognition In Learning and Instruction*, w: Dumont H., Instance D., Benavides F., (red.), *Istota uczenia się. Wykorzystanie wyników badań w praktyce*, tłum. Z. Janowska, ABC a Wolters Kluwer business, Warszawa 2013.
- Helm J.H., L.G. Katz, *Mali Badacze. Metoda projektu w edukacji elementarnej*, Wyd. CODN, Warszawa 2003.
- Hüther G., Hauser U., *Wszystkie dzieci są zdolne. Jak marnujemy wrodzone talenty*, Wydawnictwo Dobra Literatura, Słupsk 2014.
- Karolak W., *Projekt edukacyjny – projekt artystyczny*, Łódź 2004.
- Krasoń K., *Malowniczy most*, Wyd. Edukacyjne, Kraków.
- Kujawiński J., *Rozwijanie aktywności twórczej uczniów klas początkowych*, Warszawa 1990.
- Langer E.J., *The Power of Mindful Learning*, A Merloyd Lawrence Book, Cambridge 1997.

- Ledzińska M., Czerniawska E.: *Psychologia nauczania. Ujęcie poznawcze*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011.
- Lorek M., Nitka M., Rostańska E., Strzelczyk U., Żuchowska W., *Słońce na stole. Książka dla nauczyciela*, Katowice 1996.
- Lorek M., Rostańska E., K. Krasoń K., *APLI–PAPLI. Książka dla nauczyciela*, Katowice 1997.
- Lorek M., Rostańska E., Kula A., *Elementarz Pierwszej Klasy, Ele-Mele. Przewodnik metodyczny*, Warszawa 1992.
- Loscher W., *Świat wokół mnie. Wrażenia zmysłowe w zabawach dzieci*, Kielce 2002.
- Lubomirska K., *Edukacja elementarna*, Wyd. CODN, Warszawa 2005.
- Łukaszewicz R., *Edukacja z wyobraźnią, czyli jak podróżować bez map*, Wrocław 1994.
- Mietzel G., *Psychologia kształcenia. Praktyczny podręcznik dla pedagogów i nauczycieli*, GWP, Gdańsk 2003.
- Misiorna E. (red.), *Integracja w edukacji wczesnoszkolnej*, Poznań 1997.
- Montessori M., *Domy dziecięce*, Warszawa 2005.
- Nęcka E., Orzechowski J., Słabosz A., Szymura B., *Trening twórczości*, Gdańsk 2005.
- Ochenduszek J., *Planowanie pracy dydaktycznej nauczyciela*, Bydgoszcz 1997.
- Okoń W., *Podstawy wykształcenia ogólnego*, Warszawa 1987.
- Okoń W., *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, Warszawa 1987.
- Ornstein A.C., Hunkins F.P., *Program Szkolny. Założenia, zasady, problematyka*, Warszawa 1998.
- Pasternak A., *Śpiewamy z Elementarzem Pierwszej Klasy, kasetą z przewodnikiem*, Katowice 1996.
- Perkins D., *Outsmarting IQ: The Emerging Science of Learnable Intelligence*, Basic Books, New York 1995.
- Perkins D., *Smart schools. Better Thinking and Learning for Every Child*, The Free Press, New York 1992.
- Robinson K., *Uchwycić Żywiół. O tym, jak znalezienie pasji zmienia wszystko*, tłum. Aleksander Baj, Wyd. Element, Kraków 2012.
- Rostańska E., Nitka M., Strzelczyk U., Lorek M., *Czarodziejski Dywan. Książka dla nauczyciela*, Warszawa 1993.
- Schneider M., E. Stern, *Uczenie się z perspektywy poznawczej: dziesięć najważniejszych odkryć*, w: H. Dumont, D. Instance, F. Benavides (red.), *Istota uczenia się. Wykorzystanie wyników badań w praktyce*, tłum. Zofia Janowska, Wyd. OECD, ABC a Wolters Kluwer business, Warszawa 2013.
- Seitz R., *Chcę tego dotknąć! – zabawy rozwijające zmysł dotyku*, Kielce 2002.
- Seitz R., *Co widzisz wokół siebie. Zabawy rozwijające zmysł wzroku*, Kielce 2001.
- Spitzer M., *Jak uczy się mózg*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Stein B., *Teoria i praktyka pedagogiki Marii Montessori w szkole podstawowej*, Kielce 2003.
- Sterna D., *Ocenianie kształtujące w praktyce*, wyd. II, Wyd. CEO, Warszawa 2008.
- Sternberg R., Spear-Swerling L., *Jak nauczyć dzieci myślenia. Praktyczny poradnik dla nauczycieli i rodziców*, GWP, Gdańsk 2003.
- Suchodolski B., *Wychowanie mimo wszystko*, PWN, Warszawa 1990.
- Szefler E., *Książka literacka dla dziecka w edukacji wczesnoszkolnej*, Bydgoszcz 1998.
- Szlendak T. (red.), *Raport. Małe dziecko w Polsce*, Warszawa 2006.
- Szmidt K. J., Bonar J., *Ziemia, Żywióły. Książka dla nauczyciela. Lekcje twórczości w nauczaniu zintegrowanym. Klasa I*, Warszawa 1998.
- Szmidt K. J., Rakowiecka B., Okraszewski K., *Porządek i przygoda. Lekcje twórczości*, Warszawa 1996.
- Śliwowski B., *Edukacja w wolności*, Impuls, Kraków 1992.
- Trowell J. B., Miller L., Holdith L., *Zrozumieć dziecko. Od trzylatka do pięcioletka*, Warszawa 1997.
- Uszyńska-Jarmoc J., *O potrzebie budowania koncepcji uczenia się, jak się uczyć*, w: L. Hurło, D. Klus-Stańska, Łojko M. (red.): *Paradygmaty współczesnej dydaktyki*, Impuls, Kraków 2009.
- Walczyńska J., *Integracja nauczania początkowego*, Wrocław 1968.
- Wardęcki M., *Zuchy*, Warszawa 1970.
- Więckowski R., *Pedagogika i edukacja wczesnoszkolna*, Warszawa 1993.
- Winniger M. i L., *Wprowadzenie do nauki czytania – Litery i dźwięki*, Warszawa 2001.
- Winniger M. i L., *Zabawy matematyczne i logiczne w przedszkolu*, Warszawa 1999.
- Wollman L., *Rozwijanie potencjału uczenia się jako kluczowe zadanie nauczyciela XXI wieku*, w: E. Kochanowska, J. Skibska (red.), *Nauczyciel wobec wyzwań współczesności. Dylematy, poszukiwania i inspiracje*, Wyd. Naukowe ATH, Bielsko-Biała 2013.
- Wollman L., *Rozwijanie potencjału uczenia się w społecznej przestrzeni edukacji*, Wyd. SNEP, Katowice 2013.
- Wood D., *Jak dzieci uczą się i myślą. Społeczne konteksty rozwoju poznawczego*, tłum. R. Pawlik, A. Kowalcze-Pawlik, Wyd. UJ, Kraków 2006.

Wragg E. C., *Trzy wymiary programu*, Warszawa 1999.

Zahorska M., *Edukacja przedszkolna w Polsce – szanse i zagrożenia*, Warszawa 2006.

ZALECENIE PARLAMENTU EUROPEJSKIEGO I RADY z dnia 18 grudnia 2006 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie (2006/962/WE), s. L 394/16

Zwoleńska J., *Radosna kinezyjologia*, Warszawa 2005.

Żuchowska W., *Oswajanie ze sztuką słowa*, Warszawa 1992.

Żylińska M., *Neurodydaktyka. Nauczanie i uczenie się przyjazne mózgowi*, Wydawnictwo UMK, Toruń 2013.